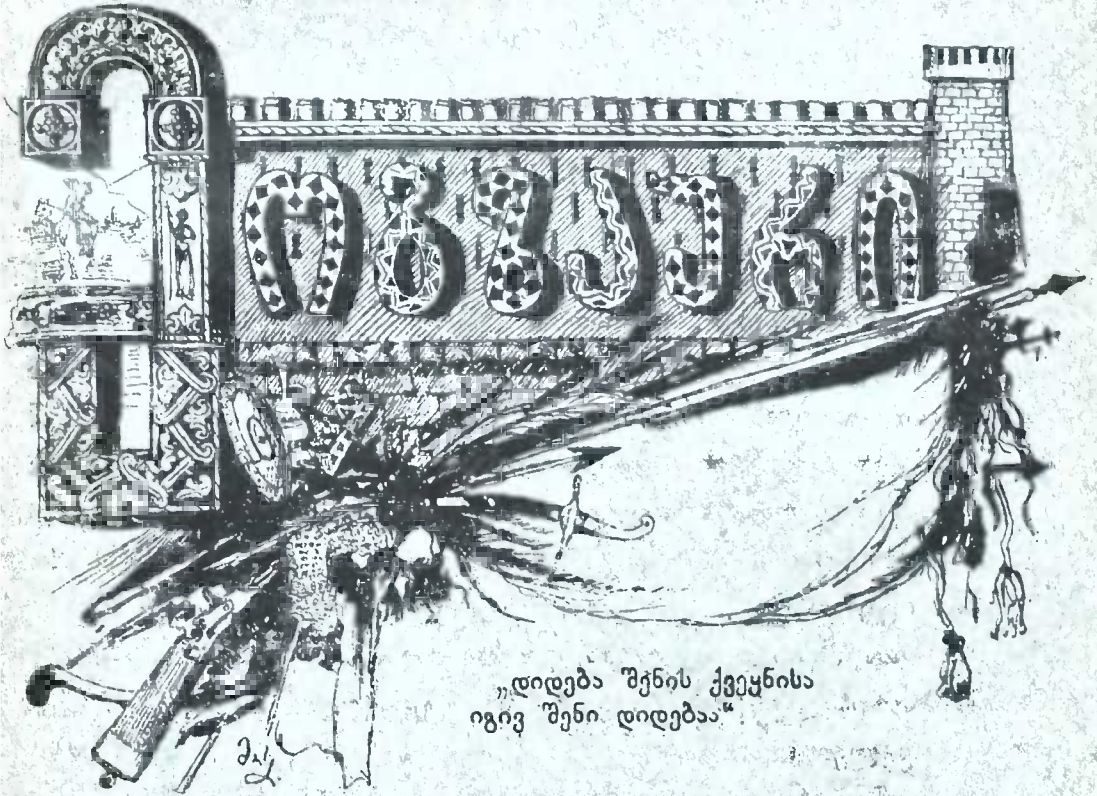

თვიური ჟურნალი

„დიდება უენის ქვეყნისა
იგივე უენი დიდებაა“

სელიფადი პირველი

№ XI

ნოემბერი

თბილისი

სტამბა ექ. ივ. ხელაძისა, ლორის-მელიქოვის ქუჩა, № 28.
1901

შინაარსი № 11:

339რ.

1. კოჯრის ციხე, სურათით 1015.
2. ვერანას-ციხე, სურათით 1016.
3. ახტალა, სურათით 1018.
4. ას-წლოვანი ნაკერჩხლის ქვეშ, სურათით 1019.
5. ჯვარცმა, აფრ. მერკვილაძისა. 1022.
6. მცირე რამ ქართველთ პირველ დროის ისტორიიდან 1029.
7. ისტორიული და გეოგრაფიული აღწერა ჰერეთისა, ინგილო ჯანაშვილისა 1037.
8. ბორჩალოს მაზრა და მასში მცხოვრები ქართველები, ბ.—სა 1045.
9. რუსუდან, ისტორიული დრამა, მოქმედება მეოთხე. 1052.
10. ანტონ I, კათალიკოს-პატრიარქი საქართველოსი, თ. ჟორდანიასი, თარგმანი კ. ანთაძისა 1064.
11. სოლომონ ლეონიძე, კანცლერი მეფე ირაკლი II და სოლომონ II-ისა, ი. მარუშიძისა 1077.
12. **ბიბლიოგრაფია:** „საგულისხმეო ყრმათა“ 1084.
13. მცირე შენიშვნა, კ. გვარამაძის „გურიანზედ“, ტ. ართმელაძისა 1089.
14. ნაქერალას მთაზედ, ლექსი, მელიტონ გობეჩიასი 1097.
15. სახალხო ლექსები 1099.
16. განცხადებანი ხელის-მოწერაზე 1902 წლისათვის ეურნალ-გაზეთებზე: „მოამბე“ - „ცნობის-ფურცელზედ“, „ახალ-მიმოხილვაზედ“ („Новое Обозрение“) და ეურნალ „მოგზაურზედ“ 1107.

გორგობისთვე № 11 1901 წელი

მ ო გ ზ ა უ რ ი

== მიიღება ხელის-მოწერა 1902 წლისთვის

ჟურნალ „**მოგზაურად**“

გამოვა იმავე პროგრამით, ზედ-დამატებით წერილებისა: პე-
დაგოგიილამ, მეურნეობა-მრეწველობილამ, ჰიგიენა-მკურნა-
ლობილამ და სამეცნიერო კითხვებილამ.

ფასი ჟურნალისა გაგზავნით: წლით—**ხუთი მანეთი**, ნახევარ
წლით—**სამი მანეთი**. ფული და წერილები უნდა გამოგზავნას:
Въ Тифлисъ, Редакціи „Могзаური“.

თ ბ ი ლ ი ს ი

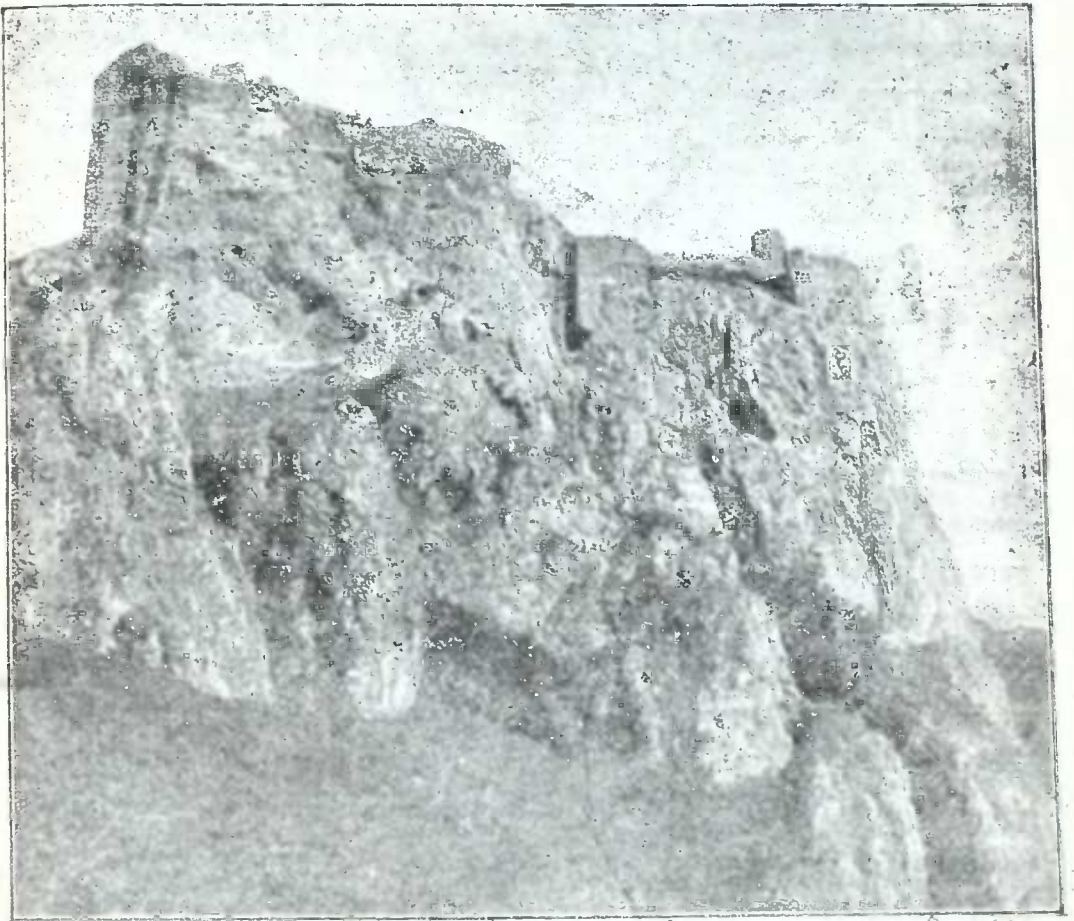
სტამბა ექ. ივ. ხელაძისა, ლორის-მელიქოვის ქუჩა, № 28.

1901

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 14-го Ноября, 1901 года.

კოჭრის-ციხე

აშენებულია ერთს ვერსზე დაბა კოჭრიდამ (ანუ როგორც ეხლა ეძახიან, კოჯრიდამ), ფრიალო კლდის პირზე, საიდანაც მნახველის თვალის წინ გადაიშლება დიდებული სანახაობა მდინარე ალგეთის ვრცელს ველზედ. „ქართ. ცხოვრებაში“ კოჭრის-ციხე მახსენებელია მეფე კონსტანტინე III-ის დროს, 1490 წელს, როდესაც მასში მდგომ ქართველ ჯარს მოსდგომია სპარსეთის ჯარი და თოფების სროლა დაუწყვიათ.

კოჭრის-ციხე.

პირველად ამ დროს არის „ქ. ცხოვრებაში“ მოხსენებული-
 თოფის ხმარება. იმ ღამეს თოვლი მოსულა და შეციებული
 სპარსეთის ჯარი მოსცილებია ციხეს. ქართველებს, როგორც
 სჩანს, ისე შეჰშინებიათ თოფებისა, რომ უსარგებლიათ სპარ-
 სელების წასვლით, და თითონაც გასულან ციხიდან. 1688
 წელს მეფე გიორგი XI-ემ ჯვარი დაიწერა თ. გიორგი მიქე-
 ლაძის ასულზე ხორეშანზე და აქ დიდი ქორწილი გადაიხადა.
 ციხე დღესაც კარგად არის შენახული, ხოლო დღევანდელ
 კოყრის მმართველთ იმდენი ვერ უთავიათ, რომ ცხეზე ძნე-
 ლად ასასვლელი გზა მცირეოდნადაც არის შეაკეთონ, რომ
 მით გაუადვილდეს მოგზაურთ მისი დათვალიერება. სომხები
 და თათრები ამ ციხეს „ქოროლლის ციხეს“ ეძახიან, მაგრამ
 ქოროლლი მეთვრამეტე საუკუნეში ცხოვრებდა, ეს ციხე კი
 უხსოვარ დროიდან არის აქ აშენებული! ასე იცის სამშო-
 ბლოს წარსულის უცოდინარობამ...

ვერსანსაცხე

აშენებულია მაღალს განკერძოებულს კლდეზედ, დაბა
 გომბორის ახლოს, თბილისიდან თელავს მიმავალის გზის პი-
 რად. სამხრეთ და დასავლეთიდან ციხე სრულიად მიუდგომე-
 ლია, რადგანაც ფრიალო კლდეა, ხოლო აღმოსავლეთიდან
 და ჩრდილოეთიდან, საიდანაც შეიძლებოდა მტერი შესული-
 ყო ციხეში, აგებულია დიდი, გოდლებიანი გალავანი. ციხე
 ფრიად ვრცელი ყოფილა, დაახლოვებით 7—8 დღიური ად-
 გილი იქნება მასში მოთავსებული. ამშენებელი და ხალხი,
 ეტყობა, ამ სივრცითაც არ დაკმაყოფილებულა და შიგ მი-
 წაშიაც მთელი სოფელი თუ ქალაქი გაუთხრიათ. ამისი ნი-
 შანი, გამოქვაბულები, დღესაც მოჩანან კლდის ნაპრალებიდან.
 წყლის ამოსატანად ციხეს გვირავი ჰქონია შიგ მიწაში გა-
 თხრილი; მისი ნახევარი დღესაც კარგად სჩანს ჩრდილო-და-

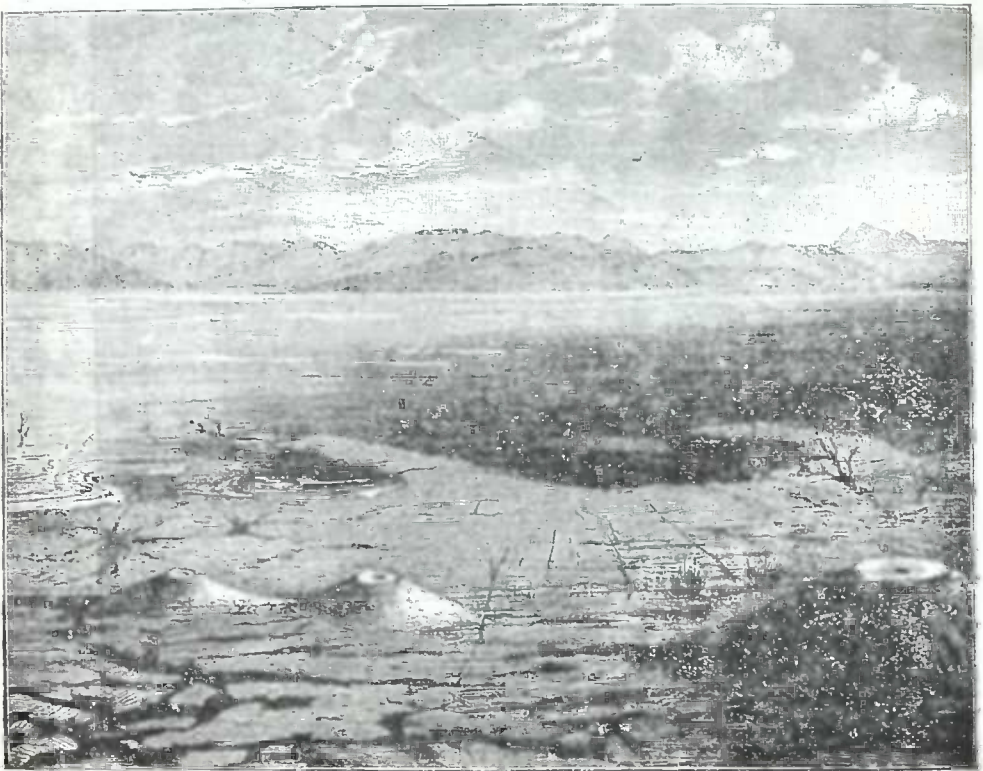
სავლეთის მხრიდან. ციხეში, ზედ კლდის ნაპირზე, დღევანდ-
ლამდის დაცულია პატარა, თალიანი ეკლესია, რომელიც
ჩვენს სურათზედაც მოჩანს. ხალხის გადმოცემით და ზატონი-
შვილის ვახუშტის სიტყვით ვერანას-ციხე აშენებულია ვახ-
ტანგ გორასლანისაგან (456—499 წწ.).

ვერანას-ციხე.

ლაფის ვულკანები ანუ ახტალა სოფელ გურჯაანში
(კახეთში).

წარმოიდგინე მკითხველო ერთი ასი კალოს ოდენა ადგილი, ღრმად მიწაში ჩაწოლილი. ჩავარდნილი, რომლის ძირზე აქა იქ, 13—14 ადგილას, ამოჩუხჩუხებს ნავთ და წყალ შერეული ტლაპო, და თქვენ წინ დაგებატებათ ახტალა: ხალხის გადმოცემით, აქ ოდესმე სოფელი ყოფილა გაშენებული, მაგრამ ფერის-ცვალების დღეს, რომ კალო უღიწიათ, ღმერთი გააწყრომიათ და მთელი სოფელი უფსკრულისთვის ჰიუცია. . ნამდვილად კი „ახტალა“ სრული ნაყოფია ბუნების

ლაფის ვულკანები ანუ ახტალა სოფელ გურჯაანში (კახეთში).

მოვლენისა და ადგილ-მდებარეობისა (მთის გვერდობზეა); იგი წარმოადგენს ეგრედ წოდებულს ტლაპოს ანუ ლაფის ვულკანს, რომლის მცირედ ამალღებული ძაფებიდამ ამომდინარებს სამკურნალო მოღურჯო ტლაპო ანუ ლაფი. ახტალა საზოგადოთ ორ-გვარია: ერთია ვულკანური და ჩნდება ვულკანებს ახლო, ხოლო არის იმ გვარი ახტალაც, რომელიც სრულიად დაშორებულია ვულკანებს და ჩვეულებრივ ჩნდება იმ ადგილას, სადაც ახლო მახლო ნაეთი და სხვა-და-სხვა გაზებია დედამიწის გულში. მიწის გულში მყოფი ნაეთი, წყალი და გაზები აღზობენ მათს ახლო მყოფ თიხა-მიწას და ამგვარად ლაფის სახით გამომდინარეობენ დედა-მიწის გულიდამ, როგორც წყაროები. აი ამ მეორე სახის ტლაპოს ვულკანებს წარმოადგენს კახეთის ახტალაც.

ას-წლოვანი ნაკერჩხლის ქვეშ სოფელ ბაკურციხეში (კახეთში).

ზაფხულია. ცხელა. პაპანაქებაა. მზე სწვამს დედამიწას, აშრობს, ახმობს, ხრუკავს მის ზედაპირსა. ბალახს ძირი გაუხმო, ხეებს ფოთლები შეუქკნო. ვერას აკლებს მხოლოდ ას-წლოვან ნაკერჩხალსა. იგი ამაყად სდგას კნენა ნინო სოლომონის ასულის ანდრონიკაშვილის წალკოტში (კნენა ჩვენს სურათზედ სკამზედ ზის). დიდს მზრუნველს პატრონს ზედ მის ძირში ყოვლის მაცოცხლებელი მთის ცივი ნაკადული გამოუყვანია და ასეთს პირობებში მყოფს ჩვენს ნაკერჩხალს აბარას დააკლებს თუნდა კახეთის შუა-ზაფხულის ცხარე მზე!.. პირიქით მზის ასეთი სიცხოველე ჩვენს ნაკერჩხალს თითქოს უფრო უხდებოა, ჰრგებსო: დღეს იგი ჩვეულებრივზე ბევრად უფრო ხასხასი და ხშირის მწვანით არის შეფოთლილი, ვიდრე სხვა დროს! ასეთია ბუნების წესი: სადაც თანხმობა და კავშირია, წარმატებაც იქ არის. დააშორეთ ერთმანეთს წყა-

ლი და ნაკერჩხალი, სითბო და სინოტიე, და თქვენს წინ დღევანდელის ალაღებულის ნაკერჩხალის ალაგას მისი აჩრდილიც აღარ დარჩება!

სოფელი ბაკურ-ციხე ძვეს კახეთში, თელავსა და სიღნაღს შუა გაყვანილ გზა-ტყევილზე, 15 ვერსზე უკანასკნელიდამ. როგორც ისტორია და გარდმოცემა მოგვითხრობს, ეს სოფელი

ას-წლოვანი ნაკერჩხლის ქვეშ სოფელ ბაკურციხეში (კახეთში).

პირველათ დაუარსებია მეფე ბაკურსა (231—246 წწ.), ჩვენში ფილოსოფოსად ცნობილსა. იქ, სადაც ბაკურციხის ხევი თავისუფლდება ყოვლის-მხრით შემზღუდავ მთებისგან და გამოდის კახეთის დიდ მშვენიერს ველზედ, ხევის მარჯვენა კუდით, თიხოვან კლდიდამ გამოსჩქეფს მშვენიერი კამკამი წყარო. რადგანაც წყალი უპირველესი საჭირო საგანია ადამიანის ცხოვრებაში, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ მეფე ბაკურსაც, რომელსაც ფრიად უყვარდა თვისი ქვეყნის მიმოვლა და მისი ადგილობრივ მართვა-გამგეობა, დიდად მოეწონა ეს ადგილი და ზედ ამ წყლის თავზე ააგო საკმაოდ ვრცელი ციხე, წოდებული ბაკურისად. დღეს მის ნასახიდამ, მართალია, მხოლოდ დანგრეული კედლები-ლა მოჩანან, მაგრამ ბაკურციხელებმა მაინც კარგად იციან, რომ იგია მათი აკვანი. ან როგორ არ უნდა იცოდნენ, როცა დღე ათასია და ესენი, ქალი და კაცი, დიდი და პატარა, ბაკურის ციხის ძირიდან გამოტეხილს კამკამი წყაროს წყალს ეზიდებიან სახლებში...

ჯვარცმა.

ჯვარცმას ეკლესიის სოფელ ქალატყეში *) იმყოფება და შესანიშნავია ორიოდ არხეოლოგიურ ნაშთითა, „დიდებული“ თუ „ცხოველი სასწაულის“ სახელით და კოხტა, ლამაზი შეხედულობით.

სხვაგან არ დავიხივებ და ამ ახლო-მახლო სოფლებში კი აღარ მიგულება მეორე კიდევ ასეთი შემკული გალავნით ეკლესია. ფართო, ასე სამიოდ-ქცევა ზომით, ლეჩაქის ყურივით მოყვანილი, ხელის გულივით გაშლილი ვაკე ადგილი, იქით მჩქეფარე „ჩოლაბური“, აქეთ ჩხრიალა „ურიების ღელე“, — აი მისი გალავანი და ეზო, კოხტა, მოხდენილი მდებარეობით თვალის წარმტაცი და ლამაზი შესახედავად!

საყდარი მდ. ჩოლაბურის მარცხენა ნაპირზე დგას „ურიების ღელის“ შესართავთან. თლილი ქვით არის ოთხ-კუთხად ნაშენები. სოლომონ პირველს ანუ, რაგორც აქ ეძახიან, დიდ ნეფე სოლომონს აუგია იგი 1762 წელს. „უწინ დროებაში“ მონასტრად ყოფილა, თუმცა დღეს სამისო აღარაფერი აცხიან და მამულიც ჰქონია; ზედ-შეწირული ყოფილან: ქაცარიძე, რცხელიშვილი; გურეშიძე და სხვანი და მისი ბეგარა ჰმართებიათ. აქვე უცხოვრიათ ურიებს (მებეგრედ), ღელის პირად, რომლის სახელწოდებაც „ურიების ღელე“ აქედამ წარმომდგარა.

„ზედამდეგი დეკანოზობა“ მერკვილაძეს ჰსჭერია, მაგრამ 1824 წელს დროებით სამმართველოს აქ დეკანოზობა მოუ-

*) ქალატყე არგვეთის პატარა სოფელთაგანია, ოთხ ვერსზედ მდებარე ჩრდილო-აღმოსავლეთით დ. ყვირილიდამ.

სპია, მონასტერი გაუქმებულა 1838 წელს არხი-ეპისკოპოსის სოფრონის ხელში და ყმა და მამულიც ჩამოურთმევიათ, ურიები დავით მიტროპოლიტის (წერეთლის) მეოხებით გელათზე შეუწერიათ, რის გამოც აყრილან და ქუთაისს გადასახლებულან, გლეხებიც სახაზინოდ ჩარიცხულან და ძველი ქონებიდამ მხოლოდ გალაგანი-ლა (ერთი სამიოდ-ქცევა ეზოთი) შერჩენია, ამდენიც სახნავი მიწა, რომელიც საღალოდ იცემა და სახელი, სახრავი კი აღარაფერი.

ეკლესია შიგნით ძალიან ღარიბულად არის მორთული, სადაა მისი სამკაული. ერთი ორიოდე ხატი ასენია კანკელზე ამ ღროის ნახელავი და ორიც ძველი: ჯვარცმა (კარგა მოზრდილი ხატია), ხის ჩარჩოებში ჩასვენებული, ჩრდილოეთის კართან; იქვე, მის გვერდით, ხავერდის ბოღჩაში ჩასვენებული თამა შატიქულის თავა; იქვეა ჩამოკიდული ხავერდის ბოღჩითვე პატარა, ვერცხლის კოლოფში თუ ყდაში ჩასმული, სახარება; ერთი ძველი, ფიცარზე დახატული (გამოსახული) ჯვარცმა, სწორედ ისეთივე, როგორიც ჯვარცმის თავსახურავია, და სხვა ძველი სურათები, ქალღმერთი და ტილოზედ გადაღებული გარდამოხსნა ქრისტესი და ზეთის ცხება იოსებ არიმათიელისგან; ახლად კუბოში ჩასვენებულს, გულ-ხელდაკრეფილს მაცხოვარს სხვა დედანიც და კაცებიც მიჩოქვილები თავს ასევიან. ეს ამბავი ირგვლივ სლავიანურად აწერია არშიას: „ჯვარცმა, მეცხრე ეამი, როცა ბნელ იყო ყოველსა ქვეყანასა... დაბნელდა მზე (სახ. ლუკ. თ. 23, მუხ. 44, 45) და ვარსკვლავები გამოჩნდნენ, მკვდრები აღსდგნენ საფლავით.“ ერთი ძველი გარდამოხსნა, ერთიც ხელთ-ნაწერი სახარება და სხვა განძეულობა ძველებური ვერცხლის არის ყველაფერი. — აი მისი შინაგანი მორთულობა, სამკაული, დღევანდელი მისი ავლა-დიდება!.. ამათ შორის შესანიშნავია: გარდამოხსნა, ჯვარცმა, თომას თავი და ხელთ-ნაწერი სახარება.

1. გარდამოხსნა შავ ხავერდზე თეთრ სახეებად ამოღებული, სხვა-და-სხვა ზედ გამოყვანილი სურათებია, აბრეშუ-

მის ძაფით არის ნაკერი და ოქრო-მკედლით, სირმით, ხოლო თავის ჩასადები გვირგვინი ვერცხლის სირმით. სიგრძე შვიდი მტკაველი აქვს, ცოტა ნაკლები, განი ექვსი ციდა. ხელით ნაქარგია. როგორც ზედ-წარწერილამ სჩანს, გიორგი აბაშიძეს შეუკერიებია და ქორონიკონიც „ტუგ“ უზის. აი, ეს წარწერაც:

„შწინქმნ . ისაბ. : ძელისაგნ. : გრდამოხსნა. : უხრ-
წნელი. : გუამი. : შნი. : ქე. : და აძმენაკითა. : წითა. :
წრგრაგნა სწელებითა. : შემურფიდი. : ახალსა სფლასსა. :
დაგღვა. : ად. : ხ. : ჭეთ. : აღღვა. : იუ. : და შწნიჭა ს-
ფელსა. : დიდი. : წელობა (აქ თავდება ზედა არშია)
შეწეგნითა ღვსათა. : მე. : უფლი წულ. : ცისის თავ—
გვანად. : აბაშიძემან. : ბატონმან. : გი. : თა (გადატანილია
ქვედა არშიაზე) მეცხედრემნ. : ჩძან. : ლორთქიფანბის
ასულმან*) ულქან შეგაკეწინე. : ესე გრდამოხსნა. :
ჩნის. : ცოდვილის. : სულის. : საოსად. : და ძისა ჩნისა
ლეგანისა. : და ბეჯანისა. : აღსაზრდელად. : გინცა (აწ იწ-
ყება განის არშია) ჩნ. : თს. : შენდობა ბძანოთ ღნ. :
თქნცა. : შეგნდს. : რამნც. : ძემნ. : გცსამნ. : ჩნს. :
შვლს—ანუ საფლავს. : ეს გმოუხსნს. : მერედ. : მოსფ-
ლას. : ჩნი. : ცდის. : ზასუხის. : მიმცემი. : იყოს. : ღისა. :
შეიკეკა. : თა. : ნნბრსა (RR-418) ქკსა ტუგ“ .

„ძისა ჩვენისა ლევანისაო“ — იხსენიებს და აქ მოხსენე-
ბული ლევანი თუ მეფე სოლომონ პირველის ბიძაა, ქორო-
ნიკონი „ტუგ“ უნდა იყოს 1705 წელი. ზეპირგადმოცემით
კბ ბჭობთ „დიდ ნეფე სოლომონის“ გადიას შეუკერავს, რომ-
ლის სახელი და გვარი არ იცის ხალხის მეხსიერებამ.

ნაწერი ხუცურია, ასო-მთავრულით, ასოებიც სირმით
არი ნაკერი. თვით გარდამოხსნა ალაგ-ალაგ შებღალულია,
ზოგან ნაკერიც ამოჭმულია.

*) აქ სამი ასო ვერ ამოვიკითხე.

2. ჯვარცმა. ეს უმთავრესი ხატია და სახელიც მისი ჰქვია ეკლესიას, მის სახელობაზეა აგებული. ხატი სიგრძით სამი ჩარეკი იქნება თითქმის და განითაც ამის ნახევარი. სხვა-და-სხვა წმიდანების ნაწილებია ზედ რამდენიმე რიგად, ოთხ-კუთხ უჯრედებში ჩასვენებული (რიცხვით თორმეტი და თორმეტს საუფლოს ეძახიან მიტომაც). თავ-სახურიც ხისაა და ჯვარცმაა ზედ დახატული: გოლგოთის მთა და ზედ ჯვარცმული ქრისტე, კისერ-მოკირწული, და მის გვერდით ჯვარცმული ავაზაკები და ხელში გრძელ-ტარიანი შუბით თუ; ლახვრებით რომელი ყარაულები.

ეს ხატი წინედ „სუროიან საყდარში“ სვენებულა, მარჯვენა ნაპირზე დგას იქვე. დაქცეული სუროებითლაა შებურვილი და სუროიანიც მიტომ ჰქვია. ეს ჯვარცმა ამ საყდარში ყოფილა. ეს რომ დანგრეულა, თუ მანამდისაც, მგონია, მერე ამ ეკლესიაში გადმოუსვენებიათ... მაგრამ აი, ამის ლეგენდალური ისტორია:

დიდ ნეფე სოლომონს დადიანი მოუკილია სიძედ. დადიანს მიქელაძე ხლებია, თურმე, თან. ესენი ხშირად დადიოდნენ სასახლეში და ძალიან დაახლოებული კაცი შეიქნა ნეფესთან მიქელაძე. ნეფის ქალი ისეთი ღვთის-მოყვარე, მლოცველი იყო თურმე, რომ შუა-ღამეზე გააღვიძებდა მოძღვარს, გავიდოდა საყდარში და ლოცულობდა. დადიანს მოსწონებია ეს ხატი და მისი მოპარვა მოუნდომებია. გაუტყდა, თურმე, მიქელაძეს და ერთ ღამეს მოაპარვია და თავისს სასახლეში წაასვენა... ხატი გაპარული ეგონათ სადღაც, თავისს ადგილს რომ ვეღარ ნახეს მეორეს დღეს. ვეღარაფერი ვერ გაიგეს... რომ მოიყვანა დადიანმა ქალი, მეფის ასულს თავისი ხატი იქ დაუხვდა. იკითხა და ყველაფერი შეიტყო. თავი დაიკლა, ქმარს ერთი ყოფა დაუწია: „ეს როგორ გაბედე? რავა ქენი? ხომ გაგვწყვეტს ყველასო!..“

ერთ ღამესაც ნახა სიზმარი:

თუ ახლავე ჩემს ბინაზე არ წავისვენებია, შენს ბა-

რობაზე არას გავუშვებო“. გათენდა თუ არა დილჯ, დაიბარეს მიქელაძე, დაასაჩუქრეს ხატი და გაისტუმრეს: „ჩუმაღ წაასვენე და სადაც იყო, იქვე დაასვენეო“. ამანაც წამოასვენა და პირვანდელ ბინაზე კი აღარ მიასვენა, — თავის კარის ეკლესიაში დაასვენა ს კულაშს. ერთი შვილის მეტი არა გააჩნდა-რა მიქელაძეს, გაუხდა ავად და უკვდებოდა. აღდგომა ღღეს ავადმყოფთან გაღია დასტოვეს და თვითონ კი, ცოლ-ქმარი, წირვაზე წავიდნენ. რომ დაბრუნდნენ წირვიდან, შვილი მკვდარი დახვდათ. შეწუხდნენ. — „არ იტიროვო, — უთხრა ცოლს მიქელაძემ: — ეგ ხატის ბრალია, დეილოცა მისი ძრიელობა! კვერცი მიუმკვლიოთ და ისევე აღგვიდგენს, ღღეს ტირილს ღმერთი გვიწყენსო“. დაიჩოქა და შესთხოვა: „ცხოველ-მყოფელო ჯვარცმა! თუ ე იმას გამიცოცხლებ, ექვს გვარს კაცს შემოგწირავ და მეც, რაი გამიცოცხლებ, შენი მწირველი და პატივის-მცემელი ვიქნებო“. და მართლაც სთქვეს „ქრისტე აღსდგა“ თუ არა და მიუმკვლიეს წითელი კვერცი, ბავშვმაც „ქეშმარიტად!“ უთხრა და ნამძინარევით თვალები ამოიფშენიტა მაშინვე...

ხალი ტილოზე გადუღებინებია, თავისს ეკლესიაში მის ნაცვლად ტილოზე გადაღებული დაუტოვებია და თითონ ხატი კი დიდის ამბით და პატივით წინანდელს ადგილს წამოასვენეს... მეფესაც ძალიან იამა: იმას დაკარგული, გაპარული ეგონა. მაშინ ეს ეკლესია აუგია და ის ხატიც ახალ ეკლესიაში გადმოუსვენია.

დასწერა ღრამატა მიქელაძემ და ექვსი გვარის კაცი შესწირა: ახუბაძე, ნიკურაძე, ნინუა, სტურუა, შენგელია და... სანამ ცოცხალი იყო, ისიც მიდიოდა თავისს ფეხით და სწირავდა, და მერე მისმა შთამოებამ ხატის სამსახურზე ხელი აიღეს და, როცა ხაზინამ გაანთავისუფლა საეკლესიო ბეგრიდამ საეკლესიო ყმები, ისევე თავისს ნაყმევები გამოუღდგნენ. ხოლო გლეხები ღღევანდლამდი არ გადასდგომიან მამა-პაპის ჩვეულებას, „არ დაუგდიოთ, არ დაუკარგავთ ძვე-

ლი გზა“, ხატის სამსახური არ დაუვიწყნიათ, არ გადუგდიათ, თუმცა ხაზინამ რომ გაანთავისუფლა. საეკლესიო ბეგრიდან, ისევ ძველ ნაბატონრებს დარჩათ, თუმცა დღეს საყდრისაც აღარაფერი მართებთ, მაგრამ მისი პატივი, სამსახური მაინც არ დაუვიწყნიათ კიდევ, თავისს ჩვეულებას წმინდათ ინახვენ. ქალი თუ კაცი და გათხოვილები ვინ იცის საიღამ არ მოდიან: აფხაზეთიღამ, ოდიშიღამ, ლეჩხუმიღამ, ვაკე-იმერეთიღამ და სხ. და სხ. ყოველ სამ წელიწადს მოვლენ თითო გვარის წარმომადგენლები და ვერცხლს, ცხვარს და მოზვერს თუ უშობელს სწირავენ.

ის ღრამატა ჯვარცმას დებია უბეში, მაგრამ ის ახლა გლეხებს წაუღიათ; ბატონებს რომ ედავებოდნენ, საბუთად დასჭირვებიათ.

3. **თოდის თავი.** მარტო უბელია თომა მოციქულისა გაყვითლებული, ხეში ჩადებული. ეს მერკვილაძეების საკუთრებას შეადგენდა და „საკვირაო“-ში ესვენა. კვირაში ერთხელ, კვირას ამოდია ღვდელი ჯვარცმიღამ და სწირავდა, „საკვირაოც“ მიტომ რქმევია. საკვირაოს ნახევარი კედარობა, უკეთ, სამი კედელი, ორი მთელი და ერთიც გაბზნილი, ჯერ კიდევ დაუცილებელია; მხოლოდ წინა კედელია დარღვეული და ცა ჩამოქცეული. ეს გაუთლელი დიდრონი ქვებით (ზოგი ძირიღამ მალლა ცამდი უწევს) აშენებული ოთხ-კუთხი პატარა შენობაა, კედლებში უჯრების ნაცვლად თიხის ქოთნებდატანებული. კედლებზე მხატვრობა ყოფილა, წითლად დღესაც ემჩნევა (დიდრონი ნახატებიც ყოფილა), მაგრამ რა ყოფილა დახატული, ამის გამოცნობა აღარ შეიძლება, რადგანაც კირი ჩამოფხეკილია კედლებზე (კედლები ჩამორეცხილია და კირიც ჩამოცვიფნილა). ბოლოს აღარ უძებნიათ ამ „საკვირაოს“ შეკეთება და ხატიც ისევ ჯვარცმაზე გადუსვენებიათ. ამ ორს ხატს დღესაც მერკვილაძეებისა ეძახის ხალხი. „მერკვილაძეების ჯვარცმაო“, — ასე ახსენებენ. „შენი ჯვარცმა არ გამიწყრეს!“ „შენი ჯვარცმის მადლობა!“ „მტყუანს მერ-

კვილაძეების ჯვარცმამ რისხოს!“ ასე ფიცულობენ მას. დღესაც ამ ხატის, თომა მოციქულის სახელობაზე აქვს დადებული ღღობა, მთელმა სოფელმაც „ახალ-კვირე“ (კვირაცხოველობა) იცის და „ძრიელ სასწაულად“, „ცხოველ ხატადაც“ მიაჩნიათ, საფიცრად ყველა აქ მორბის და სამართალსაც იმას აჭრევიანებენ. „ჯვარცმის მაღლი არ გამიწყრეს!“ „მტყუანს რისხოს მისმა მაღლმა!“ ასე ფიცულობენ მას... მაზე ცემენ და აფიცებენ ერთი-მეორეს. „ცხოველ-მყოფელი ჯვარცმაო“, — მოწიწებით იხსენიებენ ყველა და ერთად-ერთი ეს დიდი სასწაულის, ცხოველ-მყოფელი ხატის სახელი-ლაშერჩენია ძველის დიდებიდამ. აღარც ყმა და მამული, აღარც სხვა რამე სიმდიდრე, თითო-ოროლა შემწირველი და მოფიცარი თუ მოიგონებს და რქა-მოჭედილ მოზვერს, ან ვერძს მოართმევს, ან და ლამის მათევიარი ვინმე შენაპირებს აუსრულებს.

აფრ. მერკვილაძე.

მ მ ი რ ე რ ა მ

ქართულთ ბირველ დროის ისტორიიდაძ.

მეზობლობას აგ-კარგი. ქართველნი და ქალღვეულნი. სომხების მოკერებულნი ისტორიას. სომხებისა და ქართველების ანბანები. მახითარ ანელის და სომეხი სიფნელი სტეფანოს ეპისკოპოსის ობედიანის მაცთურება. ჯენარმანის შენიშვნა.

უთქვამთ: „მახლობელი კარგი მეზობელი სჯობია შორეულ ძმასაო!“ ამიტომ, რომ კაცი მუდამ ხელს გაიმართამს რაც ჰსჭიროდეს საციქვლის დროს სიადვილით კარგის მეზობლისაგან; საქმე-ყოფაში მოიხმარს, გაქირვებაში მოიშველიებს, კირსა და ლხინში დაისწრებს ხშირად, მის დროს მივა-მოვა მისას, გულს გაუშლის, გაუმხელს თავის დარდნადღველს, დაიცლის თავის სულ-გულის მაქირვებელს კაეშანს მასთან და ეგრეთ ნანუგეშებელ-მოსვენებული მობრუნდება თავის სახლში; ერთის სიტყვით, ყოველს დროს, ყოველს შემთხვევაში ერთი-მეორის შემწე-მომხმარო, მანუგეშებელნი და დიდად სასარგებლო-გამოსადეგნი იქმნებიან. უფრო მეტად მაშინ თუ ერთი-მეორის მსგავსი იყვნენ გულ-უხვნი, გულკეთილნი, სწორე და მართალნი, ყოველ სიტყვასა, საქმესა და ყოფა-ქცევაში; თუ არა და უცხვირ-პირო, მეთავისე, მესურნე და გულ-ძგარი მეზობელი ღვთის რისხვაა და ძნელი გასატანი. მე კაცთ-მოყვრობის რიგით, სხვის სიყვარულით ვერ ვძღვებოდე და სხვა კი ჩემის სისხლის სმით ვერ ძღვებოდეს, რა გამოსადეგი იქმნება... მოხდება ზოგჯერ, რომ მტრის გარდაკიდული შიშინაობისაგან, მეზობელი თავის სახლ-კარს,

მიდამოს დასტოვებს და თავის მეზობლისას თავს შეიფარებს, მიეკედლება სტუმარსავით ერთხანს, ან ვთქვათ, დიდხანს შემთხვევისამებრ. რა სირცხვილია, „ჩიტი ეკალს შეეხიზნება და კაცი კაცს როგორ არა“, იქამდის, ვიდრე საქმე დაბრუნდებოდეს, მშვილობა ჩამოვარდებოდეს და ისევ ქვეყანა ქვეყნად იქცეოდეს, რომ სხვის კარს მიმდგარი მეზობელი ისევ თავის სახლ-კარს მიუბრუნდეს და თავისუფალი ცხოვრება დაიწყოს თავისთვის! მე მგონია, კაცი ვიდრე თავის მეზობლისას არის, როგორც გულ-კეთილი მასპინძელი პათოსანს სტუმარს მოეპყრობა კრძალვით და პათისცემით მის ვაჭირების გამო, ისე თავშეფარებული მეზობელი უნდა ეპყრობოდეს თავის სახლის პატრონს-მეზობელს ყოველთვის ჭინ თუ გარეთ, ადგომ-დაჯდომაში, წასვლა-მოსვლისას თუ საქმე-ყოფაში.

წინააღმდეგ შემთხვევაში, სიკეთის დანახვის მაგიერ მეზობელმან მეზობელს რომ უმადურობა დაუწყოს, აეშალოს, სახლ-კარი მიუნგრ-მოუნგრიოს, მეთავისობა დაიწყოს ყოველიფერში, აღარ შეეპოოს, თავს დააჯდეს, თვალი ზღარ გაახელინოს, ცდილობდეს ყოველ გზა-კვალის შეკვრას და მის მორჩობა-მოსპობასა, რას ეტყვიტ ამისთანა უკულმართ მეზობელსა? სწორეთ ასრე გახლავს სომხების მეზობლური მიმართულება ქართველებთან!

თავდაპირველად ჩვენი ტომობის ქართველი წოდება ქაღდათგან არის წარმომდგარი. საღმრთო წერილში და საქვეყნო ისტორიაში ხმარებული ქაღდეველები ქართველები არიან, როგორც ექადება ამბაკუმი ბაბილოვნელთა: „აჰა ესე რა აღკადკენ შე ქაღდეველთა ნათესაგსა მწარესა და კისკასსა მავალსა სიბრტყეთა ზუდა ქვეყანისათა დაშვიდრებად და სკარავებელთა არა მისთა, საშანელ და საჩინო არს, მისგან არს მსჯავრი მისი, და მისადებელი მისი მისგან მოვიდეს“ (ამბაკ. ა. 6, 7). თქმა არს ისინი მოვიდნენ იუფლონ შენზედა და სწორე სამართალი იმათ უნდა გასწავლონო.

აი რასა სწერს ამაზედ რენანი. მე-VIII საუკუნეს ქრის-ტეს წინათ ქალღიას მთებითგან გარდვიდნენ ქალღნი და და-იჭირეს ეფრატის და ტიგრის მდინარეთ მხარენიო. ეს შემთხვე-ვა შეუნიშვნელად დარჩენილა ისტორიაში, ამათ გაემარჯვათ და დაიჭირეს ბაბილონიო. ებრაელნი ამათ იხსენიებენ, რო-გორც მეომარ ტომსა და ჰეროდოტოს მიხედვით ბერძენბი სთვლიან ქურმულ-სასულიერო სწავლულ მეცნიერ ტომად. ამას ამტკიცებს დანიელის საწინასწარმეტყველოც. ამ ტომში სახელივანი არიან ნაბადიანები, არაბების მოწმობისაებრ, მიწის შემუშავებაში, მკურნალობაში და მოგვობითს მეცნიე-რებაში... ამათმა გონებით შემუშავებულმა მეცნიერულმა სწავლამ მოაწია ქრისტიანობამდის, დასავლეთ აზიიდგან დიდი გავლენა იქონია ქაბერძენთსა და პრომელების ტომზედა, ბეჭერ რამე ყოფილში მათ წერილებში, რომელიც დღეს და-კარგულია და აღარსად სჩანს“ (ძველი მწიგნობრობა, 155, 159 გვერდო; დაბეჭდილი ვენეტოში 1898 წელსა).

ჩვენს მოძმე ქაჯებს კვარჯს ვეტყვით და მოკლედ ქაჯ-სან კლარჯეთი და ქაჯეთი ერთი და იგივეა, ბიროგორ სწერს მათი ზნე-ხასიათის შესწავნი შოთა რუსთაფელი, თავისს ავეფხისტყაოსანს “-შობა ბრძნობს შემბრობენ სწუ ანბეგს წილი ბნე

„ქაჯნი სახელად მიხუ ჰქვიწნ, არიან ერთად კრებულნი, კაცნი გრძნებისა მცოდნენი, ზედა გახელოვნებულნი, რო-გორველთა კაცთა მავნენი, იგნი ზვერ ფისგან ვნებულნი, ბოლო და მათნი შემბმელნი წამოვლენ დამბრალნი, დაწბილებულნი! იქმენ რასმე საკვორველსა, მტერსა თვალსა დაუბრძობენ, ქართა აღძვრენ საშინელთა, ნავსა ზღვა-ზღვა დაამბობენ, ვითა ხმელსა გაირბენენ წყალსა წმიდათ დააშრობენ, ბოლო და სწადდესთ დღესა ბნელად იქმენ, სწადდესთ ბნელსა ბნა (ჩსპ, ჩსპა, „ვეფხისტყაოსნისა“).

ბიროგორცა შეასრულეს ქალდეველებმან თავიანთ ხელმწიფე-ების მიერ ნაბუპალასორისა და ნაბუქოდონოსორისა ღვთის ბრძანება ასრულებზედა ბაბილოვანში, ეხეკიელ წინასწარ-

მეტყველი ამ წოდებით უკან აბრუნებს მათ თავიანთს ადგილას ასრე:

„ამათ იტუეიხ უფაღი დმერთი, ძეო კაცისაო, განიმტკიცე ზირი შენი გოგსა ზედა და ქვეყანასა ზედა მაგოგთასა, მთავარს როსს, მასოხს და თობელსა და წინასწარმეტუეველებდი მას ზედა და არქუ მას: აჭა მე შენზედა გოგს მთავარსა, როსს, მასოხს და თობელსა, და გარე მოგაქციო შენ მრგვლით და მივსტე აღვირი დაწვთა მიმართ შენთა, და შეგკარბო შენ და ყოველი ძალი შენი და ცხენნი და ცხენოსანნი შემმოსველნი საქურველთანი“ (ეზეკ. ლც. 2, 3, 4).

როგორც ისტორიული ნამდვილი წყაროებითგან სჩანს ჰაოსიანები მე-V საუკუნის წინ ქრისტეზედ გამოჩენილ არიან მეფე კივროს დროს, რომელნიც ჩვენ სომხის სახელით მოგვინათლია, ე. ი. სემეხი, სემის ტომების მოდემისანი გვგონებია, როგორც არიან პარსნი, ასორები, ებრაელები და არაბები.

ამათ მუდამ თავიანთ ქება-დიდებას და ჩვენს დამცირებას ყოვლიფერში რომ თავი დავანებოთ, იკადრეს და დაყარეს ხმა, რომ ჩვენმა წმ. მესროპმან სომხურ ანბანთან ერთად ქართველებსაც ანბანი შეუდგინა ჯაყელის ხელმძღვანელობით. ეს ანბანი კორვინმან ყრუთ გადასცა სხვებს, ლაზარ ფარპელმან, მოსე ხორენელმან და სხვათაც ერთი-მეორეს უზიარეს. ჩვენ წინაპართ ამაზედ ხმა-კრინტი რომ არ დასძრეს არაფერი არ გასასანდა, საქმე იმაშია, რომ ამაზედ ექვი შეუვიდათ სომხის ისტორიკოსებსაცა. მე-XII საუკუნეში აი ვარდანმან რა სთქვა: „როგორც სჩანს სომხის მომთხრობნი ამბობენ, მესროფმა მოიპოვა ჯერ სომხური ანბანი და მერმე ქართული ანბანიო; დასაჯერია, რომ მას არც სომხური და არც ქართული ანბანი არ მოუპოვებია; არამედ იმ დროინდელ წარმართების გრძნეულებში, რაც გრძნეულებისათვის ძველათგანვე ხმარებული ასოები იყო მიწვენილი იქამდის, ისინი იხმარა მესროფმა ანბანის გასაწყობათ, ხოლო ქართ-

ველთაც მას მიჰბაძეს და გაიჩინეს თავიანთთვის ანბანიო; აგრ ამითი აიხსნება სომხებისა და ქართველების სხვა-და-სხვა სახის ანბანთ შედგენაო“. (იქავ მწიგ. 56 გვერდი).

უფრო უკეთესად ჰსწერს მეცნიერი ფაულმანი: „სომხური ანბანი ქართული ანბანითგან არის შედგენილიო, ამათი წყარო სემიტური და საკუთრად არამიული ანბანიაო, რომელსაც ადრე პარსები ხმარობდნენო; მესროფის შრომა ის არის, რომ ბერძულის რიგად გაუწყვიანო“ (იქავ, 64 გვ.).

სომხებს რომ მეფობა მოესპოთ მე-X და XI საუკუნოებში, მაშინ მათ სიმრავლით იწყეს გადმოსახლება უფრო სამხსენთოსაკენ, აავსეს ქალაქ-დაბები, ხეობები ახალციხის, ასალქალაქის და არტან-კოლის მხარენი, მოიდგეს სული, მოიკრიბეს ძალ-ღონე ჩვენს ქვეყანაში და მერმე აღგნენ და გარდასახლდნენ 60,000 სულზედ მეტნი რუსეთისა და პოლონიისაკენ, სადაც ღღესაც გამრავლებულნი არიან.

ჩვენმა მეფე-მთავრებმან ჩვეულებისაებრ კაცთ-მოყვრობით ყოველგან მამაშვილურად მიიღეს, მაგრამ განსხვავებული სარწმუნოების გამო არ ჰქონდათ ქართველთ საზოგადოებაში შირი, რომ არა მარტო ქალკედონის მსოფლიო წმ. კრების უარყოფელნი იყვნენ, არამედ იმავე სხვა-და-სხვა მწვალებლობასაც მისდევდნენ. ქართველების სულ-გულისგან ასეთი სარწმუნოებრივი უსიამოვნების ასაცილებლად და გულის მოსაგებლად დასწერა პირველად მიხითარ ანელმან თავის ისტორიაში, რომ სომხების მამამთავარს ჰავოს შვიდი ძმა ჰყავდა: ქართლო, ბარდო, მოვაკან, ჰერო, ლეკან, კავკასო და ეგრო, რომელთ შემწეობით იყო, რომ ის შეება ნებროთ გმირს, დაამარცხა და მოჰკლაო. ასეთი ხმა დაიყარა ბევრგან და გაკვირვებითაც შეხედეს მას! ანელის ნაწერები მე-XIII საუკუნეში ჩაუვარდა ხელში სივნელს სომეხს სტეფან ეპისკოპოსს ორბელიანსა. მან თარგმნა ქართულად და გადასცა ქართველებს ძვირფას საუნჯეთ, რაც იქამდის არც სომხის

და არც ქართველების მეთრორიეთ არაოდეს არც ენახათ სადმე და არცარა გულში გასტარებოდათ!

აი რას სწერს მამა იოანე შავთელი თამარს შესხმა-ქებაში:

„მაშინდა ნებროთ, ჭკვის სამის ებროთ, გოდოლი ხელ

თვით გადმოიჭრა, სული გაიჭრა, სატანჯველო მიხვდა სას-

ტიკთა, ძნელთა“ (91 მუხლი).

ეს შავთელი ჯერ მეფის მწერალთა უხუცესი იყო 1180 რიცხვებში და მერმე ბერად შედგა ეს ამტკიცებს, რომ ბაბილოვანის ციხე-გოდოლის შენებასა, როცა ღვთის რისხვის მოვლენით ის ციხე-გოდოლი დარღვეულა, ნებროთიც იმავე წამს გადმოჩეხილა და მომკვდარა. მაშ რომელია ნებროთი: უნდა იყოს შაიკის მოკლული? ეს ხომ იოანე შავთელსაც ეცოდინებოდა, თუ მართალა ყოფილიყო; როცა მისთანა სწავლულმა კაცმა არა იცის-რა შაიკის სიმხნისა, ცხადი სიცრუე არის!

ქალდი რომ გარდმოვიღოთ ხმამოკერებული სახელწოდებისგან, სითგანაც წარმოდგარია წოდება ქალდეველი და ქართველი, მეორე მოგონილი ჰაოს ძმის სახელები სულადგილების ძირეული სახელებია: ქართველი (ქართა ველი), ბარდო (ფართო), მოვაკან (ვაკე, მოვაკე ადგილი), ჰერო (ფხვიერი ადგილი), ლეკან (ნალეკი, წალეკილი ადგილი), კავკასო (კავკავი, მიგრენ-მოგრენილი მთა-გორა) და მისთანა, ნახეთ მთელი კავკასიის ტომების ძმები ხდებიან სომხები, რომ ყველგან თავშესაფარი ადგილი ჰქონოდათ! ასე ჭკუასაც მოგონება ხდომებია!

ეს ცალბაზნური მუხლი და სხვა ამისთანები, დღესაც ჩაკერებულია ჩვენს ქართლის ისტორიის სათავედ ერთხელვე და დაუდევრობით ველარ ამოფვიშლია!

აი რასა სწერს ბ. ლენორმანნი ურარდიულ ლურსმნულს თავის გამოკვლევაში სომხებსა და მათ ისტორიაზედა: „პირველი წოდება ჰაი, თავიანთ პირველი ტომის ზეპირ გადმო-

ცემისაგან აქვთ, რომელიც უძველესია უფროს თავიანთ გარდ-
მოსვლისა სასომხეთოდ, როცა ცხოვრობდნენ თავიანთ ძმებს
ფრიგიელებთან. მეორე ნაწილი მათი ისტორიისა, აღაპროდი-
ანთ დროს სამახსოვრონი არიან, რომელნიც უთუოთ დაცუ-
ლან ჰაების მოსვლის ბოლოსაც. ძველი ადგილობრივი ერის
ერთი ნაწილიც შეპრევია იმათში და მათი ისტორია შეუთვი-
სებიათ, ამავებისგან რამდენსამე ვკოფლობთ სწორეთ მოსე
ხორენელის აბასმიდისგან აღებულს ნაკვეთებშიცა, როგორც
არამს, რომელმან ბარშამი და სხვანი დაამარცხა; ურსას მა-
გიერ ჰრაჩიას, რომლის დროსაც ამბობს ურიების ტყვეთ
გარდმოყვანას სასომხეთოდ ნაბუქოდონოსორისაგან, რომე-
ლიც უფრო წინად იერუსალემისა და სამარიის აყვანილი
ორთავ ტყვეობის ერთ-მეორეში არვეისაგან წარმომდგარია.
ის ურიანი-გალაღადის და ნეფთალიმის გვაროვნობისანი
იყვნენ (831 წ. ქ. წ.) და თავლათფალასარ მეფემ დამასკით
ასურეთს წაიყვანაო (ნეშტთა კს. 5 და 20), რომელნიც შე-
მდგომ მტკვრის ნაპირას დაბინავდნენ. მათ ბაგრატიანების
წინაპარ შამბატზედ ყოფილი ზეპირგადმოცემანი და ურიის
ტყვეები დიდ დამტკიცებას გვაძლევენ, რომ ჰრაჩია და ურსა
ერთი და იგივე არიან; აგრეთვე სკავორთი და არგისეტიც
ერთნი არიან, ამის მეფობისა მოიკლა სენაქერიმი შვილებისა-
გან და სასომხეთოდ გარდმოვიდნენო!“

ზოგიერთები არ დასჯერდნენ ჩვენის მამა-პაპების სისხლით
დაცულს პოხიერ მიწა-წყალსა, მისგან მიღებულ მრავალნაირ
სიკეთე-სიმდიდრესა, გაძდნენ, გაღონიერდნენ, გაიმაგრეს ურ-
თიერთისაგან ზურგ-მხარი და უწყეს ნგრევა ჩვენ სათაყვანო
ეკლესია-მონასტრებსა, სადაც შეიძლეს დაისაკუთრეს, ხუცური
წარწერები წაშალეს და თავიანთებურს ჯღაბნა დაუწყეს, არა
მარტო ეკკლესიებზედ, იგივე ნაოხარ სოფლების ლოდებზედ
და ქვებზედ; სადაც ვერ გაიტარეს ხელთ ეკკლესიები, ნაწე-
რი, ნახატი ქვები დაგლიჯეს და სასაფლაოები დაიმშვენეს,
ბევრგან ქართული ნაწერიით სასაფლაოები დაღეწეს, ეკკლე-

სიების ძველი სასაფლაოები დათხარეს და ძვლები ღელე-ხე-
ვებში გადაყარეს, როგორც საძელოს კათოლიკეთ სასაფლაოანი
ეკკლესიის გარემო აღარ გააბოგინეს ისე სხვაგან: დღემდის
ქურთები, თურქმნები, თარაქამები, მაჰმადიანები კრძალვით
და პატივისცემით ეპყრობიან ჩვენს ეკკლესიებს და ზოგიერთი
სომეხთაგანი-კი მტრულად გვეპყრობიან. სიმართლით წყინობს
ბ. კლდია მათ დაუნდობლობასა მღვდლით ერამდის, მაგრამ
გამგონი არა გვყავს. თბილისსაც ისაკუთრებენ, ასპინძა და
აბასტუმანი რალა სახსენებელია?..

ვინმე მესხი.

ქ. ახალციხე.

ისტორიული და გეოგრაფიული აღწერა

ჰერეთისა

(შემდეგი *).

ფიფინეთისა და ზაქათალის პირის-პირ, 12 ვერსის სიშორეზე, ალაზნის ველზე, არის ტყეში დიდი გუმბათიანი ეკლესია. ის აუშენებია მე-XVI საუკუნეში კახეთის მეფეს ლეონს. ეკლესია ძალიან კარგად შენახულა. იგი არის აგებული მშვენიერად გამოძვარის, მტკაველ ნახევრის სიგრძის აგურით.

ალაგს, საცა ეს ეკლესია არის აშენებული, ინგილო ქართველები ეძახიან „ბაზარი“, ხოლო ქარელი ლეკები სახელს სდებენ „თორფახ-ყალა“, იმ შემთხვევის გამო, რომ თემურ-ლენგს აქ აუარებელი ქართველნი დაუხოცნია და მათის თავებით დიდი ყორე აუგია. ეს ყორეც აქვე არის. ლეკები ამბობენ, რომ ყორეში რამდენიც ქვაა, იმდენი თავი მოუჭრია თემურ-ლენგს ქართველისა და მიუყრია ერთს ალაგასაო. მაგრამ ბაზარი შესანიშნავია უფრო მით, რომ აქ მოჰკლა გამაჰმადიანებულმა კოსტანტინემ თავისი მამა ალექსანდრე (1605 წ.) და სხვანი, და მერე თვითონაც დაიღუპა (იხ. ქ.-ცხოვ. გვ. 113).

ბაზარი ყოფილა ქალაქი. თუ არ იყო, მაშ რათა ჰქვიან „ბაზარი?“ აქ ყოფილა გაჩაღებული ვაჭრობა: მცხოვრებლები ყოფილან: ქართველნი, სომეხნი და ურიანი. ამას ამტკიცებს მცხეთის გუჯარი. იქ არის მოხსენებული, რომ სვეტი-ცხოველს (მცხეთის ეკლესიას) ჰყოლია ამ ქალაქში 27 კომლი

* იხ. „მოგზაური“ №№ 8 და 9.

ვაჭარი, სომეხნი და ურიანი (იხ. ქრონიკები ჟორდ., წიგ. 2, გვ. 197). აქვე უნდა ჰქონოდათ მეფეთ სასახლეცა. უეჭველია, რომ უბრალო ადგილას არც მამის მკვლელი კოსტანტინე დადგებოდა, არც მეფე ალექსანდრე მოვიდოდა თავისი წარჩინებულებით, თუ ის მართლაც შესანიშნავი ადმინისტრაციული ადგილი ან ყოფილიყო. რადგან ეს ბაზარი ენისელის სამოურაოს (აწ ალიაბათის საბოქაულოა) შუაშია, ვფიქრობ და ვამტკიცებ, რომ აქ სცხოვრებდნენ აგრეთვე ენისელის მოურავები მერაბ, აბელ და სხვანი (იხ. ქ.-ცხოვ. მე-2 ნაწ., გვ. 133, 134) და ძლიერად ებრძოდნენ ლეკებს.

ამ აზრს გვაგულისხმებს, სხვათა შორის, ის ფაქტიცა, რომ მეფე ლეონს ბაზარში აუშენებია მშვენიერი გუმბათიანი ეკლესია. იგი მეფობდა კახეთში 1530, 1574 წლამდე. ეკლესია უთუოდ სასახლეს ეკუთვნოდა. ისე კარგად არის შენახული ის დღემდე, რომ შორიდან რომ უყურებთ, გგონიათ, უთუოდ ახლაც წირვა-ლოცვა სრულდება შიგაო, მას მხოლოდ კარები აქვს გამონგრეული და გუმბათიდან ჯვარია მოგლეჯილი. ვინმემ რომ მოისურვოს, 20 დღეზე იმის გასუფთავება შეიძლება საქონლისა და ცხვრის პატიისაგან, დაიდგმის კანკელი, იკურთხება და გაიმართება ვედრება უფლისა, ის აშენებულა უბრალო ჯეგმაზე. გრძლად, ღვთის-მშობლის სახელზე კედლები დახატული ჰქონია. ახლაც ეტყობა ზოგიერთი ხატი, მაგრამ თვალები ამოჩიქნილი აქვთ ხანჯლის წვერით. არც ერთი ეკლესია არ შენახულა ოლქაში ისე კარგად, როგორც ესა. მის აშენებას ლეონ მეფისაგან ამტკიცებს პ. იოსელიანი (იხ. Описание Дагестана). ვგონებ ამასვე ამტკიცებს ის ხარი, რომელიც ხვნის დროს იპოვეს ალიაბათელ ინგილოებმა 1858 წელს ტაძრის ეზოში. ხარს აწერია მხედრული ხელით, რომ ის შეუწირავს ბაზარში მყოფ ღვთის-მშობლის ეკლესიისთვის კახეთის მეფეს ლეონს. *)

* ეს ხარი დღეს ინახება თბილისს, კავკასიის მუზეუმში.

1856 წელს ამ ეკლესიასთან იდგა რუსის პოლკი და დეკანოზი სოლომონ გრიგორიევი, თურმე, ამ ეკლესიაში ულოცავდა სალდათებს. ასრე მითხრა დეკანოზმა თვითონ 1871 წელს; ხოლო ზაქათალოს ოლქის უფროსმა სერაფოვიჩმა, დედით ქართველმა, მამით რუსმა, მიაშბო, რომ მე ოლქის არხივში ვნახე 1830 წ. საქმეებია, და იქ ვპოვე ერთი ქალაღდი, რომელშიაც ეწერა, რომ აღიბათელებს მიუტანიათ ბაზარში მღვარ პოლკის მღვდელთან ხსენებულ ეკლესიის შესამოსლები, ჯვარი და წიგნებზე უჩვენებიათ, და მერე ისევ წაუღიათო. ეკლესიური ნივთების ჩვენებით ინგილოებს სდომებიათ, დაუმტკიცონ სამღვდლოებას, რომ ძინიც ქრისტიანები არიან, მაგრამ დახე ადამიანის ჭკუის უკუღმართობას, რომ ვისიც იმედი ჰქონდათ, იმათვე დაღუპეს ქრისტიანობა და ქართველობა სხველოვანს ელისენში.

არ იქნებოდა ურიგო, რომ ბაზრის ეკლესია განეახლებინათ და მასთან დაესახლებინათ აქიზიყელი ქართველები ან მონათლული ინგილოები, რომელთაც დიდი სისხლი დაუღვრიათ საზოგადოთ საინგილოში და კერძოდ ელისენში ქრისტიანობის დასაცველად. მისი განახლება მით უფრო უმეტეს საჭიროა, რომ ქრისტიანობის გავრცელებაზე ინგილოთა შორის დიდი გავლენა ექნება. მაგრამ ვინაა პატრონი: გარეშე მტერთაგან თავი დავიცევით, ხოლო აწ შინაურნი მტერნი გვანადგურებენ და გულშემატკივარი არავინა გვყავს.

შესანიშნავია ქ. ბაზრის შესახებ ერთი გადმოცემა ხალხისა: „ბაზარში იდგა დედოფალი ქეთევანია, — ამბობენ მუსულმანები, რომელსაც ისინი ეძახიან „ფერი ხანუმი“, — ის ძალიან ლამაზი და ჭკუიანი დედაკაცი იყო. შაჰაბაზმა მოინდომა მისი ნახვა, მაგრამ უცხო კაცს მასთან არ უშვებდნენ, რისა გამო შაჰაბაზმაც ვერ მოახერხა მისი პირისპირ ნახვა. ერთ დროს სპარსეთს მივიდა სარუბაშელი (სოფელი ქარუბაში ძვეს სოფელ კახს ზემოთ) ლეკი — მკალავი. შაჰაბაზმა ის მიიწვია ჭურჭლების დასაკალავად. როცა

მან დაიწყო მოკალვა ჭურჭლისა, მასთან მივიდა შააბაზი და
 გამოჰკითხა სადაურობა და ვინაობა. მან მოახსენა, გურჯის-
 ტნელი ვარო. მტარვალს გაუხარდა და გამოჰკითხა კახეთის
 გარემოებანი და სხვათა შოზის: „ქეთევან დედოფალი როგო-
 რი დედაკაციაო“. მან ძლიერ უქო მისი სილამაზე და ჭკუის
 გამჰრიახობა. — „მეც ვერე მსმენიაო, — დაეთანხმა შააბაზი, —
 მსურს პირის-პირ ნახვა, მაგრამ ვერ მომიხერხებიაო“. „მე
 გიჩვენებო, — დაჰპირდა მკალავი, — ყოველ წელიწადს მე მას
 ჭურჭელს ვუკალავ სასახლეში, და როცა ფულს მაძლევენ,
 თვითონ ჩამოდის და თან ანგარიშს ესწრობაო. გამამყე შე-
 გირდად და მე გიჩვენებ მასო“. დასთანხმდა ველიარი — შაა-
 ბაზი. მოჰყვა მკალავს შეგირდად ბაზარში, საცა ქეთევანს
 ჰქონია სასახლე. გაათავეს ჭურჭლის კალვა. მობრძანდა დე-
 დოფალი, უანგარიშა მკალავს ფასი და რაც ერგებოდა მის-
 ცა. ამ დროს აქ იყო შააბაზიცა და უყურებდა დედოფალს
 პირში. გაბრუნდა ფერი ხანუმი, გამოვიდა შააბაზიც, ცხენები
 მზათა ჰყვანდა კაცებითურთ და საჩქაროდ გასწია სპარსეთისა-
 კენ. დედოფალი სასახლეში რომ ავიდა, მხლებელმა მოახსენა:
 „ის შეგირდი შააბაზი იყოო“. მაშინვე ჩაკეტეს სასახლის
 ეზოს ალაყაფის კარები, მაგრამ ველარც მკალავი იპოვეს,
 ველარც ცბიერი შააბაზი. გამოუყენეს მას მდევარი, მაგრამ
 ვერ მიაგნეს მის გზა კვალს, რადგან შააბაზს კხენები უკულმა
 ჰყოლოდა დანალული. ის მშვიდობიანად მივიდა სპარსეთს. მე-
 ორე წელს მან გამოილაშქრა საქართველოზე. მოვიდა დიდის
 ჯარებით, მოადგა ბაზარს და გარს შემოერთყა. დიდხანს
 იბრძოდეს. ქართველებმა ბევრჯელ დაამარცხეს სპარსელები,
 მაგრამ ისინი ბევრნი იყვნენ, ქართველები ცოტანი და ამისა-
 თვის უკანასკნელნი ბოლოს დამარცხდნენ. მაშინ ფერი-ხა-
 ნუმმა (ქეთევანმა) სიკვდილი ირჩია „სიცოცხლესა ნაზრახსა“,
 გადმოეშვა სასახლიდგან და თავი მოიკლაო“. — ასეთია ის-
 ტორია ქალაქ ბაზრისა.

აქედგან ახლა ავუხვიოთ ზემოთკენ და მივიდეთ კავკასიის

მთის ძირას, აქ არის მუხახის ხეობა. წინათ აქ ყოფილა ქართველთა სამი სოფელი: ფერჯაანი, მუხახი და მამრეხი. პირველი სრულიად გამქრალა. მას მოგვაგონებს მხოლოდ სახელი მინდვრისა: „ფერჯაან-ჩოლ“ (ფერჯაანის მინდორი). ხოლო ორი უკანასკნელი ახლაც არის, მაგრამ იქ სცხოვრებენ ლეკები, და არა ქართველები. ძველს დროში კი აქ ქართველთა ცხოვრება სდუღდა. აქაურ ქართველებს, როგორც სჩანს გუჯრებიდამ და სიგელებიდამ, დიდი ერთობა ჰქონიათ წახურისა და ავარიის ერისთავებთან. არის ზოგიერთი არქეოლოგიური ცნობანი, რომ ქარელების შემდეგ პირველად მუხახის ხეობაში ჩამოთესლილან მე-XVII საუკ. წუქეთის ლეკები და ქართული კულტურა აუოხრებიათ და გაუნადგურებიათ. ამის შემდეგ ქართველობაც გასულა აქედგან და ეკლესიებიც დაკეტილან და მერე აოხრებულა კიდევ.

ეს უკანასკნელი (ეკლესიანი) 1310 წელს მიმოუხილავს საქართველოს კათალიკოზს ეფთვიმეს. ასრე სწერს მისი თანამედროვე მთავარ-ეპისკოპოსი გიშელ-ქურმუხელი კირილე დონაური. ეკლესიის სახელები არ არიან მოხსენებულნი და საერთოდ ასრე უწოდებს იმათ: „იხილა კათალიკოსმა ეკლესიანი ფერიჯან-მუხახ-მამრეხისაო“. ერთი მათგანი არის მუხახის მთის სუკზე, მეორე მამრეხში. უკანასკნელი, ვგონებ, ყოფილა დიდი მშვენიერი მონასტერი. მასა ჰქონია სახალხო, სათემო დღესასწაული. ჩემს ხსოვნაში, ამ მახლობელს დრომდე, კახში ბევრს ინგილოს ოჯახობას ჰქონდა მამრეხის „ზედაშა“, როგორც, მაგალითად, ზედაშა კვირაცხოველობისა, მარიაშობისა, დიდ-მარხვისა, ქურმუხის წმ. გიორგისა და სხვ. მაგრამ როდის დაინგრა აქ ქართველთა ცხოვრება, მოიშალა ქართველური ცხოვრების წეს-რიგი, დაიკეტა ეკლესიები და ქართველთ დაუთმეს მუხახ-მამრეხის ხეობა ლეკებს, ამის შესახებ ნამდვილი ცნობები ჯერ-ჯერობით არა გვაქვს. გადაჭრით და დანამდვილებით შეიძლება მხოლოდ იმის თქმა, რომ აქაური არე-მარეების გამაჰმადიანება დაიწყო შააბაზის

დროიდგან მე-XVII საუკუნეში. მე მაქვს ხელში ბრძანება ამ ხემწიფისა. იმას მიუცია მუხახის ხეობის ბატონობა ვილაცხადლისტნელ ლეკისათვის. იმას ჰრქმევია შეიხ-სულთან მახმუდ-ბეგ ახმედ-ოღლი. იგი ყოფილა მცხოვრები სოფლისა აპტალისა, რომელიც მუხახის მთების ზევით, დალისტნის მხარეს, ჟრის დღესაც. იმას დიდი სამსახური გაუწევია შაჰაზისთვის და იმასაც გამგეობა მიუცია მუხახის ხეობისა. 1830 წლებში ამ შეიხ-სულთან მახმუდ-ბეგის შთამომავლობა ჩამოეთესლილა მამრეხში და ეხლა ხსენებულ გუჯარით ედავება მთავრობას მიწებს, ალაზნის ტყვარში შესართავთან, მაგრამ იმედია, სამშობლოს მოდალატეს არაფერი ერგება.

მამრეხის ქვემოთ, მუხახის ხეობის მარცხენა გვერდზე, მთის ძირას, დაფენილია სოფელი გუტბარახი. მცხოვრებნი არიან ლეკნი, რომელთაც დაუქცევიათ აქ მყოფი ეკლესია. ამბობენ მონასტერი ყოფილა. სოფელი გუტბარახი შეჭრებულნი გულლუგთან, რომელსაც ქართულად ჰქვინს „ქარდიანი“. აქაც ლეკები სცხოვრებენ, მაგრამ ურევნიან მათში თვის ტომის დამკარგველნი ქართველნიც. ერთს მათგანს გურჯი-ოღლის ეძახიან. გულლუგი შესანჯმნავია ეკლესიებით. იმის პირდაპირ მთაზე, მშვენიერს მოწყებულ ალაგას, ყოფილა აშენებულნი დიდი, მშვენიერი ეკლესია. მას ჰქონია სენაკები, აუზები, სხვა-ღბ-სხვა შენობები და გარშემოვლებული ყოფილა გალავნით. ლეკები ეძახიან მას თამარ დედოფლის ციხეს (ფერი-ყალა). მას მისასვლელი გზა ჰქონია მამრეხიდან, რომელიც მთის სერებზე ყოფილა გადატარებული. აწ ოხერია ყოველივე ეს და არ მოიპოვება არავითარი წარწერა შენობათა კედლებზე.

სოფელს გულლუგში აწ აღარ მოიპოვება ნიშანი ეკლესიისა. მაგრამ ყოფილა-კი. 1310 წელს აქ ეკლესია უნახავს კათალიკოზს ეფთვიმეს. მე ვიცი მხოლოდ ერთი პატარა ეკლესია. ის არის აგებული მშვენიერს კვერნაკზე, რომელიც ისე მოჩანს, თითქო მიწიდგან თავი ამოუყვია ვაკე მინდორ-

შიო. ამ მინდორს ლეკები ეძახიან „ჯორ-ჩოლ“, ესე იგი „ჯვარის-მინდორი“. ამ წოდებიდგან ცხადია, რომ მინდორი ეკლესიის მამული ყოფილა და თვით კვერნაკზე მყოფ ეკლესიასაც სახელად ჰრქმევია „ჯვარის ეკლესია“. აქაური ლეკები მას დიდს ჰატივსა სცემენ. ამ ჰატივისცემას ჰხატავენ მით, რომ ახალი დაბადებული ყმაწვილები თავიანთ დედებს მიჰყავთ ძეგორმოცე დღეს ამ ეკლესიაში და აზანავებენ შიგ. „რომელი ყმაწვილიც ამ ეკლესიაში გაიბანება, ის ჯან-სალი იქნებაო“, — ამბობენ ისინი. ეტყობა, ამ ჩვეულებას მისდევენ უფრო ის ოჯახები, ვინც ქართველნი ყოფილან და შემდეგ გამაჰმადიანებულან. მათი ასეთი ქცევა ნათლობას მოგვაგონებს. ეჭვი არ უნდა გვქონდეს, რომ ბავშვების ეკლესიაში გაბანავეებით ზქაურობა დედაკაცები გულს იოხებენ და გვიამბობენ, რომ ერთ დროს მათი მამა-პაპანიც ქრისტიანები ყოფილან და იმათ დღესაც სწამთ ნატლისღების სწკიროება.

1868 წლამდე ამ მარტვილთა (ქართულად — ყმაწვილებისა, ლაბინურად — მოწამეთა) ეკლესიის გარშემო დიდ-ძალი ბზის ხეები ხარობდნენ, მაგრამ აწ გადაუჭრიათ გულლოუგის ლეკებს და საზნავე-სათენ მხწად უქცევიათ ეკლესიის ეზოც და მისი არე-მარცხ... მართლაც რომ დრონი შეფობენ და ჩვენ წარსულზე უბატონოა!

სოფ. გულლოუგს კარგად ვიცნობ; ყოველი მისი კეთხეც ქი მოვლილი შექვს, მაგრამ, ვერსად ვნახე ეკლესია წმ. აბოსი, რომელიც 1310 წელს იხილა კათალიკოსმა ეფთვიმემ. თერმურაზი სწერს, რომ ლეკები ზოგიერთ ეკლესიებს შეჩითად აქცევდნენო. იქნება წმ. აბოს ეკლესიაც გულლოუგის მეჩითის ალაგას ყოფილიყო?! ის სოფლის შუაგულშია და ეტყობა ძველი შენობის საფუძველი.

ქართველობის დროს გულლოუგი კარგი სოფელი უნდა ყოფილიყოს და ამისათვის მას ჰრქმევია შესაფერი სახელიცა „ვარდიანი“. აწ წარმოადგენს უშნოსა და უმზგაესო სახეს. არსად ოლქაში არ არის ისეთი სოფელი, რომ იმდენი ვერა-

ნა მამულები იყოს, რამდენიც ამ სოფელშია. აშენებენ ახალ-ახალ მამულებს და სახლებს, მაგრამ ორი-სამი წლის შემდეგ ნახავთ, რომ ოჯახობა ამოწყვეტილა და მამულები ვერანაღ დაარჩენილან. ეს შესანიშნავი მოვლენა იქ უფრო ეტყობა, საცა დიდი მეჩეთია წმ. აბოს ეკლესიის ნაცვლად.

სოფ. გულლუგი შესანიშნავია სამხედრო ისტორიაშიც. კახეთიღამა და ქიზიყიღამ ქართველნი რომ გამოილაშქრებდნენ ქარზე, მოდიოდნენ ჯერ სოფ. ფადარს, ალაზნის პირზე, მერე აქედგან სოფ. ალიაბათს, საიდგანაც გზა იყო გაყვანილი გულლუგამდე. ამ გზას ლეკები დღესაც „გურჯი იოლ“ — ქართველთა გზას უწოდებენ; მაგრამ მისი მხოლოდ ბილიკიღაა დარჩენილი დღეს. 1706 წელს ამ გზაზედ გამოატარა თავისი ლაშქარი კახეთის მეფემ დავითმა (იმანყული-ხანმა), იმას ომი არ ეწადა, მაგრამ კახელებმა მას ძალა დაატანეს და იძულებული ამხედრდა. „განაზრახეს კახელთა დავით მეფე, რათა შემუსროს ქარი და დააცხროს ქირი კახეთისა“, — ამბობს მატინე. — ამ დროს მეფე სახლობდა ყარაღაში. შეიკრიბა ჯარი კახეთისა, წამოიყვანა თუშ-ფშავ-ხევსურნი, მოვიდა ენისელში (საინგილოში), დადგა სოფ. ვარდიანს და მიუსია ჯარები ჩარდახს (მუხახის ხეობაში). ქართველებმა ჯერ დაამარცხეს ქარელნი, მაგრამ, მეფის გაუფრთხილებლობისა გამო, მერმე დამარცხდნენ. „ამის შემდეგ გაძლიერდნენ და ჰქმნეს ჭარულთა სიმაგრე“. მათ დაიპყრეს ელისენიცა და დაიწყეს ლაშქრობა, რბევა, კირთება, ტყვენვა, ოხრება და კაცთა კვლა და მოაოხრეს მრავალნი დაბნებნი. მაშინ მეფე დავითიც აიყარა ყარაღაჯიდგან და გადასახლდა თელავს (იხ. ქ.-ცხოვ. ნაწ. მე-II, გვ. 132—133). ეს ამბები მოჰხდა 1707 წელს.

ინგილო ჯანაშვილი.

(შემდეგი იქნება).

ბორჩალოს მაზრა

და მასში მცხოვრები ქართველები

ქალაქიდან მიახლოვდებით თუ არა ეხლანდელ არახლოს, სადაც სულ თათრები სცხოვრებენ და შუახე გადმოქუხს მდ. ხრამი, დაინახავთ დასავლეთისკენ ორს ხეობას; ერთ ხეობაზედ ჩამორბის მდ. მოშავერი და მეორეზედ ლოქოს წყალი, რომელთა სათავეებში მარცხნივ მოჩანს დიდი ლოქოს მთა, ხოლო მარჯვნივ — თრიალეთის მაღალი და გრძელი მთა, არახლოდამ პირდაპირ სოფელ ყოჩილოზედ გადავივლით და ახლოს დაინახავთ მთელს ლოქის-წყლის ხეობას. პირველად ჩვენ თვალწინ წარმოგვიდგება მარცხნივ გორის ძირში ხატის-სოფელი (პატარა ბოლნისი), სადაც მართლ-მადიდებელთ წიძინების ეკლესია სდგას სოფლის შუა, ხოლო წმ. გიორგის ეკლესია სოფლის თავში, მაღლა გორაზედ, რომელიც, როგორც პირველ წერილშიაც მოვიხსენეთ, დღეს სომხების ხელშია. სოფლის ბოლოდამ ქვევით ლოქის წყლის ნაპირამდის გაშენებულია ვენახები და ძვეს სარწყავ-სახნავი მიწები. მეტი ნაწილი მამულისა შეადგენს, როგორც აქ მცხოვრებნი უწოდებენ, ბატონების საკუთრებას, დანარჩენი სახელმწიფოა, რომლის მეტი ნაწილი თათრებს უჭირავთ (მიღრილოელებს). ხატის-სოფელს სამი ვერსი რომ გავშორდეთ, ხეობის მარჯვნივ ძვეს ს. კახანაქში და მერე ბოლნისი, სადაც სდგას ძველი ეკლესია. აქედამ ერთი ვერსის სიშორეზე, კლდიან მთის ძირში, ძვეს სომხების ახალი სოფელი „ბოლნის-ხაჩინა“, სადაც სცხოვრობს სამასამდე კომლი. ამ სოფელშიაც და მის ირგვლივ ბევრი ძველის-ძველი ნანგრევი

ეკლესიებია. ხაჩინიდან ორ ვერსის სიშორეზე, იმავ ხეობაზე, მარცხნივ ძვეს სოფელი სამწვერისი, სადაც სცხოვრებენ ქართველნი, მისდევენ მებაღეობას. მთელი ეს ალაგი ეკუთვნის შანშიევებს. აქ, მალლა, ბაღების თავში, არის პატარა სამების ეკლესია, რომელიც გაუახლებიათ 1870 წელს ბ. გრ. და ნინო შანშიევებს. თვით ამ ეკლესიის განმაახლებელმან ქ. ნინო შანშიევისამ მითხრა, რომ მას სწადებია ამ ნანგრევი ეკლესიის განახლება სომხურ წესზედ, მაგრამ სიზრმის წინადადებისამებრ ქართულად ვაკურთხებინეო. აქედან სამი ვერსიც რომ გავიაროთ, მივადგებით ამ ხეობის თავს და ვნახავთ, რომ ლოქის წყალი შესდგება ორი წაკადულისგან: ერთი მათგანი ჩამოუბრის მარჯვნივ, მეორე მარცხნივ. აქ ჩვენ დავინახავთ მარცხნივ დიდ მთებს, რომლებიც ძალიან შავათ გამოიციქირებიან; ესენი თუჯის ქვის მთებია. ამათ ძირას არის თუჯის (ჩუგუნის) ქარხანა, სახერხი მაშინა, აგურის საჭრელი, სახარატო და სხვა. ქარხანის პირდაპირ სდგას ორ-სართულიანი მაღალი სახლი, სადაც ახლაც სცხოვრებს პატრონი ამ ქარხნისა—ინჟენერი ი. ბოგაჩი. მარჯვნივ მთის ძირში აშენებულია ლუდის ქარხანა, გერმანიელის გ. მადერისა, რომელიც აკეთებს მშვენიერ ლუდს. იგი სალდება აქვე ადგილობრივ და საკმაოდ ძვირადაც.

აქაური მთის წვერები რომ გადავიაროთ, გადავალთ ს. ბალიქში, კაზრეთში. ეს მამულები ეკუთვნის თ. ქობულოვს. ამ მამულების ძირში მდ. მოშავერი მორბის დმანისის გვერდზედ, სადაც ფრიად ძველი ტაძარია დღესაც მინგრეულ-მონგრეული, ორბელიანთ მამულებზედ აშენებული.

აქედამ რვა ვერსი ზემოდ რომ წავიდეთ მოშავერის ხეობაზედ, მივალთ ერთ დიდ მთის ძირში, სადაც ორად იყოფა გზატკეცილი; ერთი მიდის მარჯვნივ ბაშკიჩეთ-წალკისკენ, ხოლო მეორე გადადის ვარანცოვკაზე, დეელალ-ოდოს, და რუსეთის სოფელს გერგერს შუაზე გაუვლის, ადის ბამბაკის დიდ მთაზედ (აქ საზღვარია ბორჩალოს მაზრისა) და კარაკ-

ლისიდან მიდის გუმბრში. აი აქ, სადაც გზა ორად იყოფა, არის გამართული შუშის (მინის) ქარხანა. უნდა მოვიხსენიო, რომ, როგორც შემინიშნავს ჩემი მოგზაურობის დროს 1890 — 1891 წლებში, ამ მთიდან ვიდრე ბამბაკის გორამდე, აღარავითარი ძველი საქართველოს ეკლესიები და ნაშთები აღარ სჩანს. ს. არახლოდან გზა-ტყეცილი პირდაპირ შემოდის კოლონია ეკატერინეფელდში, სადაც დასახლებულნი არიან გერმანიელები. მინამ კოლონიას ხუთ ვერსამდე მივახლოვდებოდეთ, პირველათ ჩვენ შეგვხვდება მთის ძირში პატარა მყავვე წყარო, რომლის წყალს აქვს „ზელტერის“ წყლის გემომერმე იქიდან დაწყობილი ახალშენამდე, გზის აქეთ-იქით ნაპირებზედ გაშენებულია მშვენიერი ვენახები. გარდა გერმანიელებისა აქ ქართველებიც სცხოვრობენ და სომეხნიც. აქ, მოწადინებით ადგილობრივ მღვდელისა და ნებართვით საქართველოს ექსარხოსისა, შენდება ეკლესია მშვენიერ შესამჩნევ შუა აღივას. ახალშენს მარცხნივ აკრავს მაღალი გორა; ზედ პატარა ძველი დანგრეული ეკლესიით, რომელსაც ახლა „ელი ბაბას“ უწოდებენ. მის დღეობას ქართველები დღესასწაულობენ მეორე კვირას წმ. აღდგომისა, ხოლო ბერძნები, რომლების სიტყვით, აქ ძველის-ძველათ წმ. წინასწარმეტყველი ილიას ეკლესია ყოფილა, დღესასწაულობენ 20 ივლისს. ხატობის დღეს აქ იკრიბება მრავალი ბერძენი სოფ. წალკიდან, წინწყაროდან და სხვა მხრიდანაც. ამ ოთხი წლის წინეთ, აქაურ „ტერტერებს“ სდომებიათ ამისი დაჩემებაც, მაგრამ ბერძნებს, როგორც გაიჭერა ხელს, მკლავი უხმარიათ და ტერტერები ამ ვეება გორის წვერიდან მდ. მოშავერამდე ტყაპა-ტყუპით ჩამოურეკიათ. ახალშენს შუაზე ჩამოურბის მდ. მოშავერი; ელი-ბაბის მთის ძირას, მარჯვნივ, თათანის მთაზე არის კიდევ ძველი ეკლესია; იგი და ელი-ბაბა გაჰყურებენ ერთმანერთს და როგორც ამ თათანის ეკლესიის კედლებს, ისევე ს. სამწვერისისა და ხატისოფლის წმ. გიორგის ეკლესიებისას. ძველი წარწერანი აღარა ეტყობა-რა,

ხოლო, ზოგ ალბანს, ეშმაკობით ახლად ნაჩიჩქნია სომხური ასოებით.

გერმანელები ფრიად შესანიშნავი ხალხია, იქნებიან ოთხასამდე კომლი. თვითეული მათგანი იმდენად ხუნა-თესვას არ მისდევს, რამდენადაც მევენახეობას, და შრომაც უფასოდ არ ჟრჩებათ. ყოველი მათგანი კი მოსავლის დროს ორმოცი თუმნის ღვინოს ჰყიდის. ამდენი ხნის ჩემს აქ ყოფნაში არც ჩხუბი გამიგია ამათი; არც ხმა-მაღალი ლაპარაკი. მთურალი ხომ მის დღეში ძნელაღ იქნება ვინმე ნემეცთაგანი. ძროხები მეტად ბევრი ჰყავთ; აქვთ ყველისა და ერბოს ქარხნები, არცისაც იმართებთ. მეტად სამაგალითოა ხალხისა. ერთი ეს მახსოვს, რომ როდესაც აქ ეკლესიის აშენების კომიტეტი დაარსდა და ხალხის დაუკითხავად შოი ოთხ-კუთხი საყენი მიწა მიტოვომეს მართლ-მაძიდებელთ ეკლესიას, დიდი ყაყანი შესდგა მთელს ახალშენში. ყოველის მათგანის შუბლზე უკმაყოფილებას წაიკითხავდით.

ახალშენიდან რომ გაემგზავროთ დასავლეთისკენ მოშაგერის ხეობაზე გზა-ტკეცილით, ორ ვერსზე კიდევ ვენახებია, მესამე ვერსზე კი, მარჯვნივ შთის ძირში, დაინახავთ პატარა სოფელს, რომელშიაც სცხოვრებს 26 კომლი ქართველი და 7 სომეხი. შუა გორაკაზე სდგას პატარა, მაგრამ ფრიად კაბტა ეკლესია სამ გუმბათიანი, ჯვარის სახის გეგმაზედ. აი ეს სოფელი გახლავთ რატეჯანა. ეს მამული სოფელითურთ ძველად ყოფილა თავ. ბარათაშვილისა. ოდეს მას მოუწადინებია გაყიდვა თავის მამულისა, იგი ვიღაც ფითოევს უყიდნია. მამულის ყიდვისათანავე ეკლესიის კანკელი მოუშლია, დაუდგამს სომხური და უკურთხებინებია იგი სომხურად. მერე ეს მამული უყიდნია ბ. მანთაშევს და დღესაც მის საკუთრებას შეადგენს. როდესაც თ. ბარათაშვილი გარდაცვლილა, იგი ამ ეკლესიაში დაუმარხავთ და ძველიც დაუდგამთ. ეს ეკლესია რომ ნამდვილად ქართველების იყო და ფითოევმა გადააკეთებინა და აკურთხებინა სომხურად, ამას ჰმოწმობენ არა მარტო ქართველები.

ველები, რატევანში მცხოვრებნი, არამედ თვით სომხებიც ამაზედ არის ოქმი შედგენილი 1900 წელს 14 გიორგობას და წარდგენილია მთავრობასთან.

საქიროდა ვსთვლი ვაგუზიარო მკითხველს რაც ჩემს ყურებს შემოესმა პირველად აქეთ ჩემი წამოსვლის დროს. 8 ივნისს 1899 წელს, სოლოლაკის აღმართზე მივდიოდი დაფიქრებული სამსახურში და მოვიფიქრე შევსულიყავ იქვე ახლად ნაკურთხ ამადლე-ბის ეკლესიაში. ეკლესია გაღებული იყო, ვილოცე. მარჯვნივ კანცელის ახლო ვნახე პატარა ხატი, შემდეგის წარწერით: „ესე არს ხატი იგი, რომელითაც მიულოცა მეფემან თეიმურაზ, შვილის შვილსა თვისსა გიორგის და მისცა სკიპტრა ქართლის მეფობისა მცხეთის ეკლესიასა შინა“. დღესაც იქაი იგი სიწმიდე. დავიწყე მომზადება და სწორეთ 30 ივნისს რიყეზედ ჩაველ დილიჯნის დასაქერად. დილის 8 საათი იყო, რომ ჩავსხედით დილჩუანში ჩემი ექვსნი. ჩემ გვერდზე ერთი ისეთი რუმბსავით სირაჯი დაედო, რომ იმის ქშინვამ მთელი ქალაქის ხმაურობა სულ დააყრუა. მინამ სოღალულში ამოვიდოდით, ვცდილიობდი ვამეგო, რა ხალხთან ვიჯექ, თუმც კრინტი არ დამიძრავს, ოთხნი იყვნენ სირაჯნი ქალაქიდან, ახალშენს მიმავალნი ღვინოების სავაქროდ, მეხუთეც ერთი მოურავთავანი ჩვენის თავადების მამულებისა, ბორჩალოს მაზრაში. ეს რომ ვავიგე, მალლა აღარ ავიხედე, მარტო ვისმენდი მათ ლაპარაკს. ერთმა მათგანმა მკითხა: „ძმაო, ქართველი ხარ თუ რუსიო?“ ბერძენი გახლავართ, — ვუპასუხე რუსულად. ქართული იციო? არა-მეთქი. აი იმ წამს მოადგა პირზე ერთ მათგანს და დაიწყო ქართულად: „ეს ბერძნები ძალიან გაიჭერა ხალხია, გეურქ! ისეთი დღე დააყენეს ჩვენ ტერტერებს ელი-ბაბის გორაზე, რომ მართლაც „ლავე!“ — მუნჩკაც ტო ქართველი არ იყოს და ახრა არა წამოროტო რა! — არა და, მე რას ვაშობ? — არა, მოდი, ძმაო, ნუ მალამ, რაღაც პალტო წამოგისხავ, ჩვენი ქართველი ხარ, ლუკმა პური გატეხე, რას შალავ თავს, — მითხრა მეორემ. მე ხმაც

არ გავეცი და დამტკიცდნენ, რომ ბერძენი ვიყავ. ესე გასინჯეთ მათი გაჩარხულობა, რომ როცა მარნეულში ჩავედით, საილდამაც ბერძნული წიგნი მომიტანეს და მითხრეს: „აბა, ძმაო, ერთი ეს წავგიკითხეო“. გადვუკითხე რამდენიმე სტრიქონი. ახლა კი დარწმუნდნენ და სუფრაზედ რომ დასხდნენ, მიმიწვიეს და ქართულად სულ აღარავინ დამლაპარაკებია, რუსულად მელაპარაკებოდნენ ვინაობაზე. სადილი რომ გაათავეს, ჩავსხედით დილიჯანში. მე ძილს მივე, ვითომც. თავი. ოცდახუთი ვერსი იყო კიდევ ახალშენამდე. მართლაც, ისეთი სომხური მასლაათი გააბეს, რომ თქვენი მოწონებული, მკითხველო! არახლოს რომ მივუახლოვდით და დილიჯანი ქციის ხილზე შედგა, ცხენების ბრავა-ბრუგზე გამომეღვიძა და შემომესა: „ამ ოხერ-მუნდრეგებს სულ სძინავთ“ ეს რო გავიგე, დავხუჭე თვალი, მინდოდა გამეგო, ჩემ ძილზე ლაპარაკობდნენ თუ არა. ისევ გააგრძელა რუმბის მგზავსმა სირაჯმა: „კაცო, რას ამობ, ტიფლიზ ქალაქში რომ ჩავიდე და გაზეთი ვიყიდო, პირველი „ჰაე-ბიში“ ამას ამოიკითხავთ: მამული იყიდება კნიაზისა ვალში, მამული დააგირავა კნიაზმა ვალშივა, გიჟი მუნდრეკი, ბარემ თავიც დააგირავე და“ — არა, ეგრათ გინდა, — უთხრა მეორემ, — მამულებს ვილა ჩივის, ეკლესიებსაც ჰყდიან. აი რატევნის ეკლესიაც ქართველისა არ იყო? ვინ არი პატრონი, თუ კი პატრონებს სძინავი?“ აქ გავიგე ვის ძილზე ლაპარაკობდნენ. — „ვართან! მერე, მერე? მერე ისა რომ ამ წინაზე ჩვენმა ოსეფამ ჩვენებურად აკურთხებინა, ახლა საწყალი რატევნელი ტყაპუქები ბევრი იციან ვისი იყო, ვის დარჩა“? — აი ესენცა აი პარონ! — უთხრა მესამემ. არა და რაღაც ეგ ჩინთო-ფინთო ქართველები არიან, მაგ ჰძინარე თავადებს კიდევ „ამშენებლებს“ ეძახიან და?! რაც არ დაანგრიეს, რა აუშენეს?! — არა, ღმერთმა აღდგედლოს კიდევ ეგ „ამშენებლები“, — უთხრა პირველმა, — ეგენი რო არ იყვნენ, ჩვენ ულუკმა-პუროდ დავიხოცებოდით. მამატხონებულები კიდევ ჩვენ თავს რჩეულობენ თავიანთ სისხლით ძმაზედ. ბემურაზი ვიყო, ანუ გმთენი კნიაზის ჯიბისთვის

რუსუდანი *)

მოქმედება მეოთხე

ჩვენება I

ტფილისი. რუსუდანის სასახლე. დარბაზში სუფრას შემოსხდომიან თვით დედოფალი და მისი უმახლბეჯესი მეგობრები ორტუფის-
შვილითურთ.

რუსუდ. ჩემი ძმა ლაშა მიებარა მამა-პაპასაა სავანეს და მოი-
სვენა. რომის პაპსაც სათანადო პასუხი გავუგზავნეთ.
თათრებიც გავაზვევეთ. და ძლივს მოგვეცა დრო ლხენისა
და მხიარულებისა. მიირთვიეთ, ძვირფასო მეგობრებო,
ღვთით, ყოველიძერი უხვად გვაქვს!

სტუმრები. იცოცხლეთ, დიღო მეფეო, მრავალ ქამიერ
(სცლიან ჯაღისფერ ღვინით სავსე ჭიქებს).

რუს. გაამოსთ! აბა გამხიარულდით! ძმანო, სიკვდილის შვი-
ლები ვართ ყველანი, ჩვენც უნდა დავიხოცნეთ და,
ვიდრე ცოცხალი ვართ, დრო გავატაროთ!

ერთი სტუმართაგანა. ჭეშმარიტად, ყოველივე სოფლისა ამის
ამაო არს!

მორე სტუმართაგანა. თვით დიღობაცა და გვარაშვილობაც.

რუს. ნუ ფილოსოფოსობთ! ცხოვრება მხიარულობით დავა-
ტკობთ!

სტუმრები. თქვენი მხიარულება ჩვენი სიცოცხლეა, ხელმწი-
ფეო! იცოცხლეთ მხიარულებით წელსა უამრავს!

რუს მიირთვით! ,,მეფეთა შიგან სიუხვე, ვით ედემს ალვა რგულია!""

სტუმრები. გაუმარჯოს ჩვენს უხვას მბრძანებელს! ვაშა რუსუდან დედოფალს!

რუს. მეტი რა საგზალი წაგაცვება ამ წუთისოფლითგან. აბა ერთი სიმღერა!

სტუმრები. მეფევ მშვენიერ,
იყავ ნებიერ,
მრავალ ჟამიერ.
სკიპტროსან, ძლიერ,
და გაუმარჯოს
ვინც დაღვეს ღვინოს,
დღევრძელიმც იყოს,
ვინც აქ იღბინოს! (სცქიან ჭაქებს).

ერთი სტუმრთაგანი. დედოფალო, ორტულისშვილს მოწყენილობა ეტყობა!

სხვა სტუმრთაგანი. ორტულისშვილო, დალიე,
ნაღველის ძირი გალიე,
ვინცა გიყვარს, ნუ მოლიე,
ამკვე და უსურნელიე!

რუს. (დაბნევით და წამაწითლებით) ორტულისშვილო, გამხიარულდი!

ორტულ შ. (ხელში იღებს დაბდაბს, უკრავს და მღერის)
ვინცა მიყვარს, მან დამლია,
მოლოდინით მთლათ გამლრა;
დამაქნო, ვით მზემ მოლია,
არ მაფრქვია სურნელია!

სტუმრები. ვაშა, ორტულისშვილო!

ორტულაშ. სიყვარული ვიწინამძღვრე,
ზღვა, ხმელი გადმოვიარე,
საქართველო მოვიარე
და სიყმს სატრფოს შევიარე!

სტუმრები. ოხაჲ ორტულისშვილს!

ოცტულიშ. მე იგი შავარდენი ვარ,
რომელ მზის მონადირე ვარ,
და, ვიცი, მხესაც უნდივარ
და მითცა ბედნიერი ვარ!

სტუმრები. შაბა-შაბა!!

ოცტულიშ. სიხარული მწუხარების
უნახავად არ იქნების,
ჭირით ღვინ მოიპოვების,
სახელიც მოიხვეჭების!

სტუმრები. ვაშა შენს სიბრძნეს!

ოცტულიშ. რა კაცსა ვინმე უყვარდეს,
მას იგი ვერღა მოშორდეს,
რაზომცა ვინ აძულვებდეს
და გინდ თავსა ქვა უწვიმდეს!

სტუმრები. მადლი შენს გამჩენს!!

ოცტულიშ. მიჯნური არ შეშინდების,
მას უფრო შეუყვარდების,
მისთვის უფრო გახელდების,
ტრფობაც გაუორკეცდების!

სტუმრები. აფერუმ! გაუმარჯოს!

ოცტულიშ. მე ვპოვე იგი სვიანი,
აწ ვუჭვრეტ მას ეშხიანი,
მასვით ღვინო ფეროვანი,
დამლოცეთ, მაქვს გზა მზიანი!

სტუმრები. დაგლოცოს უფალმან!

რუს. (აღტაცებით) კიდევ ერთი, ორტულიშვილო!

ოცტულიშ. რუსხმული სიყვარულისა
ურიდად მივსო ტრფობისა,
სუდარც უიმედობისა
შტყვს აღარ მეფარებისა;
ღიდი კოცონი ცეცხლდსა

აშუკს, ცე, მომედებისა,

ნეტა მას გული ეწვისა?!

სტუმრები. ვაშა უებარ მგოსანს, ორტულისშვილს გაუმარჯოს!

ორტულაშ. გმადლობთ! (საქმს ღვინოს).

რუს. (რეტ დასხმუდივით) ორტულისშვილო, იკმარე,

შენ ერთი სიტყვა იხმარე,

სატრფოს გამოუხმობარე,

სატრფოც შენთვის არს მკვენესარე;

იყავი მასთან მჯდომარე,

მარად ეამ მასთან მდგომარე.

ერთი სტუმართაგანი. დიახ, სიტყვიდამ „რუსხმული“ სიტყვამდე „ნეტა“ კიდურ სიტყვად წაიკითხება „რუსუდან“!

ორტულაშ. მართალია, მე ვუგალობ რუსუდანს, მე მისი სიყვარული მდაგავს აგერ შვიდიოდ წელიწადია!

სტუმრები. ვინ არის ეგ რუსუდან?

რუს. (უოკულ მხნავ სიხუმის შკმდეგ) მე ვარ! ჩემო საკუთარნო, ჩემო ძმანო და დანო, ეგ რუსუდან მე ვარ! ორტულისშვილი მე მიყვარს ისე, როგორც მიყვარს სული ჩემი! მაგასაც, როგორც მიხვდებოდით მაგის სიმღერის ნაწყვეტებიდამ, ვუყვარვარ აგრეთვე. ნება დაგვრთეთ შეუღლებისა! თუ ეგ არა, მე სხვა მამაკაცი არ მინდა, გინდ იგი იყოს ბიზანტიის იმპერატორი!

სტუმრები. (აღტაცებით და მწონებით) თქვენი ნება არ არის, ხელმწიფეო! ნება ცხებულისა ზენაარობით წარმოსდინდების! ჩვენ წინადაც ვიცოდით, რომ ერთმანეთს გიყვარდათ! გაგვაბედნიერეთ და ორტულისშვილი გვერდო მოისვით! (რუსუდანი ანიშნებს ორტულასშვილს).

ორტულაშ. ღირსი არა ვარ მაგ ბედნიერებისა, დიდებულნოს გარნა ხელმწიფე მანიშნებს, რომ მისი ნება აღვასრულო და მის ახლოს დავჯდე (დგება და რუსუდანს მარცხენად ჯდება ტახტზე).

სტუმარები. გაუმარჯოს მეფე-დედოფალს!! გაუმარჯოს!! ღმერთმან ადღეგრძელენ რუსუდან და საყვარელი მეუღლე მისი ორტულისშვილი! გაუმარჯოთ!! ვაშა!!
(შემოდის შეკარე)

შეკარე. ხელმწიფეო, შიკრიკი მოიქრა, სასწრაფო სიტყვა მაქვსო!

რუს. შემოიყვანე.

შეკარე. (შემოდის ქაქანით, თავს უკანავს დედოფალს) ხელმწიფეო!

რუს. გეტყობა, შიკრიკო, დაღალულხარ! საიდგან მოისწრაფი?

შეკარე. შორითგან, ხელმწიფეო, სომხეთიდან.

რუს. ამბავი?

შეკარე. თათარი შეებნა ყაენს, დაუმარცხებია, ხარასანი, სპარსეთი დაუპყროა, ყაენი ჯელალ-ედ-დინ 140,000 კაცით ჩვენკენ გამოქცეულა, არეზს გადმოსულა და გარნის ჩამომდგარა. ფეხ-და-ფეხ მას თათარი მოსდევს!

რუს. ეგ რა უბედურება მომხდარა!

ერთი სტუმართაგანი. დავიღუპებით, თუ შემოგვესივნენ!

მეორე დიდებულთაგანი. გაბედონ ერთი! სულ თავზე კაკალს დავამტვრევთ!

მესამე დიდებულთაგანი. მე აქ არა ვარ! კუდით ქვას ვასროლინებ!!

(შემოდის შეკარე)

შეკარე. ხელმწიფეო, შალვა ახალციხელის იფრინდა გიან-ლათ.

რუს. შემოვიდეს!

იფრინდა. (შემოდის) დიღო ხელმწიფეო, შალვა ახალციხელი თავს გიკრავს!

რუს. მადლობელი ვარ!

იფრ. თავს გიკრავს და მოგახსენებს.

რუს. რას?

იფრ. მას, რომე დიდძალი მტერი კარს მოგვდგომია და საქართველოს აღსრულებას ნატრლობს.

რუს. მერე ჩვენი ლაშქრისა არ ეშინიან?

იფრ. რომ მოდის განძინებული, სჩანს, არ ეშინიან.

რუს. ვანანებთ კადნიერებას!

ერთი დიდებ. შევმუსრავეთ, შევექცევთ!

მეორე დიდებ. ნაცრად ვაქცევთ.

მესამე დიდებ. აღვგვივით პირისაგან ქვეყანისა!

ორტუღიშ. გავანიავებთ და ქარტხილს გავატანთ!

იფრ. შალვამ თუ: დახანება აღარ უნდაო, სწრაფათ ამირსპასალარი მოგვაშველეთო!

რუს. იფრინდაო, აწვე მიფრინდი და შალვას უთხარ, მოწინავე რაზმით შეაკავოს მტერი, ამირსპასალარიც მოვასისწრაფით. ვსასოვებ; მტერს დავძლევთ. სამეფო საჯინიბედგან ყველაზე უკეთესი ცხენი გამოიყვანე და გაფრინდი, გადაიარე მთა და ზვლი და შალვას ჩვენი სიტყვა მიუტანე!

იფრ. იტოცხლენ, ხელმწიფეო! (თავს უკრავს და გადის).

რუს. ნუ მოიწყენთ, ძვირფასო სტუმრებო! იმხიარულეთ! საცა ივანე ათაბაგი მყავს, მტერი რას დამაკლებს!

ერთი სტუმართაგანი. ხელმწიფეო, რახანია მამალმა იყივლა, დროა დავიშალნეთ! გვეკმარის ლხინი, აწ დავგითხოვე!

რუს. თქვენი ნებაა! (წამოიშლებიან ყველანი და გადის ორტუღისშვილს გარდა).

ჩვენება II

ბრძოლის ვეჯი გაჩნისის მდინარას ნაპირზე. მჩანს კარგები და ლაშქარი.

ივანე ათაბაგი. (თავის კარგის წინ დადის ჩათვიქრებით) დედოფალი შემომეხვეწა, სირცხვილს ნუ გვაქმევო, დავითიანს უძლეველს დროშას ნუ შეგვირცხვენო. აწირებული აღამიანია, თავხედი ძმასავით. აქ მოიმღურა მთავრები, თქ შემოიმწყრალოთ შარვანშა და სულთანნი ხლათისა,

ქმრად დაისო ვიღაც ორტულისშვილი და ახლა მე მე-
ხვეწება, დროშა არ შემირცხვინო. შერცხვენილს შე-
რცხვენისა ეშინიან! რათ ავიტკიებ უტკივარს თავს!
შალვა და მისი ძმა ივანე, ბოცო ბოცოს ძე, მემნა და
თორელნი უყვარდა და ახლა მათვე დაუცვან საქართვე-
ლო! როგორც გიჭირდეს, ისე გიღირდესო, — და მეც
მაშინ მომიგონეს, როდესაც გაუჭირდათ! ამირსპასალარო
ხარ და ლაშქარი შენ წაიყვანეო. აგერ მოვიყვანე, გარ-
ნა ფეხსაც არ გადავდგამ! მე ხომ არ დამამარცხებენ,
გაონავრებულს შალვას დამამარცხებენ, მე ხომ არ ამი-
კლებენ, საქართველოს აიკლებენ. მტერს კიდევ გაუხარ-
დება, თუ გამძვრუცხადე: გადვუდგები დედოფალს და მე
ჩემს სამფლობელოში მამთავრეო. მაგრამ ეს რა ხმაუ-
რობაა! (იხედება ბრძაღლის ვეჯისკენ) ოჰო, შალვა შებმია
ჯელალ-ედ-დინს. პა-პა-პა! რა ცხარედ იბრძვიან თო-
რელნი! ღმერთო, რა ძლიერად იქნევს ხმაღს ივანე
ახალციხელი! უყურეთ ერთი შალვას და! სწორედ ლო-
მია, ლომი! რა ლეწაა! რა ქრა-კაფვაა! ვაშა, ქართვე-
ლებო! ესენი სძლევენ! არა, ისინი იმარჯვებენ! აგერ
ვიღაც გამოაქცია შალვამ. ალბად შეეღას ნთხოვს. ფეხს
არ მოვიცვლი!

(იფრინდა მარჯობის დიდის სისწრაფით ივანესთან)

იფრინდა. ათაბაგო, ხომ ხედავთ რა ამბავია (უთითებს ბრძაღლის
ვეჯისკენ), რა ცეცხლი ტრიალებს, რა წვიმა წვიმს!
შალვამ გთხოვათ, საჩქაროთ მოგვეშველეთო, დაყოვნე-
ბა აღარ იქნებაო, მტრის სიმრავლე გვძლევს ერთ მუქა
ქართველებსო.

იგ. ათაბ. გასწი, ახლავე-თქო!

იფრინდა. ვენაცვალე შენს მარჯვენას, ამირსპასალარო! (თავს
უკრავს და მირბის).

იგ. ათაბ. (ბრძაღლის ვეჯისკენვე იუურება) ეგრე, ეგრე! იბრძო-
ლეთ! კაფეთ! ჰყარეთ! სჭერით! იფრინდა კიდევ მივიდა.

დახე, როგორ გაფიცდნენ, ჩემმა დაპირებამ გაამხნევათ, უეჭველია. იბრძოლეთ, ძმებო! ესენი სძლევენ! არა, ისინი იმარჯვებენ! კიდევ იფრინდა მოდის! არ დავიძვრი! **აფრანდა.** (მოდის) ამირსპასალარო, ჩქარა, ვილუპებით!

აგ. ათაბ. გასწი, ახლავე-თქო!

აფრანდა. ვენაცვალე შენს მარჯვენას, ბატონო (მიწბის უკანვე).

აგ. ათაბ. რა ომია, რა ომი! სწორედ დევებია ეს ქართველები, დევები! ერთობა რომ ჰქონდეთ (არა, რომ გვექონოდა! მეც ხომ გაქართველებული ვარ!) რა დავგძლევა! ჰა-ჰა-ჰა!! რამდენი ჩამოყარეს, რამდენი გამანგლეს! ერთი ჩემი მოჩვენება და მტერი მთლათ დაილეწებოდა! მაგრამ ამას არ ვიზამ, არა და არა! კიდევ იფრინდა მოწბის! ვერა, ძმანებო, ვერა! მე ქურთის სისხლისა ვარ, ვერ მომაცრუებთ!!

აფრანდა. (მოაჭრება) ამირსპასალარო, ნუ ღალატობ ქართველობას! თუ პირად თქვენ გეშინიათ ან უძლური ბრძანდებით, ლაშქარი მაინც მოგვაშველეთ!

აგ. ათაბ. გასწი, ახლავე-თქო!

აფრანდა. თუ ახლავე არ მოგვეშველე, ვაჰ შენს ტყავს (მიტრიალდება და მიწბის).

აგ. ათაბ. (წვრთმით) კიდევ მემუქრება ლაწირაკი! ყურებზე ხახვი არ დამაქრათ! (ბრძოლასვე უეუტებს) განწირულების წამია! დაჰკათ, ქართველებო! დაჰკათ მაგ ურჯულოებს! ცე, წახდა საქმე! ივანე ახალციხელი კონცხებში შევივლტო! მტრები გამოუდგნენ! ვაჰ, ივანე წაიქცა, ქვით განტვინეს! აგერ დანაშთენი თორელნიც ძირს დაეცნენ! დედავ, რა ულმობელად ჰკათვენ სპარსები! შალვასაც შემოეხვივნენ! დაღალულა, ველარ არღვევს მტრის გუნდს! ვაჰ, ხმალიც გადაუტყდა! შემოჰკრეს, დაიქირეს! იქით მიათრევენ, ალბათ უნდა აწამონ! მე რაღას გავჩერებულვარ! დროა ავიბარგო, თორემ გაცოფებული მტერი მეც კარგს არას დამაყრის (მოუბრუნდება ლაშქარს

და უყვიჯებს) სარდლებო და სპასპეტებო, აღიკაზმენით, დახანება აღარ შეიძლება, წავიდეთ, მე ბიჯნისს გადავალ და თქვენ ტფილისი გაამაგრეთ (დაიძვრის დაშქარი და ფეხ აჩქარებით გამძვინვარების ათბავის წინამძღოლობით).

ჩვენება III.

ბიჯნისის სსსხდე ივანე ათბავისა.

აგაგ აგანეს მე ათბავი. მამა ჩემს უნგი გადაეკრა გულზე, ნაღველი შემოაწვა და თან გადიუოლია (საუკუნო იყავნ ხსენება მისი!) ან როგორღა იცოცხლებდა! ბერდუჯზედ დამარცხებაც მას დააბრალეს! იქითგან რომ გამოიქცა, ბოროტ განმზრახველებმა მის ცხენს უკანა ფეხების ძარღვები დაატრეს, კინალამ თათარს არ ჩაუფარდა ხელში. მარტო სასწაულმა გადაფრჩინა იგი მაშინ! ეხლაც გარნისის მარცხი მოახვრეს კისერზე! ყველანი გაუკადნიერდნენ, ყველანი უკიჟინებდნენ მოლალატე ხარო, თორელებისა და შალვას ცოდვა შენ მოგეკითხებაო! ამდენმა ვარამმა და ბოღმამ დაატკნო იგი, დაასუსტა, დაალონა; ბერადაც შესდგა, — თუ ცოდვები რამ მაქვს, მოვიწინებო, მაგრამ არ ეშველა, წავიდა იქ, საიდგანაც არავინ მოსულა! საუკუნოდ იყავნ ხსენება ჩემის კეთილის მშობლისა! დავრჩი მე მარტოკა. სხვა ძე არა ჰყვანდა მას. დედოფალმა ამირსპასალარობა და ათბავობა მე დამიტოკილა. ახლა ჩემი ყოფაც ფრიად ძნელია და გახლართული! ჯელალ-ედ-დინი არბევს დვინს, ანისს, შანქორს, საცაა ტფილისსაც მოადგება! დედოფალი მეხვეწება ვიხსნა იგი განსაცდელისაგან როგორ მერე? ძალი შეგვწვეს?! უკეთესი ძალი ქართველებისა დაიღუპა ბერდუჯზედა და გარნისზედ, ვინც დაშთა, მათი უმეტესი ნაწილი ფვის-ფვისად წავიდნენ მართალია, ამათი შემოგროვება სწრაფად შეიძლება, მართალია, ძალმიძს მტერს

წინ დაუყენო 60,000 მდე მეომარი, გარნა ჰხამს ასრე მოვიქცე! სმაგონდებიან ნეტარ-ხსენებულის მამი ჩემის სიტყვები: შვილო, ბიჯნისს ნუ გასცილდებიო; თუ მოსეულს მტერს მოყვრულად მოექეცი და ხელი შეუწყეო, იცოდე, ბედი გეწევიაო!“ ახლა, არ ვიცი, რომელ ერთს ვუღალატო, საქართველოს დროშას თუ მამიჩემის ანდერძს! ლალატი, რაფერიც უნდა იყოს, ცოდვია, გარნა მამის ანდერძის დარღვევა მისი სულის შეწუხება იქნება. მაშ რა ვქნა?! არ ვუღალატებ არც ერთს! ვეცდები ჯელალ-ედ-დინი და დედოფალი შევარიგო! თვით ჯელალ-ედ-დინი ითხოვს, გავიდე ბიჯნისის ხრამის პირს და მოველაპარაკო აწინდელ ვითარების შესახებ. მაშ წავალ (შიდის).

ჩვენება IV

ბიჯნისის ხრამი. აქეთ ნაზირას დგას ავაგ ათახავის ძე და იქით ნაზირას ჯელალ-ედ-დინი.

ჯელალ. ავაგ, საქართველოში პირველი კაცი დღეს შენ ჰყევხარ დედოფალს და მაკვირვებს თქვენი შორს განუქვრეტელობა?!

ავაგ. როგორ, არ მესმის?

ჯელალ. დღეს ქართველსა და სპარსს ერთი მტერი გვყავს, ერთი მტერი გვაწუხებს. მე, პატრონი სპარსეთისა, ადარბადგანისა და ხვარასნისა, მფლობი არეზიდამ ჯიონამდე, თათარმა უკვე შემმუსრა იგი ახლა საქართველოზე ილესავს კბილებს, და თქვენ კი მე მებრძვით! განა თქვენთან საბრძოლველად მოვედი, რომ თქვენ ჩემ წინააღმდეგ ამხედრდით! ტყუილად მებრძვით! მე მინდა ზავ ვყო თქვენთან. ვიცი ქართველთ გულმაგრობა, ლომგულად ბრძოლა. ვიფიქრე, წავალ და მათ შევუერთდები, მათს დედოფალს ცოლად შევირთავ და თათარს

დიდძალ ღაშქარს თავს დავასხამ და შევმუსრავო. ის კი არა, თქვენ მომესიენით და უბრალოდ სისხლი დასთხიეთ. ახლა ჩემი თხოვნა ეს არის: თუ მშვიდობა გინდათ და თათარზე გამარჯვება, თქვენი დედოფალი მე მომთხოვდეს და მე გამამეფოს, თუ არა და თქვენს სამშობლოში ქვას ქვაზედ აღარ გავუშვებ. ესეა ჩემი მტკიცე გარდაწყვეტილება.

აგაგ. თქვენს გარდაწყვეტილებას, დიდო ყაენო, ახლავე შევატყობინებ ჩემს დედოფალსა და მეფეს, და ეს კი იცოდე, ხვარაზმშას შეილო, რომ არც ცხონებული მამაჩემი ყოფილა თქვენი წინააღმდეგი და არც მე ვარ დღეს. მამაჩემს მკლავიც არ გაუნძრევია გარნისის ომში და არც მე ვაპირებ ბრძოლას, თუ დედოფალმა თქვენი თხოვნა შორს დაიჭირა.

ქეღაღ. იმედი მაქვს, რომ შენ ეგრე მოიქცევი, ათაბაგო, თუ გსურს უფრო სახელოვანი მთავარი შეიქმნე. აწ მშვიდობით! პასუხი სწრაფად შემატყობინე!

აგაგ. მზათ ვარ გემსახურო, დიდო ყაენო! (მადი-მადიან).

ჩვენება V

ბიჯნისი. იგივე სასახლე აგვისა, დარბაზში მარტო აგვისა.

აგაგ. ეს არის, ეხლა მივიღე წერილი დედოფლისაგან. რასა მწერს, ჯერ არ ვიცი (ხსნის წერილს და ჭკითხულობს):

„ნებითა ლუთისათა, რუსუდანისაგან ბაგრატიონიანისა, მეფისა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა, შანშა და შარვანშა, მფლობით მპყრობელისაგან ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა, ათაბაგსა და ამირსპასალარსა ავავს. შენ მიერ წარმოგზავნილი წიგნი წარვიკითხე, განვცვიფრდი და განვკვირდი! კადნიერება ჯელალისა უმაღლეს არს თავხედობისა მისისა, შემოთვლილობამან მისმან დაავალნა ყურნი ჩემნი. მაკვირვებს

ქცევაცა უენი! არ გსმენია განა, რომე ქმრად მყავს მე დიდებული და ვაშკაცი ორტულისშვილი, რომელსაც ფრიად ჰშვენის გვირგვინი დავითიანი. ვით გაბედე ვერეთი კადნიერება, რომე თავხედის კაცის მოგონილი თხოვნა მაუწყე! გიბრძანებ ყოვლისა საქართველოს დედოფალი ახლავე აღმართო დროშა ჩვენი მძლეველი და ჯელალ-ედ-დინს აწყევლინო გაჩენის დღე. ბოცო და მემნა ბოცოს ძენი უენი მშველელნი არიან.

რუსუდან.“

(წერილს მაგიდაზედ სდებს და შეკე) რიხიანი წიგნია! მეც მიწყრება და ჯელალ-ედ-დინსაც არაფრად აგდებს! ამის შემდეგ საქართველო რომ დაიღუბოს, მე ვერავინ დამემდურება! ხომ ვცდილობდი მშვიდობით გამეთავებინა საქმე! ამ წერილს ახლავე ჯელალ-ედ-დინს გავუგზავნი და მე კი ჩემს ბიჯნისს არ მოვშორდები. რაც მოხდებოდა, მოხდეს და აღსრულდეს ნება უფლისა (გაეცხვას წერილი და გადის).

(შემდეგი ექნება)

მეც მიწყრება და ჯელალ-ედ-დინსაც არაფრად აგდებს! ამის შემდეგ საქართველო რომ დაიღუბოს, მე ვერავინ დამემდურება! ხომ ვცდილობდი მშვიდობით გამეთავებინა საქმე! ამ წერილს ახლავე ჯელალ-ედ-დინს გავუგზავნი და მე კი ჩემს ბიჯნისს არ მოვშორდები. რაც მოხდებოდა, მოხდეს და აღსრულდეს ნება უფლისა (გაეცხვას წერილი და გადის).

ანტონი I

კათალიკოს-პატრიარქი საქართველოსი

(თ. ჟორდანიასი *).

ანტონის რომ კათალიკოსობას აძლევდნენ სამიტროპოლიტო ქალაქ ქუთაისში, მაშინ ქუთაისი თურქებისა და გიორგი მეფის ხელში იყო. ნუ დავივიწყებთ იმასაც, რომ უკეთუ კათალიკოსი ტფილისში დარჩებოდა, აქ ის იქნებოდა საკუთარს ოჯახში, მახლობელ ნათესავებში და ექნებოდა მფარველობა ნათესავის მეფის და ბიძისშვილის დედოფლისაგან. ერთის სიტყვით, ანტონის უარის თქმა მართალია და ამისათვის „ქართლის ცხოვრებას“ უნდა დავუჯეროთ, რადგან იქ სწერია, რომ კათალიკოსობაზე ანტონისგან უარის თქმის მიზეზი მისი სიმშვიდე და სიბრძნე იყო. ახალგაზდა 22 წლის მიტროპოლიტი, რასაკვირველია, უღირსად ჩასთვლიდა თავის თავს კათალიკოსის კათედრის მიღებაზედ შემდეგ მხცოვანის კათალიკოსისა და არც მომზადებული იყო მიეღო მძიმე ტვირთი—მმართველ-გამგეობა ივერიის ეკლესიისა.

დაბრუნდა თუ არა ანტონი ამის შემდეგ იმერეთში, თუ დარჩა აღმოსავლეთ საქართველოში 1742—1744 წლამდე, როდესაც მას მისცეს კათალიკოსობა? ზოგიერთებს ჰგონიათ დაბრუნდაო ¹⁾. ანტონი იმავე 1742 წ. არ დაბრუნებულა იმერეთში. როგორც ვიცით, ანტონის ქართლში მოსვლამ

*) ახ. „მოგზაური“ №№ 6 და 7.

¹⁾ „ივერია“ 1879 წ. № 9, 47 გვ.

ჯამოიწვია ალექსანდრე მეფის გადაცემა იმერეთიდან და ქუთაისის აღება მტრებისაგან. მაგრამ 1741 წ. ალექსანდრეს საქმე გამობრუნდა. შაჰ-ნადირმა თეიმურაზის შუამდგომლობით მიიღო მეფე ალექსანდრე, გააგდო გიორგი მეფე და გაამეფა იგი იქ. ამ დროიდან ის აღარ მოსცილებია ტახტს სიკვდილამდე 1751 წ. ²⁾). აქედამ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მეფის-მიერ ტახტის დაბრუნების შემდეგ, ანტონმა მიიღო თვისი კათედრა. ანტონი ამდენს ხანს არ მიატოვებდა სამწყუსოს და არც იმერეთის სამღვდელოება იზამდა ამას. ტფილისის ძველთ-საცავის ერთს ხელთ-ნაწერში სწერია: „ანტონმა დასტოვა რა სამწყუსო და ეკლესია თვისი 5 იანვარს 1743 წ., იოანნე ნათლის-მცემლის უდაბნოში დაბინავდაო“, რომელიც შორავს ტფილისს 60 ვერსზედ ³⁾). რა მიზეზი იყო ანტონის-მიერ მიტროპოლიტობის დატოვებისა, ამას მოგვითხრობს მისი ბიოგრაფი ტიმოთე. იგი ამბობს: „ანტონის სული სწუხდა სამღვდლო ხარისხის მიღების გამო, რადგან იგი მიისწრაფვოდა მყუდროებისა და კეთილ-მსახურების ღვაწლისადმი; ამისათვის მან დასტოვა თვისი ხარისხის ტახტი და მიიქცა დავით გარესჯის უდაბნოში; უარ-ჰყო აგრეთვე მისი ბიძის ღომენტი III ნაანდერძევი კათალიკოსობა და რადგან მან დასტოვა სოფელი, ეძებდა ნაცვლად დიდებისა სიგლახაკესა; მწყემსი თვისის ნებით გარდაიქცა მონად და მორჩილად იოანნე ნათლის-მცემლის უდაბნოსია“ ⁴⁾).

²⁾ „ქართლის ცხოვრების“ (II, 257) სიტყვით გიორგი კარდაიცვალა 1752 წელს, მაგრამ ერთს ხელთ-ნაწერში 1751 წ. ნახვენები.

³⁾ კატალიკოსი საეკ. მუზეის წიგნთ-საცავისა № 123.

⁴⁾ 1742 წ. კარდაიცვალა აფხაზეთის კათალიკოსი გრიგოლი და კათედრა დაიკავა გერმანემ. იქნება ამ ცვლილებამ მოახდინა კავლენა ანტონზედ (ქართ. ცხ. II, 256).

1744 წ. ანტონი იყო კახეთში დედოფლის თამარის სასახლეში და არა მონასტერში. ამის მიზეზი იყო 1644 წელს მომხდარი ამბავი. ამ წელში, ივლისის თვეში, შაჰ-ნადირმა უბოძა მეფე თეიმურაზ II ქართლის ტახტი ⁵⁾, რომელიც ეკუთვნოდა ვახტანგის მემკვიდრეებს და რომელზედაც ვახტანგის და მისი ძმის იესეს სიკვდილის შემდეგ არ მჯდარა ამ დრომდისინ არც ერთი საზოგადოდ აღიარებული კანონიერი მეფე. მეფე ემზადებოდა დიდის ამბით ტახტზედ აბრძანებასა. ეს წელი იმითაც იყო შესანიშნავი, რომ შაჰის ბრძანებით კახეთი მიეცა სამეფოდ ირაკლი II და ამ ნაირად საუკუნოებით დაცილებულნი ორი სამეფო შეერთდნენ მამისა და შვილის მმართველობის ქვეშე 1744 წელსა. მაშასადამე, ეს წელიწადი ორ-ნაირად სასიხარულო და საგანგებო უნდა ყოფილიყო. ანტონმა აღბად თვითონ მოიწადინა მონაწილეობის მიღება ამ საერო სიხარულში და ან შეიძლება დედოფალმა თამარმა თვითონ მოიწოდა იგი ⁶⁾.

როდესაც ანტონი სცხოვრებდა თელავში, დედოფლის სასახლეში, ტფილისში ამ დროს შემთხვევით ვიდაც ბოროტგამზრახველმა ხანჯლით მოჰკლა კათალიკოსი ნიკოლოზი ⁷⁾. ამის გამო მეფენი და ერნი დიდს შწუხარებას მიეცნენ. ეს მოხდა I აგვისტოს 1744 წ. *) დაიცალა ხელმეორედ კათალიკოსის კათედრა. აღიძრა კიდევ კითხვა შესახებ კათალიკოსის დაყენებისა.

⁵⁾ „წე. სიტყვაობა“.

⁶⁾ იქვე, გვ. 372. ვ. იოსელიანის „წეობილ სიტყვაობის“ წინასიტყვაობაში ნათქვამია, რომ ანტონი გამოიწვიეს იმერეთიდან კათალიკოსის ნიკოლოზის სიკვდილის შემდეგ („წეობ. სიტ.“ გვ. VII).

⁷⁾ იქვე.

*) იხ. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავის ხელთნაწერი № 1.

დედოფალი თამარი ქმრის მოწოდებით ვხდავიდა სამუდამოდ ქართლის სატახტო ქალიაქში დიდის ამბით, სამღვდელოების თანადასწრებით და ავიდა თვისი მამის ფახტანგის ტახტზედ ⁸⁾).

თელავიდან დედოფალს ახლდა სხვათა შორის ანტონიცა. დაიწყო დღესასწაული ⁹⁾).

თვითონ მეფე თეიმურაზი ტფილისს ჯერ კიდევ არ მისულიყო და დმანისის ციხიდან მოიწერა ასე: „ანტონი, ქუთაისის ეპისკოპოსად ყოფილი, აღყვანილ იქმნას კათალიკოსის ხარისხზედა“. რადგან საერო დღესასწაულისა გამო ყველა წარჩინებული სამღვდელოება ქართლისა და კახეთისა ტფილისში იყო, ამისათვის კრების მოხდენა აღარ იყო საჭირო. სამღვდელოებამ, რომელიც შესდგებოდა ეპისკოპოსთაგან, ჰქმნეს ყრილობა და შეუდგნენ მსჯელობას. ყველას უურადლება, როგორც 1742 წ., მიქცეული იყო ანტონზე, რომელიც ერთხმად ამოირჩიეს კათალიკოსად. ანტონმა ახლაც უარი განაცხადა კათალიკოსობის მიღებაზედ, მაგრამ დედოფალმა და კრებამ სთხოვეს მას დასთანხმებულიყო მეფისა და სამღვდელოების თხოვნაზედ. ანტონი კრძალულებით დასთანხმდა ივერიის ეკლესიის კათალიკოსობაზედ. ეს მოხდა დედოფლის სასახლეში აგვისტოს თვის 1744 წელსა.

იწყეს დიდის ამბით ანტონის კათალიკოსობის ხარისხზედ აღყვანა. ხელ-წერილი ჩამოართვეს ანტონს და მოიტანეს მეფის სასახლეში, მოიტანეს საპატრიარქო თეიორი ბარტყულა ჯვრით და სერაფიმებით მორთული, კვერთხბ და მანტია პატრიარქისა. მეფის მზღებლებით, სამღვდელოებისა და ურიცხვი ხალხის თანადასწრებით პატრიარქი სამეფო სასახლიდან შებრძანდა საპატრიარქო სასახლეში. ეპისკოპოსნი უგალობდნენ ფსალმუნებს, მთავარ-ღიაკვნები შემოსილნი

⁸⁾ იქვე.

⁹⁾ იქვე.

უკმევდნენ წინ და უკან. აქვე ბრძანდებოდა ახალგაზრდა მეფე—გმირი ირაკლი II, პატარა კახი, ამალითურთ. ანტონი აღყვანილ იქმნა პატრიარქ-კათალიკოსის ტახტზედ ¹⁰⁾, ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ ხელ-დასხმულ იქმნა ძველს სატახტო ქალაქ მცხეთის ცხოველ-მყოფელის ჯვრის საკრებულო ტაძარში ¹¹⁾.

ამის შემდეგ (1744 წ.) ანტონი იქმნა დამტკიცებული ამ ხარისხზედ სპარსეთის შაჰის ნადირისაგან, რომლის მეფე-ველობის ქვეშე იმყოფებოდა იმ დროს აღმოსავლეთის საქართველო. შაჰის სიგელში სხვათა შორის იყო ნათქვამი, რომ „უწყებულ ვიყავ რა ყოფად სამღვდელოს აღრჩევაში საზოგადო კრებისა მიერ მისის უმაღლესობის (მეფის თეიმურაზ II) ძმის წულისა, რომლის, როგორც ქრისტიანული სარწმუნოების დოგმატების მცოდნე, პირველობაში დამყარებული არიან ყველა და უუამდგომლობენ, ამისათვის იგი (შაჰი) უნიშნავს მას ჯამაგირს 1000 თუმანს (ე. ი. 10,000 მანეთს) და წინა დაუდებს ახლად არჩეულს ღირსეულად მწყსოს სამწყსო, როგორც ამას მოითხოვენ წესი და ჩვეულებანიო“ ¹²⁾. ამასვე ამტკიცებენ იმის შემდეგ მყოფნი შაჰნი, მაგალითად, შაჰ ისმაელ 1747 წ. ¹³⁾, შაჰ იბრაგიმი 1748 წ., რომელმაც გამოუგზავნა კათალიკოსს ერთი ხელი შესამოსი ¹⁴⁾ და რო-

¹⁰⁾ იქვე.

¹¹⁾ ქართ. ცხ., II 372, ზ. იოსელიანის („წუ. სიტ.“, გვ. VII), ბროსეს (Nistoria de la georgia Brosset 628; Adifiou IX) და ჩუბინაშვილის (ქართული ქრისტიანობის 1846 წ. გვ. VII) შეცდომით ჰგონიათ ანტონის მიერ კათალიკოსობის მიღება 1746 წ. ანუ 1747 წ.

¹²⁾ ქართული საეკლესიო ვუჯრები, გვ. 14. Описание древ. г. Тифлиса, გვ. 223—224.

¹³⁾ იქვე, გვ. 222—223.

¹⁴⁾ იქვე, გვ. 224.

მელმაც ბრძანა რომ ქართველს მეფეებს „არავითარი ნება არ ჰქონდეთ საეკლესიო ქონებათა საქმეში გარევისაო“ ¹⁵⁾.

III

ანტონიმ მიიღო კათალიკოსობა მაშინ, როდესაც ქართლ-კახეთი შეერთდა ორ მეფეთა — თეიმურაზ და ირაკლი II დროს. მათი ძეგობის დროს აღმოსავლეთი საქართველო წარმატების გზას დაადგა. ორთავე მეფენი სცდილობდნენ ყველგან და ყველაფერში ახალი ცვლილებანი შეეტანათ, დაემყარებიათ ევროპიული წეს-რიგი ყველაფერში; ამ დროს დაწესდა უფრო მტკიცე კავშირი მეფეთა და მათ ქვეშევრდომთა შორის. შემოიღეს სახელმწიფო შემოსავალ-გასავლის წყაროები და, უკანასკნელ, სცდილობდნენ დაცემული განათლება კვლავ აღედგინათ საქართველოში.

ამ დროს სამწუხარო მდგომარეობაში იმყოფებოდა ეკლესია და თავი და თავი საზრუნავი ანტონისა იყო მისი აღდგენა. მე-XV საუკუნეში, როდესაც საქართველოს მუდმივი ომი ჰქონდა გამართული მუსულმანობასთან სარწმუნოებისა და თავისს თავის დასაცველად, საქართველოს ეკლესია საშინელს განსაცდელში იყო ჩავარდნილი. საქართველოს მესამედი ნაწილი — სამცხე-საათაბაგო, ბათუმისა და ყარსის თემნი თურქებისაგან იყო დევნილი სტამბოლის აღების შემდეგ; ისინი ამ დროს ეომებოდნენ ქართველებს მაჰმადიანობის გავრცელებისათვის მათში და ამისათვის ქრისტიანობა ოდნავლა ბეუტავდა იქ. დანარჩენ საქართველოში სარწმუნოება თუმცა შეურყეველი იყო, მაგრამ ამასთანავე აღარ არსებობდა ის, რაც შეადგენს ქრისტეს ეკლესიის ჭეშმარიტს ბრწყინვალეობას და სილიადეს: დაეცა ქრისტიანული განათლება, დაიკეტა შკოლები, მონასტრები ნახევრად გაოხრდნენ; საბერძნეთი,

¹⁵⁾ იქვე, გვ. 227 — 228.

ეს განათლების აკვანი, მოსწყდა საქართველოს. საქართველო წარმოადგენდა ერთს პატარა კუნძულს, რომელიც ყოველის მხრით იყო გარ-შემოზღუდული ბარბაროსებისაგან და უნდოდან გაექროთ ქრისტიანობის ლამპარი ამ ერთ მუქა ქრისტიანეთა შორის. ამ დროს ქართველი სამღვდელოება და ერი ბნელით იყვნენ გარეოცუენი. ევროპაში კი ამ დროს სასულიერო განათლებამ კვლავ სკოლასტიკური და მისტიკური მიმართულება მიიღო და XVI საუკუნიდან შეეხო სხვა-დასხვა საღვთის-მეტყველო საკითხებსა, შექმნა მრავალი სკოლები და სისტემები. საქართველო მოკლებული იყო ყველა ამეებსა. მან მიიღო უწინდებული ბიზანტიის საღვთის-მეტყველო სკოლები XI—XII საუკუნოებისა, მაგრამ აქაც საკმაოდ მოსწყდა XI—XIII საუკ. საღვთის-მეტყველო ბრწყინვალე განათლების ეპოქას. წიგნის ბეჭდვამ, რომელიც შემოვიდა ევროპაში და ძლიერ ჩქარა გავრცელდა, საქართველოში მხოლოდ XVII საუკუნეში იჩინა თავი.

საქართველოში მხოლოდ XVII საუკუნეში შემოანათა ევროპის განათლებამ. პირველად განათლების სხივი შემოიტანეს საქართველოში კათოლიკების მისიონერებმა, რომელთაც გააცნეს ქართველები სკოლასტიკურ მიმართულობას და მრავალნიც გადაიყვანეს ლათინთა სარწმუნოებაზედ. XVIII საუკუნის დასაწყისიდან, როდესაც პეტრე დიდის დროს რუსეთმა გაიწია დარუბანდამდის, საქართველოს მეფეები უახლოვდებიან რუსეთის სახელმწიფოს და მასთან ერთად იღებენ ევროპიულ განათლების ახალ-ახალ წეს-რიგსა. აქედამ იწყება ვახტანგ VI დაახლოვება რუსეთთან. ამ დროს დაარსდა პირველი სტამბა საქართველოში, გამოიცა სახელმწიფო კანონები, თავი იჩინა მრავალმა სკოლასტიკურმა თხზულებებმა, სასულიერო და საერო წოდება მთარველობას ღებულობს რუსეთის მთავრობისაგან და სხ. მაგრამ საუბედუროდ ვახტანგი იძულებული ხდება რუსეთში გადავიდეს (1721 წ.). საქართველო კი იწეწება ამ დროს თათრებისაგან (1723—1744

წ.); სპარსელებისაგან და ლეკებისაგან, რომელთაც იმდენი უბედურება მიადყენეს ქართველებს, რომლისთანაც არასოდეს არ უნახავსთ, ლანგ-თემურისა და ჩინგის-ხანის შემოსევის დროსაც კი; ამ დროს შეიქმნა გჯნხეთქილება ძმათა შორის; ამილახვართა, ერისთავთა (ქსნისა და არაგვისა) და ბარათა-შვილებს შორის. ამათი ამბოხების დროს მოხდა მისთანა ამბები, რომელთა აწერაც კი ძნელია. მრავალი ეპარქიები დაიკეტა და ეპისკოპოსები გაიქცნენ რუსეთში; სტამბაში (დაარსებული ვახტანგის მიერ 1723 წ.) წიგნები აღარ იბეჭდებოდა, გაძარცვულ-გალარიბებული მონასტრები გაუქმდნენ. ეკლესიასაც ელ-ფერი ეცვალა; ეკლესიური ბოროტ-მოქმედებანი გავრცელდნენ, ღვთის-მსახურება შეირყა, საეკლესიო წესი შესუსტდა. საქირო იყო ბევრი დრო, სწავლა და შრომა, შრომა დაულაღვი, მოქმედება ჭკვიანური, რომ ივერიის ეკლესიის წყლული გამთელებულყო და მისცემოდა წინანდებური სხივი და გავლენა ერზედ. საქირო იყო სასულიერო განათლების აღდგენა. სომხეთის ეკლესიამ, რომელიც გამდიდრდა მე-XVIII საუკუნეში მიხიტარისტების ნაღვაწით, წინააღმდეგობა გაუწია საქართველოს ეკლესიას და კათალიკოსის ლაზარეს მეთაურობით, რომელიც თანამედროვე იყო ანტონი I, ავრცელებდა შწვალებლობითი სწავლასა, რადგან სურდა ქართველებისათვის მივდებინებია მონოფიზიტის მწვალებლობა. საქირო იყო აქაც ღვთისმეტყველებით აღჭურვა. ამისთანა რთული საქმის შესრულება უნდა ეკისრნა ანტონსა. მან კიდევ აასრულა ეს. კათალიკოსობის მიღების შემდეგ მან გამოიჩინა დაულაღვი შრომა; სიკვდილის შემდეგ (1744—1788 წ.) მან დასტოვა ეკლესია ყოველისფრით სავსე და უნაკლულო; თვისის მაგალითით და შრომით ის აქეზებდა თანამედროვე საზოგადოებას განათლებისადმი სიყვარულსა და ევროპიული იდეების შეთვისებაზედ, მან შეიტანა წესი საეკლესიო ადმინისტრაციაში; მიაქცია ყურადღება საზოგადოებისა და სამღვდელოების ზნეობას, ღვთის-მსახურება

შეაშვენა; ხელ-მეორედ გამართა სტამბა; დააარსა საეპარქიო სკოლები და ორი სასულიერო სემინარია (ტფილისში და თელავში) ახალის ორგანიზაციით და პროგრამით; საეკლესიო ქონებანი უზრუნველ ჰყო ბოროტ-მოქმედებისაგან; დააწესა საეკლესიო სამსჯავრო; შექმნა დიკასტერია და, უკანასკნელ, საკუთარის შრომით და გარეშე პირთა დახმარებით შექმნა ახალი საეკლესიო ქართული მწერლობა, საკუთარი და გადმოღებული, აღზარდა მთელი გუნდი განათლებული იერარქთა და სიკვდილის შემდეგ დასტოვა ივერიის ეკლესია მზად ევროპაში XVII—XVIII საუკუნეებში გავრცელებულის მდიდარი საეკლესიო მწერლობის მისაღებად, ხოლო ვრი წარმატებისა და წინმსვლელობის გზაზედ. უკანასკნელ, კათალიკოსმა თვისის შრომით და გავლენით ხელი შეუწყო საქართველოს რუსეთთან დაახლოვების საქმეს, როგორც საეკლესიოს, ისე პოლიტიკურს, რადგან გაუთანასწორა საქართველოს ეკლესია რუსეთისას, საეკლესიო-საღვთის-მსახურო და ადმინისტრაციულის წესების დამყარებით მასში; მან მოამზადა ნიადაგი მათის შეერთებისა და განახარციელათვის აზრი საქართველოს ეკლესიის რუსეთისასთან დამორჩილებით 1783 წლის ხელ-შეკრულობის ძალით.

ანტონის ყოველთ უწინარეს უნდოდა დაეჭირა მტკიცე და შეურყეველი კავშირი მეფეებთან, რომ უფრო ძალა ჰქონოდა მის განკარგულებათ სასულიერო უწყებაში.

საეკლესიო ერთობას ძლიერ ხელს უშლიდა საქართველოს სამეფოებად, სამთავროებად და საერისთავოებად დანაწილება, იმისათვის, რომ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სხვა და სხვა მმართველნი ეძებდნენ აგრეთვე ეკლესიურ დამოუკიდებლობასა, კა და თუ აშკარად არ ხმარობდნენ ძალასა, მაინც ყოველს შემთხვევაში ეწინააღმდეგებოდნენ უმაღლესს სასულიერო მთავრობას, როდესაც უკანასკნელი, ეკლესიური წესიერების დასამყარებლად, ხმარობდა სასტიკ ზომებს (სჯიდა). ეს კიდევ არაფერი უწინდელს დროში გაძლიერდ-

ნენ ზოგიერთი მთავრები! ისინი ცალ-ცალკე ანუ ერთად დაუწყებდნენ ხალმე ბრძოლას მეფეს და როდესაც გაჩნდებოდა მეტოქე ტახტისა, იგდებდნენ ხელში ძალას და ხან ერთს აძლევდნენ მეფობას და ხან მეორეს, იმის-და-მიხედვით, თუ ვინ უფრო ბევრს მამულს და გლეხებს შესძენდა. აქედან ყველასათვის ადვილი გასაგებია თუ რამდენად აზარალებდა ეკლესიას ამისთანა გაძლიერებულ მთავრების წინააღმდეგობა მეფეებთან: ამითი თან და თან ეკლესიური დისციპლინა და უმაღლესი სასულიერო მთავრობაც სუსტდებოდნენ.

სასულიერო წოდება, მთავრების მამულში მცხოვრებნი, ყოველთვის სცდილობდა მათის ინტერესების დაცვას. როდესაც კახეთი ქართლს დასცილდა, მცხეთის კათალიკოსის ძალაც დაეცა კახეთის ეპარქიებში; მათში გაძლიერდა ალავერდის ეპისკოპოზი, რომელმაც თან-და-თან დაიმორჩილა ყველა კახეთის ეპისკოპოზები, და რომელიც მმართვედა კახეთის ეკლესიებს თითქმის მცხეთის კათალიკოსის დამოუკიდებლად. XVIII საუკუნის გასულს ალავერდელ ეპისკოპოზებმა მიტრის ნაცვლად გვირგვინი დაიდგეს თავზე კათალიკოსის ნება-დაურთველად. ერთის სიტყვით, არ ყოფილა ნამდვილი ერთობა საეკლესიო მმართვე-გამგეობაში და ერთიც არავინ იყო უფროსი.

უმაღლესი სასულიერო მთავრობის გასაძლიერებლად და კათალიკოსობის ხარისხის აღსადგენად ანტონმა საუმჯობესოდ დაინახა მეფეს დაკავშირებოდა; მას უნდოდა საეკლესიო საქმეები სახელმწიფოსთან დაეკავშირებინა; ჯერ ის უნდა ცდილიყო არეულობის დროს დაცემული სამეფოს ძალის აღდგენას, რომლის კეთილ-დღეობა ეკლესიის კეთილ-დღეობაა.

თუმცა აღმოსავლეთის საქართველოს მართავდნენ მეფეები ბეიმურაზ II და ირაკლი II, მაგრამ, მიუხედავად მათის გაძლიერებისა, ყველგან მაინც არ ყოფილან ისინი აღიარებულნი მეფეებად. ქსნის და არაგვის ერისთავნი, რომელთაც მოიპოვეს დამოუკიდებლობა, და განსაკუთრებით ამილახვრე-

ბი, რომელთაც ჩაიგდეს ხელში ქართლის ერთი ადგილი, მტრულად უყურებდნენ თეიმურაზ II, რადგან მან დაიჭირა ვახტანგ VI მემკვიდრეების ტახტი. მათ სურდათ ვახტანგის მემკვიდრეებისთვის დაებრუნებიათ ტახტი და ამისათვის სასტიკს წინააღმდეგობას უწევდნენ თეიმურაზ II. ისინი უწოდებდნენ თავიანთ თავს ქართველ მეფეების მოადგილედ ¹⁶). ეს კიდევ არაფერი. ანტონ კათალიკოსის ძმა, აბდულ-ბეგი, რომელმაც ორი წელიწადი იმეფა, სთვლიდა თავის თავს კანონიერს მემკვიდრედ ტახტისა და ამისათვის მან აუჯანყა მეფეს ბორჩალოელნი და გაძლიერებული მთავრები ბარათაშვილები ¹⁷).

თეიმურაზ II გასაძლიერებლად და მემამობეთა დასამშვიდებლად ანტონმა დაადგა გვირგვინი მეფეს და სცხო მირონი შუბლზედ ¹⁸). მეფის დაგვირგვინების წესი ანტონმა დიდის ამბით გადაიხადა. კურთხევის დროს დაესწრო მთელი ქართველი სამღვდლოება და ვრი, დღე იყო ამორჩეული განგებ 1 ოქტომბერი, როდესაც ყოველის კუთხიდან თავს იყრის ხალხი მცხეთის კვართის დღესასწაულზედ (იხ. სინოდის კანტარის გუჯრები № 230). საქართველოში, როგორც მოგვითხრობს ქართლის ცხოვრება, დიდი ხანი იყო არ ენახათ სამეფო ტახტზე ცხებული მეფენი ¹⁹) და თვითონ წესიც კურთხევისა, როგორც სჩანდა, დავიწყებული და დაკარგული იყო. ანტონმა მოსძებნა და ხელ-ახლა გამოსცა

¹⁶) ქართ. ცხ. II, 375; 336, 340. Переписка грузинских царей съ Россійскимъ государствомъ 203—205; 298—299, 206.

¹⁷) იქვე, გვ. 374—376; ჩუენი Собрание историческихъ матеріаловъ, გვ. 258.

¹⁸) იქვე, გვ. 383—386.

¹⁹) იქვე, გვ. 382.

მეფის კურთხევის წესი ²⁰). ორი დღე ამხადა კათალიკოსმა სამღვდლოება ამ წესის შესასრულებლად ²¹). ასე დიდებულად მეფის დაგვირგვინებამ დიდი გავლენა იქონია ქართველებზედ. „ყველანი აქებდნენ უფალსა, ამბობს „ქართლის ცხოვრება“, რომელმან მოუვლინა მხსნელი აგარიანებისაგან.“

ამავე მიზნით ანტონს უნდოდა დაემორჩილებინა მეფის წინაშე თვისი სიმამრი, გივი ამილახვარი, და ერისთავნი ბრძნულის რჩევით და დარიგებით. უფრო დიდს გულს-მოდგინებით სურდა მას შეერიგებინა მეფესთან თვისი უფროსი ძმა, უკანონო შვილი მეფე იესესი, აბდულ-ბეგი *). ამისათვის მან მოინდომა ნათესავური კავშირის ჩამოგდება მათ შორის. დედოფლის თამარის გარდაცვალების შემდეგ ²²) მეფეს შერთო ცოლად აბდულ-ბეგის ნათესავი ანნა-ხანუმი თვისის თანადასწრებითა ²³). შემდეგ ანტონმა აბდულ-ბეგი ირაკლი II დაზედ დააქორწილა (Brossef, H. q. l. g. Addition, IX, p. 628). ამ დროიდან აბდულ-ბეგი ისე დაუახლოვდა მეფეს, რომ როდესაც იგი წავიდა სპარსეთში შაჰისთან 1747 წ., ქართლის სამეფო დროებით მას ჩააბარა, ისე ნდობა მოიპოვა მასთან აბდულ-ბეგმა ²⁴). აბდულ-ბეგმა მაინც, როდესაც გაავრცელეს ტფილისში ცრუ ხმები შესახებ თეიმურაზ II გარდაცვალებისა სპარსეთში, აუჯანყა კახეთის მეფე ირაკლი II-ს სპარსეთის შაჰი და

²⁰) იქვე, 383. ძველი წესი შეუკვთა კურთხევისა და ცხებისა დაცულა. „წერა-კითხვის საზოგადოების“ კანცელარიში ერთი ხელთ ნაწერია ამასზედ.

²¹) ქართ. ცხ. II, 383—386.

*) მას ჰქვან კადჯუ გიორგი (Brossef q. Georgia Agoutiou IX, p. 628.

²²) იქვე, გვ. 389.

²³) იქვე, გვ. 392. Brossef Bapp. 1, 72.

²⁴) იქვე, გვ. 398.

აგრეთვე ზოგიერთი გავლენიანი ქართველი მთავრები და ბარათაშვილები, რადგან თვითონ ჰსურდა ჩაეგდო ხელში მამის, იესეს, ტახტი. მოხდა საშინელი ჩხუბი 1747—1748 წ. კათალიკოსმა მიუხედავად მისა, რომ აბდულ-ბეგი მისი ძმა იყო, სასტიკი სასჯელი გადაუწყვიტა მას, გადაახდევინა პარაკლისი სამღვდლოებს, რომ მეფეს გაემარჯვა მტრებზედ და ომის დაწყების დროს აკურთხა ირაკლი II თვისის მხედრობით, რომელიც შესდგებოდა 8000 კაცისაგან. ირაკლი II-ემ გაიმარჯვა და დამარცხდა აბდულ-ბეგი ²⁵⁾ 1 აპრილს 1748 წ. კათალიკოსმა ურჩია მეფეს, რომ დამნაშავენი სასტიკად არ დაესაჯა და მრავალთ აპატივეს მართლაც ²⁶⁾. აბდულ-ბეგის ძე დაატუსაღებია მეფემ თვისის ცოლ-შვილით ციხეში, გამოარიცხა სახელმწიფო სამსახურიდან და გადაუწყვიტა 10,000 მანეთის გადახდა. კათალიკოსმა იმუამდგომლა ამის თაობაზედ და მეფემ აპატივა დამნაშავეობა მას და კიდევ დაუბრუნა მისი თანამდებობა ²⁷⁾. ამ გვარად კათალიკოსი სცდილობდა ახალგაზრდა მეფის გული დაერბილებინა და დაეშროა შფოთი სახელმწიფოში.

მღვდ. კ. ანთაძე.

(შემდეგი იქნება).

²⁵⁾ იქვე თანამედროვეს მიერ შედგენილი თხზულება დაცულია ჩვენს სიგელების კრებულში.

²⁶⁾ ჩვენი კრებული ხელთ-ნაწერებისა, გვ. 259. ომის შემდეგ დაჭრილი თავები სპარსელებისა წარუდგინეს მეფეს 1700 წ.

²⁷⁾ „ქართლის ცხოვრება“ II, იქვე.

სოლომონ ლეონიძე

(შემდეგი *)

როცა მეფის გიორგის სიკვდილის შემდეგ, ლეონიძემ ვერაზს გზით ვერ დაითანხმა დავით ბატონიშვილი თავისი თავი მეფედ გამოეცხადებინა და ვერც იულონის გამეფება მოახერხეს, გაშორებულმა მალხაზს ანდრონიკაშვილმას ს. ლეონიძეს ურჩიო საჩქაროდ იმერეთში გადავარდნა, თორემ დაგიქვრენო. ყველა ამას ესეოდა, შინაური, გარეული და შტერმოყვარე. ყველა ამ პირში ხელაჯდა მავის დაღუპვის მძახეს.

1801 წლის ენკენისთვის ნახევარს იმერეთში გაიქცა, სადაც იმ დროს იმყოფებოდა ალექსანდრე ბატონიშვილი, სპარსეთიდან მოსული, რომელიც ტახტის აგრეთვე აღდგენას სცდილობდა. ძველი მეგობრები ერთმანეთს შეხვდნენ, ბევრი იწუხეს და იტირეს ქვეყნის აოხრების და არევის გამო. სოლომონ მეფემ ლეონიძე დიდის პატივისცემით შეიღო და მდივნობა მისცა, მალე რჩევა იქმნა და იქ გადაწყვიტეს იმერთა დიდებულებმა საქართველოს დაპყრობა და სოლომონ მეფის გამეფება. ამისთვის დიდ ძალას ჰპირდებოდა ალექსანდრე ბატონიშვილი. ამ ჰაზრის წინააღმდეგი იყო მხოლოდ დადიანი, რადგანაც ეს ენათესავებოდა ისეთ პირებს, რომელნიც თბილისში სცხოვრებდნენ. ს. ლეონიძე წავიდა დადიანთან და სთხოვა ერთგულება. ს. ლეონიძესთან ერთად იმერეთში ბევრნი სხვანიც გადმოცვივდნენ, მაგალითად, მალხაზ ანდრონიკაშვილი, პატრი ნიკოლა და რამდენიმეც სხვანი. იმე-

*) იხ. „მოგზაური“ № 10.

რეთის მეფემ ყველანი დიდის პატივისცემით მიიღო. ანდრონიკაშვილს ჯარის უფროსობა მისცა და სხვა დიდი პატივი. ამ გვარათ იმერეთში თავი მოიყარეს მრავალთ. იმათ დაიწყეს თათბირი, შეადგინეს გეგმა, სხვა და სხვა სამთავროებს დაუწყეს თხოვნა, რომ იმერთა მეფეს შეუერთდით თქვენაო. ესენი იმედოვნებდნენ, რომ როცა ეს მოხდება და იმერეთს ერთი მეფე ეყალიბება, მერე ქართლ-კახეთის მეფობასაც ადვილად დავიჭერთო.

1801 წლის ბოლოს იქმნა კრება ქუთაისში. კრებაზე მეტყველებდნენ მალხაზ ანდრონიკაშვილი, პატრი ნიკოლა და ლეონიძე. პატრმა აუწყა სოლომონ მეფეს ქართლ-კახეთის მეფობის მოშლის ამბავი და უძალობა ქართველთა.

ამავე წლის 26 იანვარს, სოლ. ლეონიძე ზღვით ოსმალეთში წავიდა. ბათუმით ტრაპიზონში და იქიდან საღ. ეს ჩვენ არ ვიცით. მხოლოდ იმავე წლის მესამე თვეს იმერეთშივე ქოვიდა და ბოლოს კავკასიის მთავარ-მართებლის ნებართვით თბილისშიაც ჩამოვიდა შვილების სანახავად.

სოლომონ მეფის წერილი მოიტანა, საქმე და მიზეზი. შვილებს ნახვა იყო და უმთავრესად კი თბილისის ნახვა და ახლო ძალის დათვალიერება, მდგომარეობის გაცნობა. ბატონიშვილები ამან ცხარე ცრემლით მომტირალენი ნახა. სოლ. ლეონიძემ არწმუნა, თქვენ მხოლოდ ერთობა იქონიეთ, ოღონდ შეგოუს თავი გაანებეთ და ადვილად მოხდება, რომ საქმე მოვაგვაროთ; ბატონიშვილებმა მისცეს პირობა ერთობისა და მღვიძრეობისაფვის, მაგრამ უგულოდ, რადგანაც ჩვენ მაინც არაფერი გვერგებოა. ლეონიძე მალე დაბრუნდა უკანვე და თან გაიყოლა მკვდარი გული და წუხილი, მაგრამ უიმედობას მაინც არ ემორჩილებოდა, იმედი ჰქონდა, რომ იქნება რამე გავაწყობთო. ლეონიძის მოსვლის ამბავი თბილისში 4 ივლისს მინისტრმა კავალევსკიმ აცნობა კნორინგს: „ს. ლეონისე ერეკლე მეფის სახლში გაიზარდა, შემდეგაც აქ მსახურებდა, ერეკლე მეფის შემდეგ საქმე წახდა და ეს აღნიშნავე

იმერეთში გადავარდა, თბილისში მოვიდა თავისს შვილების სანახავად, მე ნება მივეცია“. შემდეგ ამისა 20 იულისს დაწერილი წერილი კნორინგისაგან მოუვიდა სოლომონ მეფეს: კნორინგი სწერდა: „სოლომონ ლეონიძემ თქვენი წერილი მოიტანა, მაგრამ მე იმ დროს არ ვიყავი, და ვერ ვნახე, ეხლა ლინიაზე მომეტანეს, წერილიდამ ჩიანს, რომ ვითომც სპარსნი გარეკენ რუსებს და საქართველოს გაანთავისუფლებნო“.

იმერეთის მეფე კნორინგს სთხოვდა, რომ ჩვენ შორის მტკიცე მეზობლობა იქმნეს დაცულიო, ერთმანეთს იერიშით არაფერი მოვსტაცოთო. ამას გარდა, მეფე აცნობებდა, რომ სპარსნი შემოესევინან ქართლს ალექსანდრე ბატონიშვილის მეთაურობითაო.

მართლაც და ამავე წლის ზაფხულში ალექსანდრე ბატონიშვილი სპარსეთში დაბრუნდა იმერეთიდან, ამას ჯარი უნდა მოეყვანა სპარსეთიდან იმერეთში და იმერეთიდან ქართლს უნდა დასცემოდნენ. ალექსანდრეს განზრახვა ბატონიშვილებმა შეიტყეს და მალე იულონი და ფარნაოზიც იმერეთში წავიდნენ, სოლომონ მეფეს მიემხრნენ და ესენი აპირებდნენ ალექსანდრეს ჯარით ქართლზე დასცემას.

ამავე დროს ლეონიძემ დიდად იმოქმედა იმერეთის სამთავროებაზე, მეფის წინაშე ერთგულობის პირობა ჩამოართვა ყველას. იმერეთში სამთავროების დამორჩილების ამბავი თბილისში ლაზარევსაც აცნობეს და ლაზარევმა კნორინგს აცნობა. მალე თბილისიდან გაგზავნეს კოლ, სოც. სოკოლოვი საქმის დასახედავად, მეფესთან მოსალაპარაკებლათ და ქვეშევრდომობის სათხოვნელად. სოკოლოვი მივიდა მეფესთან, მოლაპარაკება გამართა, მაგრამ ვერაფერი გააწყო. ამის გამო სოკოლოვი სწერს წერილს ლაზარევს და ატყობინებს ასე: „მე იმერეთში ვარ, და ვუყურებ თუ რაფერ ამბავებს ს. ლეონიძე მეფესა; მეფეს ჰსურს ქართლის აღება და ს. ლეონიძე კახეთშიაც კი აპირებს ამისთვის წასვლასო“.

შორს მხედველმა ლეონიძემ კნორინგს წერილი მოსწერა

და აუწყა თავისი ერთგულობითი სამსახური, მაგრამ მარტო რუსეთის წინაშე კი არა, ორსავე მხარეს. ამ ერთგულობის განცხადების მიზეზათ უფრო იმერთ აღორძინების მიზეზი იყო და ის გარემოებაც, რომ ს. ლეონიძეს რუსის გამგეობის წინაშე ხმა და ნდობა ჰქონოდა.

ლეონიძის ერთგულება რუსეთისადმი დაარღვებ კავა-ლევსკიმ 1807 წ. 7 აგვისტოს მიწერილის წერილით. აღექ-სანდრე ბატონიშვილმა სპარსეთში დნიგვიანა, ქართლზე და-ცემა გვმანდებოდა, ს. ლეონიძემ თბილისში წასვლა-წამოსვ-ლას თავი გაანება, რაქის გზით კახეთში გადავიდა, საილუმ-ლოდ ჩავიდა თავისს მეგობართან ამბროსი ნეკრესელთან, ნიკოლოზ ხარქაშნელთან და მოილაპარაკა კახეთის შესწნებ და რჩევა მისცა მათ, რომ რუსეთს მეფედ დამტკიცება სთხო-ვეთ ვინმეო. ს. ლეონიძემ მოისაქმინა კახეთში, ფიცი ჩა-მოართვა მრავალთ და მალე დაბრუნდა იმერთში.

მის დაბრუნების შემდეგ ზოგიერთა კახელებმა, სასულიერო და საერო პირთ აი რა თხოვნა მიართვეს მთავარ-მართველს: „მოწყალეო ხელმწიფეე! როდესაც ერთგულებასა ზედა თქვენის იმპერატორებისა დიდებულებასზე დაგვაფიცეს, მყის გამოგვეცხადა მანიფესტით, რომ ვითამც ჩვენ, მოგვეხსენე-ბინოს კარისა წინაშე უდიდებულესობისა ხელმწიფისა თქვენი-სა, მეფე აღარ გვინდა და უმეფოდ შემოვსულვართ მთარვე-ლობასა ქვეშე. ეს ფრანციელთ მსგავსი რესპუბლიკაობა იქ-ნებოდა ჩვენგან. ჩვენს ბატონებს რა დაუშავებიათ ჩვენზედა, რომ ვუარი ვყოთ, ჟთას-ორასი წელი მეტი არის, ბაგრატო-ვანნი მემკვიდრეობენ და მრავალნი აგრეთვე ამათგანი ჩვენი გულისათვის წამებულან, ქრისტესათვის და ჩვენთვის სისხლი უღვრიათ და ჩვენც ამათ წინ ამოვწყვეტილვართ. ეს ჩვენი ჰაზრი არ არის, მატურთა კაცთაგან მომხდარია, ჩვენი ვე-ღრება ეს არის, რომ ჩვენზე მრავალ გვარად გარჯილ მეფის ერეკლეს ანდერძი დაგვიტკიცოთ და ანდერძის წესით მეფე დაგვისვათ და ჩვენის მეფეთი თქვენს მთარველობის ქვეშე

გვამყოფეთ და რამდენიც ჩვენი შეძლება იყოს ისე გვიძსახურეთ, ამას ვითხოვთ თქვენის დიდებულებისაგან გულდადგმით“.

ამ თხოვნისა და ს. ლეონიძის წინააღმდეგნი იყვნენ ივანე ორბელიანი, მეფის ირაკლის მარშალი, სოლომონ თარხნიშვილი, შამშადილოს მოურავი, დარჩია ბებუთოვი, ეგნატე თუმანოვი, მეღექსე სოლომონ არღუთაშვილი, მთელი ერისთავიანთ გვარი, ძმა იოსებ სომეხთ პატრიარხისა, მიხეილ ერისთავი, შულავრის მოურავი, შანშე ერისთავი, გიორგი მეფის ფლიგელ ადიუტანტი, მაყაშვილი, მეფის ადიუტანტი, სახლთ-ხუცესი და მდივანი. ამათ გაამაგრეს ყოველისფერი და უზრუნველი ჰყვეს ადგილობრივი ახალი მმართველობა. ეს დრო იყო, რომ საქართველოს მთავარ-მართებლად ციციანოვი დაინიშნა და მალეც მოვიდა საქართველოში. ამის მოსვლა იყო და საქმის და ბატონიშვილების ვითარების ცნობა. მოსვლისათანავე ამან ბატონიშვილებს მიმართა, კამათობა დაიწყო და მცირე ხნის განმავლობაში შიშის ზარი დასცა ყველას, ვინც მოწინააღმდეგე თავადისშვილები იყვნენ ესენი სულ დააპატიმრა და ალაგმა. ვინც აქა-იქ ჩუმად ითარავდნენ თავს, ესენიც შიშის გამო სამუდამოდ გამოეთხოვნენ ქართლ-კახეთს და იმერეთში გადაცივიდნენ. ციციანოვმა საქიროდ დაინახა თვით ბატონიშვილების მოცილება საქართველოდამ და დაუწყო მეცადინეობა, რის გამოც უმაღლესი ბრძანება მალე გამოვიდა ბატონიშვილების რუსეთში გადასახლების შესახებ. ბატონიშვილებს მალე გამოეცხადათ უმაღლესი ბრძანება, ყველას რუსეთში გადასახლება ებრძანათ.

ს. ლეონიძის მხურვალე მოღვაწეობის ცნობები ციციანოვმა მალე სცნა და ჯეროვანი ყურადღებაც მიაპყრო; ამან მალე მისწერა წერილი და თვისი დარიგება მისცა, მორჩილება სთხოვა. მეფემ მალე ეპასუხა და მოპასუხეთ ს. ლეონიძე გამოგზავნა სოლომონი მალე მოვიდა და ციციანოვის წინაშე წარსდგა.

ციციშვილმა ქართლში რომ გაამაგრა საქმე, მერე გარდასწყვიტა იმერეთის დამორჩილება, სადაც წინააღმდეგად ყველაზე უსასტიკესად ს. ლეონიძეს ხედავდა. ს. ლეონიძის მოქმედებისაგან ციციანოვი დიდად მღელვარებდა. 23 მარტს ციციანოვმა წერილი გაუგზავნა ს. ლეონიძეს და უკანასკნელად ჰკითხა შეერთების პასუხი; თუ არ ნებია, მაშინ მოვალე და ძალით ავიღებ, მოგერევითო, ვერას გააწყობთო. სოლ. ლეონიძემ პასუხი მისცა და წერილში თავის თავი პატრიოტად აღიარა.

მალე ს. ლეონიძე თბილისში მოდის (1804 წ.), ციციანოვი ემუდარება მორჩილებას, ამას აძლევს ნოტას, მაგრამ ლეონიძე შეერთების შესახებ პასუხს ვერას აძლევს, ათ დღეს სთხოვს ვადას და ამის შემდეგ პასუხს მიიღებთო.

წინააღმდეგნი მეფისა და მსაჯულისა ციციანოვს ცუდს ცნობებს ატყობინებდნენ. მალე კაცები გაგზავნეს იმერეთში მოსალაპარაკებლად და დასამშვიდებლად ქვეყნისა, ანუ დასამორჩილებლად.

ზურაბ წერეთელმა სოლომონ ლეონიძეს სასტიკად დაუწყობტრობა და ბეზღობა, შენ არიე ქართლ-კახეთი და შენვე რევ იმერეთსაო. ხუთი წელიწადია მეფეს შენს გზაზედ ატარებ და ქვეყანას ღუბაფო. ზურაბ წერეთლის ცნობებით ციციანოვი ძლიერ აღელდა ს. ლეონიძეზე და მეფეზე. მეფემ ისურვა ს. ლეონიძის და ზურაბ წერეთლის ციციანოვთან გაგზავნა, წერეთელმა არ ისურვა ლეონიძესთან წასვლა და მარტო ს. ლეონიძე წავიდა. ციციანოვი შუშაში იყო სამ დროს, ს. ლეონიძეც შუშაში მივიდა. მთავარ-მართველი ნახა, მაგრამ ვერა გაარიგარა.

8 ოქტომბერს 1805 წელს ციციანოვმა შეფეს წერილი გაუგზავნა და აცნობა, რომ შენ ს. ლეონიძე გლალატობსო, ეს შენ თხუთმეტჯერ გაგყიდისო, მაგრამ მეტყემ არ ირწმუნა ციციანოვის ასეთი ცნობები. ზ. წერეთელმა ციციანოვს წერილი მისწერა და აცნობა შემდეგი: სოლ. ლეონიძის გამო

ძნელია ერთობაო, მეფეზე ისეთი გავლენა აქვს, რომ მათის კავშირის დარღვევა ადვილათ არ მოხდება და უამისოდ კი საქმე არ გაკეთდებაო.

ციციანოვმა ზოგიერთ ქართველთ რჩევით 3 დეკემბერს სოლომონ მეფეს წერილი მისწერა და სთხოვა ს. ლეონიძის თბილისში ჩამოსვლა მოსალაპარაკებლად, მაგრამ ეს თხოვნა არ იქმნა მალე შესრულებული, რადგანაც წერილის ამბები მალე სცნა ს. ლეონიძემ და საქმე ფრთხილად დაიჭირა.

ციციანოვი თვით აპირებდა იმერეთზე გალაშქრებას, მაგრამ ამ დროს მოხდა სპარსთ-რუსთა ომი ბაქოსთვის, ციციანოვი ბაქოში წავიდა და იმერეთის საქმე შემდეგისათვის გადასდო. მაგრამ ბაქოდამ ფელარ დაბრუნდა, რადგან იქ მოკლულ იქმნა.

ის მარტშიც.

(შემდეგი იქნება).

ბიბლიოგრაფია

„საგულისხმიერო ყრმათა“ *].

ამის შემდეგ ავტორი მოგვითხრობს სომხეთის მეფეებზე: არმენაკზე, არამზე, პარურზე, ალექსანდრე მაკედონელისაგან სომხეთში მოსვლასა და ვაჟე მეფის მისგან მოკვლაზე და სხვ. და სხვა. მან გვერდიდამ ავტორი მოგვითხრობს სომეხთ მწიგნობრობაზე, სომხეთის სიდიდეზე, სომხების რიცხვზე და ნიშანზე, რომელნიც მოკლებულნი არ არიან საზოგადო ინტერესსა და ამიტომ მოგვყავს აქ სრულად:

„ვართანი მოგვითხრობს, რომ ლეონ მეფის დროს კერპთ-მსახურობის დროის ფული პოვნილი იქმნა, რომელზედაც სომხის ძველი ნაწერით დაწერილი იყო სომხის გვარის მეფეების სახელი.

პარურ მეფისა და ტიგრანის დროს უფრო აღყვავებული იყო სასომხეთოს მწიგნობრობა, ასე რომ მგალობლობა და გალექსვათ შესულ იყო, ვიდრე რომ ვარდდეს მთავარზედ გალობა გაეკეთებინათ და გალობდნენ, ხ- ვაჟანის დროს, ზრადაშტ მოგვიც აღყვავდა, რომ წიგნი გააკეთა, როგორც მოგვითხრობს კლემენტოს ალექსანდრელი. გარნა უმეტესად ვალარშაკ მეფემან აღყვავა სწავლება, ბრძენი კაცნი განმრავლდნენ სიტყვის გამომთქმელობითი გალობაების კითხვითა. შეიტყუა რომ თავისგან უწინარეს ჩინებულნი მეფენი ყოფილან, მონდომა გამოძებნა: ვინაით მარბას მცო-

*] იხილეთ „რეკონსტრუქცია“ 8 და 9, გვ. 914.

დინე მუსულს გაგზავნა, რომ იქ შენახული ქურმების ვითამც კერპების მღუდლების წიგნებისაგან სომეხთ მოთხრობა გარდმოიღონ. ეს ძველი მოთხრობა რიგით მოუთხრობს რაჲც რამ ქმნილიყო სასომხეთოში ჰაიკისაგან ვიდრე ალექსანდრე მეფისა.

იმის მერმე მარბამ დასწერა ვალარშაკისა და ძმის ცხოვრება დალაცა შვილების საქმენი. ამ წიგნისაგან ხორენელმანც გარდმოიღო სომეხთ მოთხრობა,

მიპირდატის დროს ენის ლაპარაკი რომ აღყავებული იყო: 22 ენას ლაპარაკობდა მაპირდატი, გარნა აზგარ მეფემან სიტყვის გამოთქმითი რამების აღყვავებითა თეატრონო აღაშენა თავის ქალაქში, მერმე ყლი საკერპო წიგნები მწბნისაგან ედესიას მოატანინა, სად მერმე ორი საკითხავი სკოლაც გააღეს.

ბ არტაშე მეფემან სკოლანი და საოსტატო სახლნიც აღაშენა, რომ სხვა-და-სხვა ხელობანი და სწავლანი ისწავლონ. ვარსკვლავთ მჭვრეტელობა და მრიცხველობა იკითხონ, იგოდნათ რომ სხვა ადგილებიღამაც სასომხეთოში მოვიდოდნენ სასწავლებლად. მიწის მოქმედებაც ფდ აღყვავა, რლისაგან შეუდგების ვაქრობა, აქედგან ხელოსნობა და თვალ-ლიაობა და სხვა-და-სხვა ქკვიანობა, რომ სხვა გვარის ნახვითა და აღებ-მიცემის ქმნით იქმნება, გარნა ყლი დროსაგან უმეტესად აღყვავდა მწიგნობრობა სასომხეთოში, ვრამშაბუჰიას და არტაშირ მეფეების და მოთარგმანების დროში, ვითამც წა საბავოსა და მესრობისა 407. რადგან რომ უწინ სომხის ნაწერი არ იყო, ამისთვის ბერძნებისა და ასორების ნაწერს ასაქმებდნენ. წა მესრობმან ამ სიძნელის აღებისათვის ბევრი ყაირათი გასწია, სახეები გამოიღო, ვნ ასო გააკეთა (8) ანუ ძველი რომ აღარ ხმარობდნენ, იმისი ასოს სახე მოიტანა და ნაკლები შეავსო.

მას მერმედ დაიწყეს სამლო წერილის გარდმოთარგმანება, რომ ურუმულათ კითხულობდნენ საყდრებში, იმ დროს

სკოლაებიც განაღეს და დაიწყეს შეგირდებთან სომხურად წერვა-კითხვის სწავლება, ვიდრე რომ სასომხეთო სიბრძნით აღივსო, ყლი სწავლების მოადგილე გახდნენ და მრავალი მცოდინე კაცი გამოვიდნენ და წიგნები ფააკეთეს და სხვა გვართა სასარგებლო წიგნებიც სთარგმნეს, შარავანი გააკეთეს და საეკლესიო კანონები განსაზღურეს, იმისთვის ჩვენი კურთხევანი რომ მაშტოცსა ვეტყვიტ წა მესრობის სახელითა, მაშტოციც ეთქმოდა. ხ იგოდენ შეგირდებთაგან ვმ გვაძი ფდ ჩინებული მცოდინე იქმნენ და ფდ ალაყავეს მწიგნობრობა და გრძელს ხანს არ მოაკრდნენ მასწავლებლნი.

ხ ნერსეს შნორჰალი ვთ ნერსეს მადლით სავსემ და სხვათაც კარგათ ალაყავეს სწავლება, გარნა მეფობის აღხუნის მერმედ ყლი საქმე დაბნელდა და უმეცრებამ იუფლა, თუმც ყდ სახიერმან ლთნ სრულიად უნუგეშოდ არ დასტოვა ერი და გვარი, გამოიყვანა ბედნიერი მხითარ აბბა დიდის ძალითა, რომ ხელმეორ სწავლება და მეცნიერება ალაყავოს გვარსა შს და განათლება მისცეს სულისა და ფიქრისა და მას შემდეგთ მოუშორებლად.

წაღწენათ დიდი არას სასომხეთო.

სასომხეთოს განფენილობა არს 150 ათასი მილი ზღვებითა და აღებითა და დიდ-დიდი მდინარებითა და მთიებით შემკობილი არის, მდებარება და ჰაერი ფდ კარგი, წყალიც უვნო, დიად სხვა-და-სხვა აღგძლად განიყოფვის.

ძველს დროს ოთხ წილად განიყოფოდა: ა. სომეხნი, ბ. სომეხნი, გ. სომეხნი, დ. სომეხნი და 25 ქვეყნად განიყოფოდა, კიდევცა 190 დიდი თემი და 520 პატარა თემი აქუნდა, რომ შავი ზღვიდამ დაიწყობის და საქართველოსაგან და თათართაგან გავლითა მიახლოვდება კასპის ზღვასა, იქიდამ ყიზილბაშის გვერდით განვლითა, მოვა მუსულს ვც ნინვეს

და ურვას ვიდრე თეთრი ზღვისა, კიდევცა ტოროსის მთიე-
ბილამ დაბრუნებითა მიაწევს ამასიას შავი ზღვისა, სჳდ 120
სამთავრონი იყუნენ, რლი თვითო თითო სამეფო იყო. მრავალი
ჩინებულთ ქალაქნი იყუნენ. წყლის რღუნის მერმედ პირვე-
ლი ქალაქი სასომხეთოში აღშენდა, რლ არს ნახჩევანი,
აქუნდა 30 ათასი სახლი. მერმე ჰაიკი მოვიდა არარატის ქვე-
ყანასა, ჰაიკაშენ ქალაქი აღაშენა, სადაც მეფენი დასხდებო-
დნენ.

მერმე ვალარშაპატმა დიდებული ქალაქი ჰყვეს, რომ
არშაკუნის მეფენი იქ დასხდებოდნენ, მერმე მერინს დასხ-
დნენ და იქილამაც ურვიას წარვიდნენ, რომ დიდი ქალაქნი
იყუნენ.

ხ ბაგრატოვან მეფებმან ანის ქალაქი განადიდეს და
მრავალი საკვირველი დიდი საქმით აღშენებითა შეამკეს და
იქ დაჯდებოდნენ: იგოდნათ მრავალი ერიანი და დიდებული
ქალაქი იყო, რომ მხდ 1000 საყდარი ჰქონდა და 100 ათასი
სახლი. ხ რუბინიანთ მეფენი კილიკიას დასხდებოდნენ და იქ
მრავალი უდაბური ციხენი და ქალაქები აღაშენეს.

და რაოდენ არს სომხის გვარი.

იგოდნად დიდი იყო სომხის გვარი, რომ ჯერ არ და-
თვლილა და მრავალს ქვეყანას ათროლოებდნენ ჰინასტანამ-
დინ. მხდ ერთს თემში ბივრეულ ბივრეულთა კაცნი
იყვნენ, გარნა ყლ კერძო მტერთ შორის ყოფნითა მრავალ-
ნი გასწყდნენ, ათასეული კაცი მოკუდებოდა მხოლოდ ერთი
ქალაქისაგან და არ იღეოდნენ, მრავალი კაცნიც უცხო
ქვეყნებში დაიფანტნენ, ვინაით ეს ზღვასავით გვარი გწ-
ყვეტითა, ახლა ძლივ 10 მილიონი სომეხი გამოვა.

ამ გვარს ოთხ-გზის მეფობა აქუნდა, ჰაიკილამ ვაჰემდინ
59 სომხის გვარის მეფენი დასხდნენ. 171 ვალარშაკილამ არ-
ტაშირამდინ. 28 არშაკუნის მეფენი დასხდნენ აშოტისგან

გაგიკამდინ. 9 ბაგრატუნის მეფენი დასხდნენ და 24 რუბენიანთ მეფენი დასხდნენ რუბენისაგან ლეონამდინ. კიდეცა მრავალნი ეპარხოსნი, მთავარნი, ჯარის მთავარნი დასხდნენ 50 მეტნი. აწე სომხის გვარის მფლობელობამ გასძლო 1779 წელსა, 175 წელიც ცარიელა დარჩა არშაკუნელთ 480 წელი, ეპარხებისა 455 წელი, ბაგრატუნელთა 220 წელი, რუბინიანთა 295, ვინაით გაიკიდან აქამომდე 3925 წელი.

სომეხებს რა ნიშანი ქქონდათ.

ხორენელი მოსთხოვს რომ არტაზე მეფის ნიშანი დაწერილი იყო არწივი, ტრედი და ვეშაპის თავი. ხ' რუბენიანთზედ ნიშანი იყო ლომი. კ' დცა ძველი მეფეთა ღ' თიუ-ლი პატივი აქუნდა ერის წინა. ამისთვის ჩამს რომ ჩასაცმელნიცა საშინელი და ფ' დ დიდებული იყო, ეგრეთვე მთავრებიც ფ' დ საშინელნი იყვნენ. ზედ სამურს ჩაიცვემდნენ, რომ სრულიად სამკაულით ბრწყინვიდა თავზედ ოქროს დიადიმი, წელზედ მარგალიტის ქამარსა, ყურებზედ მანიაკნი ვ' ც რგოლი, მკლავებზედ ოქროს სამკაული და შიგნით ჩასაცმელი ძოწეული, ოქრო მკედით; ხ' სამოსზედ სამი დაუფასებელი თვალნი ჩამოკიდებულნი.

აჰა ამ დიდებულმან სამეფომ 453 წელი არს ღ' დ დაბოლოვდა უფრთობითა და შურითა:

უწყი რომ სწუხხარ ჩვენს გვარსა ზედა თუ რომ რათ იქმნა უსრეთ საწყლობა, შური არს მიზეზ, სხვა რამ არა არს არა, რომ სრულ მიაგო ეს ზომ საწყლობა;

თუ ახლა არ გყავსთ მეფე და მთავარ, მაინცა გქონდეს სწავლა ცოდნისა! კარგი არს ყოფნა ბრძენი გლახაკი, ვირემც თუ მეფე უსიტყვ უქკუო

მ ქ რ ე მ ე ნ ი შ ე ნ ა.

(ბ. გვარამაძის წერილებისა გამო, „გურია“, „მთავრული“ № 1—10)

ბ. გვარამაძე „ქის“ წყალს და „საცივის“ წყალს, ორივეს ერთ და იმავე სახელით იხსენიებს, ე. ი. „ქის წყალი“ და „საცივის“ ერთი და იგივე ჰგონია *), მაშინ როდესაც ამ ორ წყალთა შორის თვალსაჩინო განსხვავებაა. იმ ადგილებში, სადაც საცივი ან და კარგი ღირსების მდინარე არ მოიპოვება, მცხოვრებნი სთხრიან „ქას“ ამ ნაირად: იღებენ დედამიწის გულიდგან მიწას მანამდის, სანამდის წყალი არ აღმოჩნდება. იმისი სიღრმე ორი საყენიდან ხუთ საყენამდის იქნება, დიამეტრი კი არშინიდან არშინ ნახევრამდის. ასეთ ამოთხრილ ორშოს „ქას“ ეძახიან და თავზედ გვირაბოს ადგამენ. გვირაბო გამოქუთნული ხეა, რომლის სიმაღლე არშინ-ნახევრამდის შეიძლება იყოს. მისი დანიშნულება იმაში მდგომარეობს, რომ წყლის სისუფთავე დაიცვას და ბავშვები არ ჩაცვივდნენ ქაში. აი ამ ნაირად აკეთებენ ქას. „საცივს“ კი ეძახიან ისეთ წყაროს, რომელიც დედამიწის გულიდგან თავის-თავად ამოჰქუხს. იმისი (დამდგარი წყალის) სიღრმე ნახევარ არშინს იშვიათად აღემატება. შემდეგ ავტორი ამბობს, რომ გურიაში წყალი საზოგადოთ არ ვარგაო. ჩვენ წინააღმდეგი აზრისა ვართ: პირ-იქით, კარგი და მარგებელი წყლებით არის გურია ცნობილი. პირველი, რომ მდ. სუფსა, ბახვის წყალი, ნატანები, ბეუჯი, აქის-წყალი და სხვებიც ისე-

*) ქის წყალს, სადაც გინდა იქ ამოიყვან გურიაში და საცივისას-კი ვერა; ეს უკანასკნელი იქ ამოდის დედამიწის გულიდგან, სადაც ეს ბუნებას მოუსურვებია.

თი წმინდა, კანკარისო წყლებია, რომლებიც სასმელად ერთობ მშვენიერია; მეორე, საცივების რიცხვი გურიაში ფრიად ბევრია და ამასთან წმინდა და თითქმის ყველა კარგი ღირსების. რომელ ოჯახსაც საცივი ახლო არ აკრავს, ასეთი ოჯახი იღებს თავიანთ ეზოში „ქას“, რომელიც თავისი სიწმინდით და ღირსებით არ დაუფარდება საცივის წყალს. ამიტომაც ადამიანის დახაშმვაში სასმელ წყალს (გურიაში) არავითარი წილი არ უდევს. ციებ-ცხელების და ხაშმის მიზეზი შავი ზღვის და ნარჩონავის (რიონის ძველი ნაკადული) სიახლოვეა გურიაზედ. მოგეხსენებათ, რომ გურია ტყეშია გაშენებული; ასე რომ გურიას ზევიდგან გადმოჰხედოთ, შეუფალი ტყე გეგონებათ. ეს იმიტომ, რომ თვითეულ ოჯახს თავიანთი ეზო და არე-მარე ხეხილებით და აგრეთვე სხვა ბევრი უსარგებლო ხეებითაც (მაგ. თხმელები) სავსე აქვთ. ჩამოსცვივა ნოემბერში ფოთლები ხეს თუ არა, მთელთ ზამთარი აწვიმს და ათოვს ზედ; მარტში-კი ხელ-ახლად დაიბურება ყველაფერი ფოთლებით. შავი ზღვის წყალობით წვიმები აქ ზაფხულშიაც ჩვეულებრივი მოვლენაა. ეს შარშანდელი ნახევრად დამპალი ფოთლები, ახალი გადოთვლის წყალობით, მზის სხივებს სრულებით მოკლებულია და ამიტომაც ის ნელ-ნელა ურება, დამპალ ჰაერს ზევით ფუტივით უშვებს; ეს ფუტი შემდეგ ადამიანის წმინდა სასუნთქავ ჰაერს ერევა და იმას უსათუოდ აფუჭებს; ამას თუ მიუმატებთ კიდევ ძველი ნარჩონავის დამპალი წყლის სუნს, რომელიც გურიის საზღვარს ჩრდილოეთით ოთხი-ხუთი ვერსის მანძილზედ ჩამოსდევს, მაშინ-კი გურულებთან ავადმყოფობის მიზეზიც ცხადი იქნება ყველასთვის.

II

„მოგზაურის“ მეორე ნომერში ავტორს, გათოხვის (გათოხნის) ადგილას სიტყვა თოხნა აქვს ნახმარი, როცა თოხნა (მოთოხნა) და გათოხვა (გათოხნა) სულ სხვა-და-სხვა დროს

თავანი, არც ერთი არ იმღერება და ამიტომაც იმას არც ხმარობენ.

გურიაში ორ სოის (ნაირი) ნადურს მღერებენ ხოლმე ერთ ნაირ ნადურს, რომლის სახელიც, სამწუხაროდ, ეხლა აღარ მახსოვს, მღერიან ქ. ოზურგეთის ახლო-მახლო მღებარე ზღვილებში, მაგ., გურიანთაში, ლეხაურში, მაკვანეთში, შემოქმედში და ღვაბუშშიაც კი; ხოლო მეორე ნაირს, რომელსაც „საჯავოხურა“ ეწოდება, მღერის ყანაში, მთელი დანარჩენი გურია. ამიტომაც შე ამ უკანასკნელ ნადურს გავაცნობ მკითხველს: ნადური ანუ ყანური (საჯავოხურა) სიმღერა ორ-პირია. თითო კედრით (თვითეულ პირს) ოთხ-ოთხი კაცი სჭირდება; ერთი კედრით: დამწყებელი, გამყივანი (მოკრიმანჭული) და ორიც ბანი, ამოდენივე, რაღა თქმა უნდა, მეორე კედრით. სულ-კი ორივე კედრით, რვა კაცი. ასეთი ნადი ჩამოვა ყანაში თუ არა, მაშინვე (დილას) იწყებს (მღერის) „ოდელიას“. ეს სიმღერა თავიანთი წყობილებით „ნადურს“ წააგავს (მოტივი კი სხვა ნაირი აქვს) და სჭირდება ამასაც რვა მომღერალი კაცი. შუშ-დღეზედ (ნასადილევის) ნადი მღერის შუადღის სიმღერას, რომელსაც „წეროდია“ ეწოდება. ამ სიმღერასაც რვა კაცი სჭირდება. „წეროდია“ ნადურ სიმღერაზედ უფრო მოკლეა. ამას შემდეგ, დაახლოებით ოთხ-ხუთ საათზედ (როცა მზე კარგად გადაიხრება), მასპინძელს მოაქვს ნადისტეინ ყანაში საქამაღი, რომელსაც ისინი „ზარმელს“ ეძახიან. აი, ამ ზარმლობის დროს ნადი მღერის (იმეორებს) იმ დილის სიმღერას, რომელსაც „ოდელია“ ჰქვია, და დანარჩენ დროს კი (დილიდგან მოკიდებული საღამომდის) სულ ნადურს მღერიან *).

ნადური „საჯავოხურა“ ხუთ ნაწილად იყოფა (ამათგანში სამი უმთავრესია). პირველს შეადგენს გრძელი კრიმანჭული,

*) თუ ყანას ათაგებს ნადი, მაშინ (გათაგების დროს) ნადი „კელესას“ მღერის; ამასაც რვა კაცზედ ნაკლები ვერ იმღერებს.

თავიანთი ბანით და დამწყებელით; მეორე ნაწილს შეადგენს გრძელი კრიმანჭულის (პირველი ნაწილის) შემოკლება; მესამეს — „ადილავ-დილაზედ“ გადაგდება. (აქ იცვლება პირველი მუხლი: დამწყებელი „ადილავ-დილას“ ეუბნება და გამყიფანი კი უკრიმანჭულებს, მაგრამ სულ სხვა ნაირად); მეოთხეს — გრძელ იოზედ გადაგდება (გადასვლა). (აქ გამყიფანი „აპოს“ ეუბნება დამწყებელს) და მეხუთე ნაწილს შეადგენს გრძელი „იოს“ შემოკლება დამწყებლიდგან და მალალ (მოკლე) „იოზედ“ გადასვლა გამყიფანიდგან. რაც შეეხება ბანს, ის ერთს მესამე მუხლზედ შეიმოკლებს და მეორეს კი უკანასკნელ მუხლზედ. ეს მუხლები, განსაკუთრებით მესამე და მეხუთე (უკანასკნელი), თავ-თავის დროზედ ისე დაჩქარდება, რომ მომდერალი მოპირდაპირეები სულის მოთქმასაც ძლივს დასწრობენ ერთმანეთს; ამ დროს იმათ არც დარდი ახლავს, არც სიცხე და აღარც დაღალვა; ის ისე თავ-დავიწყებით უქნევს თოხსა, რომ მაყურებელს თვალის მოსწრებაც კი გაუჭირდება. უკვე ცნობილია, რომ რვაი მომდერალი ნადი თექვსმეტ უმდერალ ნადს უსწორდება მუშაობაში, და ამიტომაც არის, რომ მუშა კაცი არც ხარჯს უშინდება და აღარც ნადის ქირაობას, ოღონდ მომდერალი ნადი კი იშოვოს.

მეექვსე ნომერში ავტორი ამბობს: „ზეგნები“ უკეთესია „მერეებზედო!“ ჩვენ ვერც ამაზედ ვეთანხმებით ავტორს, რადგანაც მერეები, გურიაში, საზოგადოთ განთქმულია თავიანთი უხვი მოსავლობით. ამიტომ უმჯობესი იქნება ვსთქვათ: მერეები უკეთესია ზეგნებზედ და ზეგნები კი ეწრებზედ *).

*) ეწრები ისეთ ადგილებს ქვეია, რომლებს ზედა-პირა, უმეტეს ნაწილად, მანათხა მიწისგან შესდგება; ასეთ ადგილებზედ ეკვლაზედ (უფრო გვიმბრა (ბალახია) ჭხარბს, ვინემ სხვა რამე. ზეგნები კი შეევენება (მთაანი და შეკარება) ადგილებს ეწრდება. ასეთ ადგილებში მერეებზედ უკეთესი მისავალი იცას მხოლოდ მაშინ, როცა წელიწადი მეტად ჭაღიჯორიანია, ე. ი. სულ წვიმებია მუშაობის დროს.

ქვევით ავტორის ჩამოთვლილი აქვს ყველა ის მცენარეები, რომელნიც კი ჰხარობს გურიაში, მაგრამ, სამწუხაროდ, იმათგანში ზოგიერთი მცენარეთაგანი გამორჩენია, და კარგს კი იზამს ავტორი, რომ ამ ნაკლს ცალკე წერილში შეამსებდეს. მე შემეძლია, იმ გამორჩენილ მცენარეთაგანში, მხოლოდ რამოდენიმე ხე მოვაგონო ავტორს: ცხმელა, მუხა; თხმელა, ძელქვა, ლეკენჩხარი, ლიცვი და ბზა. ხეხილთა შორის მხოლოდ—უნაბი (ორნაბი, სოფელში ასე ეძახიან). გარდა ამისა, ზეების რიცხვში, ავტორს შეჰპარვია უბრალო ბალახი (ჩირგვი) „ძმერხლი“. ამ ბალახს მოგრძო-მოფართო ფოთლები აქვს და ამასთან ლაქაშინა და მაგარიც. იმას (ძმერხლს) შემოდგომამდე ჰკრებენ ანუ სჭრიან; შემდეგ რამოდენიმე ფურცელს ერთი-მეორეხედ აწყობენ და მაგრად ჰკრავენ ბაწრიით (სამ ადგილას გადაუჭირებენ წვრილ ბაწარს); ამას შემდეგ იმას თავ-წვეტიან ჯობზედ წამოაგებენ ხოლმე და დაუწყებენ იმით რეცხვას ქურს (ქვევრს), შიგ ჩასასხმელის ღვინის სიწმინდის დასაცველად. ასეთ ქურის ამოსარეცხათ (ამოსაწმენდათ) მომზადებულ ძმერხს გურულები „ორჩხუბს“ ეძახიან. ამავე ნომერში ავტორი გურიის სიღარიბეს ეხება და სამართლიანადაც შენიშნავს, რომ იმათი სიღარიბის მიზეზი მათივე ხელ-გაშლილი ხარჯებიაო. ხოლო მე, რადგანაც ხელ-გაშლილი ხარჯვა მრავალ ღირსებიათი *) და მრავალ გვარია, ნებას ვაძლევ თავის-თავს დავსძინო შემდეგი: გურიაში ისეთ ოჯახს, ისეთ გლეხს ვერ ნახავ, რომელსაც სწავლა-განათლება არა სწყუროდეს; ამიტომაც გურული არავითარი გაჭირვების წინ არ დაიწვეს უკან, მხოლოდ-კი თავისი სურვილი (მომავალს სწავლა-განათლება მიაღებოს) შეასრულოს და ამ მიზნით ის იღებს ვალს და აძლევს თავის შვილებს დაბალ, საშუალო და მაღალ სასწავლებელშიაც კი იმ იმედით,

*) ხარჯვა როგორც სასარგებლო ისე უსარგებლო საქმეშიაც შეიძლება.

რომ ის სასწავლებელს გაათავებს, რაიმე ხელობას დაიკავებს და შემდეგ მამას ვალსაც გადაუხდის და ოჯახსაც გამოაღვებება. რამოდენიმე წლის განმავლობაში მამას, ვსთქვათ, შვილი ნასწავლი მოუვიდა სახლში; ახლა ამას (შვილს) ადგილის შოვნა უნდა და ამასაც, მოგეხსენებათ, კიდევ ხარჯი სჭირდება... ამ ხნის განმავლობაში ოჯახს ვალი უკვე იჯაბნებს; ორასი-სამასი მანეთი ვალი ათას მანეთად იქცევა!.. ნასწავლმა შვილმა ეხლა თავიც უნდა ირჩინოს, ოჯახსაც ხელი მიაშველოს და მამას ეს ვალებიც მოაცილოს! გურული ნასწავლი, თითქმის ყველაც ასე იქცევა; მაგრამ ამ ვალების გადახდამდის ოჯახი მაინც გაჭირვებული რჩება, რადგანაც ნასწავლი შვილი ოჯახის შემწეობას ძალა-უნებლიეთ მოკლებულია ვალების გადახდამდის *). ასეა დღეს გურიაში გაჭირვებული ერთი, ასეა მეორეც და ასეღვეა სულ-ყველა.

მერვე ნომერში ავტორი ამბობს: „ცხენისა და ხარის მოპარვა დიდ ყოჩაღობად ითვლება გურიაში, და თუ ციხეში ნამყოფი არ არის კაცი, ასეთ ადამიანს მკვდრათა სთვლიანო!“ ავტორის ასეთი აზრი გურულებზედ ჩვენ მომაკვდინებელ შეცდომათ მიგვაჩნია, რადგანაც ასეთი შეხედულება ქურდობაზედ არამც თუ გურიაში, არამედ დღეს აფხაზეთშიაც კი აღარ არის **). ხოლო რაც შეეხება ციხეში (სოფლებში აქ „ნაობახს“ ეძახიან) ნამყოფლობით თავ-მოძწონეობას, ეს ხომ მეტია და მეტი (ამაზედ ავტორს ბ. ასოთ-ამწყობმაც უკვე

*) და ყაი იმ ოჯახის მამას, რომლის შვილი ბოლომდის ვერ მიდის, ასეთი ოჯახი მის დედას წელში გატეხილი და დატყვიხდება.

**) აფხაზეთში და უფრო წინეთ, მეგრეთშიაც, სახოცადოთ მართლაც იყო ასეთი აზრი და შეხედულება კავრცელებული, აქ კარგ და საქებურ საცოფო უმსწვილად ის ითვლებოდა, ვინც დახელაგნებული იყო ქურდობაში. ესაა ეს აზრი მეგრეთშიაც კი თითქმის გაქქა; თუმც არის ეხლა ისევ აფხაზეთში, მაგრამ იქაც დიდად შესუსტებულია ზირვანდელთან შედარებით.

შენიშნა). გურულებს საზოგადოთ, რომ ესთქვათ, ქურდობათავიდგანვე სასირცხოთ მიაჩნდათ. გურული ავაზაკი პირ-და-პირ შეგხვდება კაცს და აგაცლის თუ რამ გაგაჩნია (გაგცარცვავს), მაგრამ მოპარვით კი არას მოგპარავს; ამიტომაც გურიაში, მეჯიბოობა (ჯიბეში ხელის ჩაყობა ჩუმათ, როგორც ეს მეგრელიაში იყო გავრცელებული და ესლაც არის) და ცხენის და ხარის მოპარვა იშვიათი მოვლენაა; ოცი წლის წინეთ, გურიაში, გაცარცვა და ხელ-და-ხელ სახლის გატეხადიდათ მეტი იყო, ვინემ ქურდობა; ისეთი შემთხვევაც ბევრი უოფილა, რომ ფილარს (ყაჩაღს, ავაზაკს) გაუცარცვავს კაცი და შემდეგ შესცოდებია და რამოდენიმე წანართმევი უკანვე დაუბრუნებია; ბევრჯელ იმათ მდიდრებისთენ წაურთმევიათ და ღარიბებისთენ მიუციათ. ერთ ამის დასამტკიცებელ საბუთს (რომ გურიაში ქურდობა სამარცხვინოთ მიაჩნიათ) ისიც წარმოადგენს, რომ გურულის სახლს იშვიათად შეხვდებით დაკეტილს. იქ სახლის კარები, უმეტეს ნაწილად, დაფეთილია (გაღებული), სტოლზედ საათი ან ოქროს ბეჭდები და აგრეთვე სხვა ნივთებიც აწყვია; ოჯახის წევრი ნახევარჯერ არ არის შინ და ნივთები კი მაინც არ იკარგება, თუმცაღამეზობლები და მათი ბავშვები დღეში რამდენჯერმე შევლენ და გამოვლენ იქიდგან. გარდა ამისა, გურული, გათენდება თუ არა, წახსნის საქონელს თოკს თავზედ და გაუშვებს მინდორში საბალახოთ. ის საღამომდის სადღაც ბალახობს და საღამოს (თუ ძროხა ხბოიანია) თვითონ მოდის სახლში. რაც შეეხება ხარს და ცხენს, ისინი ხომ მთელი კვირაობით არიან სადღაც გაშვებული და ან ჩაჩაირებული (ჩაბმული) დღიან-ღამიანა უმწყესურად. იმას პატრონი ერთხელ თუ მოიკითხავს დღეში, ისიც ბევრია; ესეც იმისთენ, რომ პალო, რომელზედაც საქონელია თოკით მიბმული, მეორე ადგილას დაასოს მიწაში (გადაუცვალოს ადგილი). გურულებს ქურდობა რომ სამარცხვინოთ არ მიაჩნდეთ ეს ასე იქნებოდა?!

რელაქციაში მიიღო ახალი წიგნები:

1) **დექსები და ზოგებები**, ი. ვედოშვილისა, მცირედ შესრულებული, გამოცემა ავტორის სურათით გ. წ—ს და ამხ. ფასი ათი შაური.

2) **ზღაპრები** შეკრებილნი ძმ. გრიშების მიერ, ქუთათური ამხანაგობის გამოცემა, ფასი სამი შაური.

ნაქერალას მთაზედ *).

ჰკივის, გრიანებს მთაზედ გრიგალი,
ყორედ აყენებს თოვლის ზვირთებსა,
ხან ღრმა უფსკრულში ჩაიხმაურებს,
ხან კლდეს ეხლება, თითქოს შლის ფრთებსა.
ბნელა, არა-რა მოსჩანს, გზა-კვალი
სრულიად თოვლით წაღებულია,
ნაძვი და ფიჭვი, კლდე-ღრე, ნაკადი
ერთ-ერთმანეთში არეულია.
შიშის ზარსა სცემს თვით ტყის ნადირებს
სასტიკ ნამჭერის ნამოქმედარი.
უცებ გამოჩნდა მთისა კალთაზედ
ზევით შავალი ვიღაც მხედარი.
აზვირთებული ბუჭი მივარდა
და თოვლის ზვაფი ზედ მიაყარა...

*) ნაქერალას მთა სძევს იმერეთისა და რაჭის საზღვარზედ.

არც მხედარი და არც მისი ცხენი
 რამდენსამე ხანს სჩანდნენ აღარა.
 ძლივს სდგამს ერთგული პირუტყვი ფეხსა,
 შესაბრალისად დაიხვიხვინებს,
 მითქარათქურებს თოვლში, იფლება,
 ტორს სცემს, ქშინავს და სიმწრით კიხვინებს.
 მგზავრს ეკარგება თავის იმედი
 და უფალს შესთხოვს: „ჰოი, გამჩენო!
 გვედრი ამ მთაზედ გადამიყვანო
 და აქ დაღუპვას გადამარჩინო!
 „მთას იქით ჩემი სამშობლო მხარე
 მოელის თავისს შვილს დაკარგულსა,
 შორის ქვეყნიდგან მოვეჩქარები,
 რომ კვლავ მხურვალედ ჩავეკრა გულსა!“
 ოჰ, სასწაული! წამსვე დაწყნარდა
 ქარი და ელვამ გზა გაანათა,
 მგზავრმა პირჯვარი გადაიწერა
 და წინ გასწია ცხენიანათა.

ნაქერალას მთის გადასავალზედ
 ახლა ღვთიური ხატი ჰსვენია,
 რომელსაც თავისს გარშემო თითქოს
 ზეგარდმო მადლი მოუფენია.
 ამბობენ, აქ ეს ხატი დასდგაო
 იმ მგზავრმა ნიშნად სასწაულისა,
 რომ მეოხ ექმნეს ყოველს მაშვრალს მგზავრს
 წინაშე ყოველის შემძლე უფლისა.

მელიტონ გობეჩია.

სახალხო ლექსები

(მთაუჯეთში გაგანილი და ჩაწერილი სიკოლოზ ფარეშიშვილის-მიერ).

ღაჯექ, დათოლე, პაპაო,
ძველი რამ გეცოდინება,
თუ კარქ რამეებს გვიამბობ,
ცრემლები დაგვედინება.

გვითხარი ვინ შეგვაწუხა,
ვინ გაგვიბედა გინება,
ვინ იყო რომ მოგივარდათ,
მთიულთ მოსპობა ინება?

ჩვენი ხუცესაც ვერ დასთვლის,
რაც საქმე გადაგვხედია,
ბევრჯელ დაგვეცნენ თათრები,
ლეკების ჯარი დიდია.

მაგრამ დაგვფარეს სალოცავთ,
იმათი მადლი დიდია,
ეს ჩვენი მთა და მამული
ზურგზედ ისევ ჩვენ გვკიდია.

ბევრს ვაფშეკინეთ ფეხები,
არაგვში გადავუძახეთ,
ჩაკვდიო, ბილწო თათარო,
ცოცხალ-მკვდარს ზევით დავძახეთ.

სულ მოვრწყეთ არაგვის პირნი,
 იმ ურჯულათა სისხლითა,
 ზოგი ტყვედ წამოვიყვანეთ,
 ზოგიც გარბოდენ შიშითა.

კარგით დამეხსენთ, ბაღლებო,
 ნულარ მაგონებთ ძველ ამბებს,
 ვაჰმე ჩვენ ძველსა დევ-გმირებს
 და დიდ ბატონსა ერგვლეს!

რატომ არ მოვკვდი მეც მაშინ,
 როცა ერუკლე გაგვშორდა,
 მთიულნი, თუშ, ფშავ, ხევსურნი
 როცა მას ცრემლით ამკობდა.

გიორგი ბატონიშვილის ლექსი *)

გიორგი ბატონიშვილსა თავი უკვდავი ეგონა,
 შვიდი ტყვია გულში მოხვდა, თხილის კაკალი ეგონა,
 სისხლის ღვარში როს სცურავდა, კოხის აბანო ეგონა,
 კუბოში რომ ჩააწვინეს, ბუმბულში იწვა ეგონა,
 ცოლი და შვილის ტირილი ცისკრის გალობა ეგონა,
 ეკლესიას წაასვენეს, აღდგომა დილა ეგონა,
 სამარეში ჩაასვენეს, ოთახში იყო ეგონა,
 შავი ქვაი თავს დაადევს, თბილი ბალიში ეგონა,
 სამარხში მატლმა უკბინა, ცოლმა უბწკინა ეგონა.

*) ს. მათხაჯში ჩაწერილი ვარლამ ხურადის-მიერ.

სოლოლა

(ს. ანაკაში ჩაწერიდა რომანოზ ახმეტელაშვილისაგან).

დღა სოლოლა წავიდა,
 დადგა სტამბოლის გზაზედა;
 შვიდი დღე-ღამე იარა,
 ხვანთქარს მიადგა კარზედა.
 ხვანთქარი შინ არ დაუხვდა,
 სეთა დაჰხვდა კარზედა;
 არაბმა შეიპატიუა ორხუა-ხალიჩაზედა.
 — „სოლოლავ, შენცა გაქებენ
 ჯირითის გაგდებაზედა!“
 — „მე ჯირითისა რა ვიცი,
 გლახა გახლავარ კარზედა“.
 ადგა, სოლოლა გაექცა,
 გაჰყვა არაბი კვალზედა,
 შვიდი ესროლა არაბმა,
 არც ერთი იხლო ტანზედა.
 ადგა გაექცა არაბი,
 გაჰყვა სოლოლა კვალზედა.
 ერთი ესროლა სოლოლამ,
 მოარტყა ბეჭის თავზედა,
 მეორე რომ დააყოლა,
 დადგა ცალ აბუანდაზედა,
 მესამე რომ დააყოლა,
 სულიც არ დაჰყვა ტანზედა.
 მაშინ მისცვიდნენ თათრები,
 ქითაბს *) აბღერტენ თავზედა,
 მაინც აღარ გაცოცხლდებოდა,
 გინდა დააჯ... თავზედა.

*) რჯულის წიგნი თათრებისა. წიგნს თათრულათ ქითაბი ჰქვიათ.

(გაგონილი გრიგოლ მანძუღაშვილისაგან და ჩაწერილი „ქართული
 ასეპშის“-მიერ).

ჩემს საჩივარს რომ მოგიყვე,
 იტყვი: ვა შენი ბრალია.
 შვიდი დღის ფეტვები ვხანი,
 შიგ ამოვსწყვიტე ხარია,
 იმას ნამი არ ეღირსა,
 გვალვა დაადგა, დარია.
 ავდექ და წავედი ტყეში,
 გამოვსქერ დიდი ღარია,
 დუშეთის წყალი მოუგდე,
 იმაზედა ქნა ტანია.
 სამკალათ რომ მოვემზადე,
 შევაბი საბძელს კარია,
 გავლესე ჩემი ნამგალი,
 მაგრა დავაგე ტარია.
 დედაჩემი მეუბნება,
 შვილო, იჩინე ძალია,
 სადილათ შეგაპატივებ,
 დავნიშნე სამი ვარია.
 მე მინამ იქ ჩავიდლოდი,
 შემოსეოდა კალია,
 ისე მიბრუნდა-მობრუნდა,
 როგორც ბინაში ცხვარია
 ავდექი და დავუძახე,
 რაც ქვეყანაზედ ქალია,
 ქალებმა ვერა უყვეს-რა,
 ქვრივებმა უყვეს ძალია.
 გადავბტი მარდათ ვენახში,
 მოვვლიჯე დიდი სარია,
 მივიქნიე-მოვიქნიე,

დაოსდა ერთი კალია,
 მე იმას ზედ დავაჯექი,
 ქვაზედ უხალე თავია.
 შვილი ადლი კბილი ჰქონდა,
 რვა და ცხრა ადლი მხარია.
 ვაი მე რაზედ შემქამდა,
 ღმერთო, შენ მომეხმარე!..

(გაგონილი მარია მჯანაშვილისაგან და ჩაწერილი „ქართული
 ოსკეპის“-მიერ).

ქალი ტიროდა ქართლელი,
 ქართლისა შუა გზასაო,
 დავჰყარე წვრილი ობლები,
 ვერ გამოვრეკე წყალსაო.
 იმისიმც სული კრულია,
 ვინც ქალი ენდოს ქმარსაო,
 კობტასა, ამპარტავანსა,
 უწვევრ-ულვაშო ვაჟსაო.
 წუხელი შუალამეზედ
 მოადგა ეზოს კარსაო,
 შორიდგან შემომიძახა:
 რათ არ გამიღებ კარსაო?
 ავდეჲ, ავანთე სანთელი,
 მივარდი სახლის კარსაო,
 ოქროსა სკამი მივართვი,
 დაბრძანდი, ღვთისა მადლსაო.
 წალის სახდელათ ვიახელ,
 მუშტი მიღერა ყბასაო,
 დახე ამ კახჲა დიაცსა,
 რათ არ გაივლის კარსაო.

ავდექ და გამოვიარე,
 დავადექ შარა გზასაო,
 უკუ ვიხედე მომდევდა,
 მოაპრიალებს ხმალსაო.
 ვაჟო, რა გინდა, რას მომდევ,
 შენი რა წამილიაო?
 ცივი წყლით სახლი მომიწყამს,
 ზედ ვარდი მომიშლიაო.
 დედამთილი, მამამთილი
 ბოსტანში გამიშვიაო,
 ცხრა მაზლი ნამგლის მქნეველი
 ნაჯუზვარს გამიშვიაო,
 ის ჩემი დამტირებელი
 აკვანში გამიშვიაო.
 უსურვაზის ხელსახოცი
 კამარას მიმიგდიაო.
 ჩემი ნეკისა ბეჭედი
 კუტალში ჩამიგდიაო,
 აიღო და დამიქნია,
 ზმალი მიღირა ყელსაო
 უმაღ ხელი მივაშველე,
 ნუ მომკლავ ხოსროს მზესაო!
 მე ხოსრო-მოსრო არ ვიცი,
 ეხლავ გამოგჭრი ყელსაო!
 გაეშორდი და გადავსძახე,
 ჩემსა ივანე ძმასაო:
 დას გიკვლენ, ძმაო ივანე,
 ცხვარივით სჭრიან ყელსაო,
 ეგ შენი ნეკის ბეჭედი,
 გამოუგზავნე დასაო,
 შენსა დას წაიყვანებენ,
 შვიდი წლის სავალ გზასაო.

შეუკვრენ ხელსა და ფეხსა,
 შეაცურებენ ზღვასაო.
 ზღვა დაჰკრავს: ქვიშა დაღეკავს
 ძუძუ კოკობსა ქალსაო.
 იმისი ქამხის სარტყელი
 გარს შემოურტყამს ზღვასაო,
 იმისი მოვის პერანგი
 თავს დაჰფრიალებს ზღვასაო,
 იმისი ხუჭუქ კაფები
 თევზს მიაქვს საბუდრადაო,
 იმისი ლალის თვალები
 ამოუსილამს ლამსაო,
 მისი შავ-შავი წარბები
 გადულამია შლამსაო.

ჩიტო, ჩიტო წკრიალა,
 რად დამძახი ძრიელა,
 დედამ კაბა შემიკერა,
 დარაია შრიალა,
 უცხოეთით მოტანილი;
 ზედ მომივლო არშია,
 აბა, მაზლო, შემომხედე,
 როგორ მადგა ტანშია?
 „ღმერთმა შენცა შეგარცხვინა,
 შენი კაბის არშია“!
 გავჰკარ ხელი, გავიხადე,
 ჩავდე ზანდუკაშია.
 ნაპერწკალი ჩაჰყოლოდა
 სახელ, აზლუდაშია,
 მიველ და ზანდუკს ავხადე,
 ფერფლი მეცა თვალშია,

დავჯექ და ბევრი ვიტირე
იმ ოხერ დარბაზშია.

მამამთილი შემომესწრო:

რა გატირებს ხოშია?

დედამთილი შემომესწრო

ერთი ჩამკრა თავშია,

უნცროსმა მაზღმა გაიგო,

გაუჯავრდა სახლშია:

„ნეტა ერთი, დედაჩემო,

რძალს რათ ჩაჰკარ თავშია,

არა გწყინდება მაინცა,

მარტო ამ დარბაზშია!“.

ამილახერისა ყმობითა,

ფქვილი ვერ დავდგი გოდრითა,

ვერცა ვხან და ვერცა ვთესე,

ვერც კალო ვლეწე მოზერითა.

მიიღება ხელის-მოწერა 1902 წლისათვის

„მოამბე“-„ცნობის

სურათებიანი
დამატებით.

ფურცელი“-⁸⁰

ყოველ თვიური ჟურნალი

„მოამბე“

(წელიწადი მეცხრე)

ფასი ჟურნალისა გაგზავნით:

კავკასიაში და რუსეთში:

1 წლით	10 მ.
6 თვით.	6 „
3 „	3 „
საზღვარ გარეთ:	
1 წლით	13 მ.
6 თვით.	7 „
3 „	5 „

ყოველ თვიური გაზეთი

„ცნობის ფურცელი“

(წელიწადი მეშვიდე)

ფასი გაზეთისა გაგზავნით:

კავკასიაში და რუსეთში:

1 წლით	6 მ.
6 თვით.	4 „
1 „	75 კ.
საზღვარ გარეთ:	
1 წლით	11 მ. —
6 თვით	6 „ 50კ.
1 „	1 „ 10 „

გინც „მოამბე“-ს მთელის წლით გამოაწერს, „ცნობის ფურცელი“ უფასოდ გაეგზავნება, მხოლოდ ქალაქ გარედაკასაგზავნ ფოსტის ხარჯისათვის უნდა დაუმატოს 1 მანეთი, რომელიც ხელის მოწერისათვის უნდა იქმნეს შემოტანილი.

სურათებიანი დამატება

გაეგზავნება მხოლოდ ორივე გამოცემაზე ხელის მომწერთ. წლიური ფასის განაწილება ს:მივე გამოცემასზე: პირველად— 6 მან., 1-ლ მარტამდე 3 მან., 1 აგვისტომდე— 2 მან.

განცხადების ფასი: 1-ლ გვერდზე სტრ.— 10 კ., მე-4-ზე— 5 კ. თუ განცხადება 3-ჯერზე მეტად დაიბეჭდება, მაშინ დაბეჭდვა ნაკლები ელირება.

რედაქცია ჭკონთორა იმყოფება ვანქის დიდ ქუჩ. ტელეფონი № 372. ფოსტის ადრესი: Тифлис, въ редакцію „Моамбе“ и „Цнобнес-Пурцესი.“

Съ разрѣшенія главнаго управленія по дѣламъ печати,

понижена подписная плата

НА

ежедневную полиг. и литерат. газету

НОВОЕ ОБОЗРѢНІЕ

Какъ для городскихъ, такъ и для иногородныхъ подписчиковъ подписная плата: за годъ—7 р., за полгода—4 р., 3 мѣс.—2 р. 50 к., 2 мѣс.—2 р., 1 мѣс.—1 р.; отдѣльный № въ Тифлисъ—3 коп., внѣ Тифлиса—5 коп.

Допускается разсрочка платежа: къ 1-му января—4 р., къ 1-му іюня—3 руб.

Для сельскихъ учителей, народныхъ и школьныхъ библіотекъ и благотворительныхъ учреждений сдѣлана скидка: год. плата для иногородныхъ—6 руб., для городскихъ—5 руб.

Программа газеты, сотрудники и другія условія изданія останутся прежнія.

Подписка принимается не иначе, какъ считая съ 1-го числа каждаго мѣсяца. Подписка принимается въ Тифлисъ, въ конторѣ газеты, Барятинская ул., д. № 8.

Изд. К. Тумановъ. Ред. Г. Тумановъ.

პირველი ნომერი 1902 წლის ჟურნალ

„მოგზაურისა“

გამოვა ახლის წლის პირველ იანვრისათვის,
ამიტომ, ვისაც ჭსურს, რომ ჟურნალი თავის დროზედ მიუ-
ვიდეს, ვსთხოვთ ახლავე დაიკეთონ აკა.

1902 წელს ჟურნალი „მოგზაური“ გამოვა
იმავე პროგრამით, შედგამატებით წერილები ს:

- 1) პედაგოგიადამ.
- 2) მეურნეობა-მეწველობადამ.
- 3) ჭიკაენა-მეურნეობადამ და
- 4) სამეცნიერო კითხვებადამ.

ბანსხადების ბეჭდვა „მოგზაურის“ ფურცლებზედ ღირს
სტრიქონი 5 კაპ.

ფასი ჟურნალისა გაგზავნით: წლით—ხუთი მანეთი; ნახევარ
წლით—სამი მანეთი.

ფული და წერილები უნდა გამოგზავნოს: ВЪ Тифлисе,
въ Редакцію „МОИ ЗАУРИ“.

თბილისში ხელის მოწერა მიიღება თვითონ რედაქ-
ტორთან (დავითის ვიწრო ქუჩა, № 20) და წერა-კითხვის
გამაფრცხლებელის საზოგადოების მარაზიაში, შიო ქუჩუკა
შვილთან.

Краткое объясненіе рисунковъ и древнихъ надписей и др. болѣе важныхъ статей № 11 грузинскаго журнала „МОГЗАУРИ“.

	стр.
1. Коджорская крѣпость (Коръ-оглы), съ рис.	1015.
2. Веранасъ-цихе („Гомборка“), съ рис.	1016.
3. Ахтала (лечебн. грязи въ Сигнах. уѣздѣ) съ рис.	1018.
4. Подъ столѣтнимъ кленомъ въ с. Бакурцихъ, съ рис.	1019.
5. Распятіе (церковь), А. Мерквиладзе.	1022.
6. Нѣсколько словъ изъ исторіи первыхъ временъ Грузіи, Месха.	1029.
7. Историч. и географ. опис. Эретии, ингилойца Джанашивили	1037.
8. Борчалинскій уѣздъ, Б.	1045.
9. Русуданъ, ист. драма, четвертое дѣйствіе.	1052.
10. Антоній I, каталикосъ-патріархъ Грузіи, Θ, Жорданія, пер. свящ. К. Антадзе	1064.
11. Соломонъ Леонидзе, канцлеръ царей Праклія II и Соломона II, I. Марушидзе	1077.
12. Библиографія.	1084.
13. Народныя пѣсни	1099.
14. Объявленія о подпискѣ на 1902 годъ на газеты: „Моамбе“, „Цнобисъ-Пурцели“, „Новос Обзорніе“ и на журналъ „Могзаури“.	1107.

— Принимается подписка:

На 1902 годъ на журналъ „МОГЗАУРИ“.

Будетъ выходить по той-же программѣ съ прибавленіемъ статей по предметамъ педагогич., сельскаго хозяйства-промышленности, гигиены-медицины и научныхъ вопросовъ.

Цѣна на годъ — 5 рублей, на полгода — 3 рубля.

Статьи и деньги просимъ адресовать: въ Тифлисъ, Редакціи „МОГЗАУРИ“ (Давид. пер. № 20).